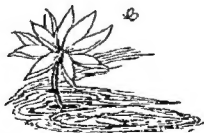

પૂજ્ય માતૃશ્રીને...

પુરતક-પરિચયનો પ્રવેશ

ગુજરાતમાં વાર્તાઓ અને પરીકથાઓ ઘણી રૂપાય છે; પરંતુ હવે એ સમય આવ્યો છે કે જ્યારે, દુનિયાબરની તમામ વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિઓનો પરિચય પણ ગુજરાતની જનતાને મળી જશે તેઈએ. સામાન્યમાં સામાન્ય માણસ પણ સમજી શકે તેવી ભાષામાં, આ પરિચય આપવાનો પ્રયત્ન થાય, તો એ વિશેષ લાભદાયી નીવડે. એવો એક પ્રયત્ન અહીં પ્રોફે. એન. એમ. ત્રાહે કર્યો છે. ગુજરાતી ભાષા બોલનાર-તખનાર, પણ અંગ્રેજી ભાષાથી તદ્દન અનભિજ્ઞ, એવા સામાન્ય માણસો માટે, એમણે આ પહેલાં વાળા ઉપયોગી, ગુરુ, અને મુદર લેખો લખ્યા છે અને વૈજ્ઞાનિક વિજ્ઞાનો હીક કહેવાય એવો પરિચય પણ લોકોને આપ્યો છે, પરંતુ હવેન્યમિત્ર આલેખવાનો આ એમનો પ્રથમ પ્રયાસ છે. મેડમ ક્યુરીના અદ્ભુત હવનનું આલેખન કરીને એક નવીન જ દિશા એમણે ઉઠાડી છે. આશા છે કે ખાંભા પણ અનેક વૈજ્ઞાનિકોનો પરિચય આપવાનો તેઓ પ્રયાસ કરશે, અને આ નવીન દિશાનું આત્મ્ય જાગરી ગમશે. ગુજરાતમાં વિજ્ઞાનદષ્ટિને લોકપ્રિય કરનારી જવાબદારી પ્રત્યે, તમામ વૈજ્ઞાનિકોનું આ પ્રયાસ દ્વારા ધ્યાન ખેંચાશે એ પણ જોવો નેવો લાભ નથી.

મેડમ ક્યુરીની હવનકથા એટલી અદ્ભુત છે કે દાઢપિણુ જાતના કારીગરીના ઝોપ વિના પણ એ પ્રેરણાત્મક અને માર્ગદર્શી બની શકે તેમ છે. દુનિયાની તમામ પ્રગતિઓનું ગ્યાયન ત્રણ પનાર્યોમાંથી જન્મ લેતું જણાય છે. ગરીબી, મહત્વાકાંક્ષા અથવા પુરુષાર્થ, અને નિરપૃહતા મેડમ ક્યુરીને આ ત્રણે પનાર્યો એના હવનમાં મળી

ગયા એ એના ઉવનની એક વિશિષ્ટતા છે. ચક્રવાકાક્ષાને પસંદ, એનો ઉવનધોળો પ્રવાસ નિહાળતા, એની ઉપચરનાં તો શુદ્ધ પુરુષાર્થની જ કહી ગકાય, પણ ગાઝમગરને ન જી નાખે એવી ભયંકર ગરીબીને જોયે ઉવનજન જેવી હાર્તિ એ એના ઉવનની ખરી ભવિતાનો પરિચય તો ત્યારે આપ્યો કે જ્યારે, એના અદ્ભુત પુરુષાર્થને વિજયની જ્યારે મળી મેડમ કપુરીની મેડમની સિદ્ધિમાં, દીગ મેડમ મેનીના હમણાં આપાગીતો જોઈ ગયા હતા, અનેક દંપતીઓને એમાં પરીક્રમમાં મેને એમાં આગળના ભાવ દેખાતા હતા, સોનાની ખાણ મળી ગઈ કે મેમ મારીને અનેક શ્રીમતો પોતે પેતાની હસ્તીને એક દાન ગણી વર્ષની નિહાળતા હતા, તે સમયે, જોયે ઉવનજન ગઈ દિવસ પેતાની ગાદીને આપણુનો પરિચય કમળો ન હતો, જોતે કંઠી ઉડાડવા માટે ગમમ વસ્ત્રો વાપર્યાં ન હતા, ગિરનીમાં નહીં કેવો આગમ આપી શકે એનો જોને ખગલ હતો-પણ એવા અગમતો એક સદસ વ પણ કોઈ દિવસ અનુભવ્યો ન હતો, તે મેડમ કપુરીએ આ સિદ્ધિને, લોકકથાઓ માટે સાર્વજનિક બનવાની અશ્વત્થ ગોષ્ઠ ક્રતા પોતે વધારે અદ્ભુત છે એ સિદ્ધિ જી બનાવું મનક પોતાની કાપનાકૃતિ ક્રતા વધારે મહાન ભાવ્યે જ હોય છે, મર્દન અત્યુત વિગલ સત્ત્વને જ એવી મહત્તા મળે છે નિવૃત્ત મહારાજને નહીં કલ્પે કે નગ્નસિદ્ધિ સમયે એના પ્રથમ ‘મેસિડેન્ટ’ થવાનું મહા ભાગ્ય હતું તે આપને જ મળશે-તે વખતે એમનો જવાબ આપ્યા હતા કે ‘ના રે ભાઈ’ નારે તો ગણિતદાસ્તનું ઘણું જાણ બધું હતું કે ‘આપણે કલ્પના કરી રહ્યાં છે નિમજનદાગળના ઉવન સમયમ એવી અનાજપ્રાપ્તિ થઈ હોત તો ખરેખર જે પોતે તો ખેસ ખાખેરીને, એ મહત્તા જોમની તેમને મેળી. પોતાની પ્રિય શાળાના, દાગા પટિયા પને એમાં વપરો કે હોર ઉદાના વિદ્યા શાળા સમયે જોયા હોત !

મેડમ ટ્યુરીની વિજ્ઞાન ઉપાસના અદ્ભુત હતી. એની વ્યક્તિ-
ત્વની ઉપાસના એના કરતાં ધનુ વધારે અદ્ભુત હતી. સિદ્ધિ
મેળવવામાં તો ઉપાસના - સાથે; ધનુ એ સિદ્ધિને નિઃપૃથક્તાના
રંગથી રંગી નાખવામાં તો દિવ્યત્વ જોઈએ. કદાચ મો ટચનું હરેક
કુદન નિઃપૃથક્તાના આ લઘ્ય શિખરને પોતાનું ધ્યેય માને છે; અને
પોતાના ધ્યેયને તો એ જોઈ મોપાન માત્ર જાણે છે. કેવળ નિઃ-
દ્વિમાન્નગદિત દિમાસનનાં શિખરોની જાદુય ઉંચાઈ જ મહાન્ક
પુરુષોમાં ગ્રેહી આણુદીઠ બચ્ચતાનો કાંઈક પરિચય દર્શાવે.

જીવનચરિત્રો જીવનચરિત્ર ઘટે, એ ન્યાયે જીવનચરિત્રનું સાહિત્ય
આપતુ ઘટે—અઘાવદાણા જોટલા માપતુ ‘રેડિયમ’ મેળવવા માટે
જિંદગીનાં આઠ આઠ વર્ષ—દિવસ ગેકડા પહરમો અને દલાદના
દિસાએ તો છત્રીસદબારે કલાક, એની આણુપૂટ ધીરજ ટકી શકી
એવી આ શક્તિમતી તેજસ્વી સ્ત્રીનો જીવનપરિચય. વ્યક્તિ
વ્યક્તિમા રહેલ સત્ત્વને બહાર લાવવામા મદદરૂપ બને. આપણી
મહાન પ્રજા, જે અન્યરે તો અનેક નાના પુરુષોના મોટા જણાતા
પકજાયા વડે મહાન જણાય છે, એ ખરેખરા અર્થમાં મહાન બને,
અને વિજ્ઞાનના રાક્ષસી બળને આર્થત્વના પરિમલનો સ્પર્શ આપવામાં
સફળ નીવડે, તો આપણે જમાના સાથે રહી શકીએ. ઉપેક્ષા,
અવહેલના, તિરસ્કાર કે વાતોડિયા આદર્શની વાધડી લાગતી સુત્રાત્મક
વાણી વડે, આપણે વિજ્ઞાનની પ્રગતિને રૂંધી ન શકીએ.

ખરો ગરતો આ છે પહેલાં આપણે વિજ્ઞાનને આપણુ કરીએ
અને પછી એ વિજ્ઞાનને આ દેશની હવાનો અર્પણ આપીએ.

બર્નાર્ડ શોએ એક જગ્યાએ કહ્યું છે તેમ ‘જીવન પોતે બીજા
કોઈ હેતુ કે આદર્શ માટે નહિ તો એ જીવનની પ્રાપ્તિ માટે જ
માણસને રસમય લાગતુ જોઈએ.’ અને જીવનનો એ રસ એવી
એક અચ્છા પ્રકારી સ્વેદ છે કે, જીવન આપણું જ છે એ દેવ

તો પણ, એ સમય ઉદત એને સંસ્કારી બનવું જોઈએ. દરેકે સમગ્રવું જોઈએ કે Life is no 'brief candle' for me. It is sort of a splendid torch, which I have got hold of for the moment; and I want to make it burn as brightly as possible before handing it on to future generations.'

જીવનનો આવો ખ્યાલ ધાવામાં જીવનચરિત્રો પ્રેરણાત્મક બને છે. બીજા અનેક પંચાનિકાનાં જીવનચરિત્રો, આ દૃષ્ટિ રાખીને પ્રોફે. શાહ આપે, તો ગુજરાતી સાહિત્યની તેમજ જનતાની સાંખ્ય વખતની એક જરૂરિયાત તો એ દિશામાં છે જ.

આનંદુર : અમદાવાદ.

૨૫ : ૨ : ૪૭

નિવેદન

ગુજરાતી ભાષામાં ઉવનયત્રિનાને લગતુ નાદિત્ય જૂનું છે તેમા પણ દિગોશને ઉપયોગી પ્રેરણાદાયી ઉવનયત્રિનાની ઊણુપ છે, અને વિજ્ઞાનની વિમ્નિઓના ચગિન-ચિત્રો તો આગળીને ટેવે ગણાવાય એટલા જ છે, એમ કહેવામા અતિવ્યયોક્તિ નહી ગણાય એટલે મેડમ ક્યુરીનુ આ ઉવનયત્રિ ગુજરાત સમક્ષ ધરતા મને આનંદ થાય છે

વિજ્ઞાનની શિદ્ધિઓ સાદિત્યને માટે સુદર સામગ્રી પૂરી પાડે છે વિજ્ઞાનમા સંગ્રાધન પાજ્ઞ કાર્ય કરી રહેતુ માનસ, જેનો વૈજ્ઞાનિક પોતે પોતાના લખાણોમા ગ્યાય ખાસ નિર્જન કરતો નથી એ સમજવુ અત્યંત જરૂરી છે

રેડિયમની ગ્રાધક મેડમ ક્યુરી કુનિયાની મહાન સ્ત્રી-વૈજ્ઞાનિક છે પોતાના જ્યેયની સિદ્ધિ અર્થે તેણે જે જે સદન કર્યું તે વાયતા આપણા યુવક-યુવનીઓને જરૂર પ્રેરણા મળજે એક માત્રા ભક્તની નાકક વિજ્ઞાની પોતાનો પ્રાણુ વિજ્ઞાનને ચણે પાથરે છે, એ ઉદાહરણ મેડમ ક્યુરીના ઉવન-પ્રસંગોમાથી મળી આવે છે એટલુ જ નહી પણ ક્યુરીનુ ઉવન સ્ત્રીત્વનો ઉચ્ચનમ આદર્શ રજૂ કરે છે. કુનિયાના મહાન નેતાઓ અને માનવતાના ઉપદેશકો મેડમ ક્યુરી અને સ્ક-કિંગ્સોના ગ્રાધક રોન્ટજન જેવા સ્ત્રી-પુરુષો છે સમસ્ત માનવતાને પોતાની શોધો તેઓએ અર્પી દીધી છે, પોતાના અગત્ય સ્વાર્થનો વિચાર કર્યો નથી

અનુક્રમ

૧ માન્યા	૫
૨ મોલેન્ડની પુત્રી	૧૧
૩ સુવર્ણચંદ્રક	૧૭
૪ માન્યાનો આપભોગ	૨૧
૫ ગવર્નેસ તરીકે	૨૭
૬ છવનનો અનુભવ	૩૨
૭ છૂટકારો	૩૫
૮ પેરીમમાં	૪૧
૯ બ્રૂખમરો	૪૭
૧૦ છવનસાથીની પિછાન	૫૩
૧૧ પીરે કુચુરી	૫૮
૧૨ મુખી દંપતી	૬૫
૧૩ રેડિયમની શોધ	૬૯
૧૪ રેડિયમપાછળ ચાર વર્ષ	૭૪
૧૫ કસોટીનું છવન	૭૮
૧૬ માનવજાતને ચરણે	૮૩
૧૭ ડોક્ટરની પદવી	૯૦
૧૮ એપ્રિલ ૧૯, ૧૯૦૬	૯૭
૧૯ ગ્રેફિસર એડમ કુચુરી...	૧૦૫
૨૦ બાળકોની ઢેળવણી	૧૦૯
૨૧ છવનની ચક્રી-પકડની	૧૧૨
૨૨ યુરોપીય વિગ્રહ	૧૧૫
૨૩ શાંતિ	૧૨૦
૨૪ અમેરિકામાં	૧૨૨
૨૫ કીર્તિ	૧૩૪
૨૬ વિદ્યાર્થીઓની સાથે	૧૪૦
૨૭ અમરતાની ગોદમાં	૧૪૪

ડૉ. શાહનાં અન્ય પ્રકાશનો

વિજ્ઞાનના કોલેજ-વિદ્યાર્થીઓ માટે ઉપયોગી પુસ્તકો અને ચુકેસા

1. Practical Chemistry (5th Edition)

(For First year and Intermediate Science students)

"... Useful for Inter classes of Indian Universities" - Current Science

"I am therefore glad to recommend the book to I Sc student. —Prof G B Kolhatkar.

"Your book is decidedly an improvement on existing books. —Dr R D Desai, D Sc (Lond)

2. Elementary Chemical Theory & Problems (3rd Edition)

"This well-written book is timely and should accomplish its mission

Journal of Chemical Education (America)

"The author has successfully presented in this book a variety of problems bearing on all the topics that an Inter Science student is expected to know" Journal of University of Bombay

મામાન્ય ધ્યાન માટે ઉપયોગી

૩. ફાન્ક્શનલ પૂર્ણ જ્ઞાનક

જનતાને જાણવા માટે અન્યત્ર કિમની કુતક (નવ ૨ ૧૦) સાયન્સીક ગ્રાંટ ૧૦૦૦૦૦ (અર્થ)

૪. મધ્યમ વૈજ્ઞાનિક [૭૫૫ ૧]

૫. જ્ઞાનવિજ્ઞાન વાચનમાળા પુસ્તક- ૬-૫

વર્તમાનકાળના મધ્યમ અને અધ્યુચાર વાચનમાળા-નોટા અને કોષ્ટકો ઉપરોક્ત ૬ ૫ ૧૦૦૦૦૦ રિપબ્લિકન માનવજ્ઞ વિજ્ઞાન. પુસ્તક

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਕਪੂਰੀ

શ્રી ખાર કુચરી
[શ્રીમ કુચરીના પતિ]

શ્રી ખહેનો
[બોન્યા ને માન્યા]

મેડમ ક્યુરી

મેડમ ક્યુરીનું નામ જગમગેદૂર છે. રેડિયમના શોધક

તરીકે વિજ્ઞાનની તવારીખમાં ક્યુરીનું સ્થાન અમર છે. આ મહાન વૈજ્ઞાનિક એક નિર્ધન સ્ત્રી હતી. રશિયાના ઝારની ધુસરીમાં પીડાતા પોલોન્ડ દેશની એ વતની હતી. પોતાની માતૃભૂમિ છોડી અવ્યાસ માટે ક્રાંતિમાં જેમ તેમ કરીને એ પહોંચી. અનેક વિડંબનાઓ વેડી; અનેક યાતનાઓ સહન કરી, ગરીબાઈ અને ચિંતાઅસ્તિજીવનનાં ઘણાં વર્ષો એણે ખેંચી કાઢ્યાં.

ક્રાંસના પાટનગર પેરીસમાં એક સમાનશીલ પુરુષને તેને સમાગમ થયો. તેને પરણી અને તેમનું જીવન અદ્વિતીય સુખરૂપ નીવડ્યું. નિરાશાના ગાઢ અંધકારમાં-ઠોઠપણ પ્રકારના ઉત્તેજનહીન વાતાવરણમાં અનેક શુષ્ક પ્રયત્નોના પરિણામે દંપતીએ એક અદ્ભુત શોધ કરી-અને રેડિયમ તત્ત્વ શોધી કાઢ્યું: એ શોધથી એક નૂતન વિજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન અસ્તિત્વમાં આવ્યું; એટલું જ નહીં, પણ માનવ-જાતને અનેક જીવંતો અને ભયંકર દર્દોમાંથી ઉગારવા માટે આ શોધે એક ઉત્તમ સાધન પૂરું પાડ્યું.

માનવ જાતના કષ્ટાણુમાં અદ્વિતીય ફાળો આપનાર આ વિજ્ઞાની-યુગલના કીર્તિકળશ અગત્ય હતા, તે વખતે

માન્યા

: ૧ :

રવિવારની રાત હતી. પોક્કાંડની રાજધાની વોરમે
શહેરની એક શેરીમાં આવેલું નિશાળનું મકાન આત્મા
વિનાના ખોળિયા જેવું શાંત હતું. અપ્પા અને કંપાસ વડે
કેરેલા અક્ષરોવાળા બાંકડા ખાલી હતા. દૂરથી આવતા
દેવળ-ધંટના અવાજ સિવાય બધે શાંતિ હતી. મે મહિનાનો
સૂરજ તપી રહ્યો હતો.

મકાનની ડાબી પરચાળમાં થાળાના નિરીક્ષક બ્લાડી-
સ્લાવ સ્કલોડોવ્સ્કી રહેતા હતા. એ બાબુએથી શાંતિનો
ભંગ કરતા કોઈ કોઈ અવાજના પડધા આવતા હતા. હથો-
ડાના ધા, ઠાંધક પડતું હોય એવા અવાજ; ચીચિયારી; પાછા
હથોડાના ધા; સાથે સાથે પોલિશ ભાષામાં અપાતા હુકમોના
અવાજ કાને આવતા હતા.

‘હેલા, દારૂગોળો ખૂટ્યો!’

‘જેસેફ, ટાવર પર નિશાન તાક.’

‘માન્યા, હટ જાવ.’

દેવે પોતાનો કૂર પંખે ઉપાડ્યો. મહાશય ક્યુરી અકસ્માતના હોગ થઈ પડ્યા. આ દારુણ દુઃખમાં પણ મેડમ ક્યુરીએ પતિની સાથે આદરેલું કાર્ય ચાલુ રાખ્યું અને આવેલ દુઃખ ધૈર્યપૂર્વક સહન કરી લીધું.

મેડમ ક્યુરીનું પાછલું જીવન ત્યાગનું જીવન છે. પોતાનો ઇષ્ટ સમય વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવામાં અને દોરવામાં તેમણે આપ્યો. તેમાંથી જ્યત સમય તેમણે શુદ્ધમાં ધ્યાન દેયેલાની સારવારમાં આપવા માંડ્યો. ન કરી પોતાની તબિયતની દરકાર, કે ન ગણ્યા અંગત સુખદુઃખ. અને પોતાનો કાર્યજેતુ સિદ્ધ થયો હોય એમ એક દિવસ પ્રભુના દરગાહમાં ચાલી ગઈ—ન કરી દોલતની વાંચના કે ન કરી માનચાંદ પાછળ પડાપડી.

આ મહાન શ્રી વૈજ્ઞાનિકનું જીવન એક પરીકથા જેવું લાગે છે. દુનિયા પર પરી ઊતરી આવે અને કાર્ય પૂર્ણ થતાં જીવનલીલા સંકલે, તેમ મેડમ ક્યુરી પોતાનું કાર્ય કરી ચાલ્યા ગયાં.

આવા મહાન વૈજ્ઞાનિકના કાર્ય સંબંધી પુસ્તક જલ્પાય એમાં નવાંઈ નથી. આ પુસ્તકમાં મેડમ ક્યુરીના જીવનપ્રસંગો આવેખવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

કર્ચો; ઉપરના ગળાની દોરીઓ બરાબર બાંધી. આસ્તે આસ્તે દીકરી શાંતિપૂર્વક આરામ લેવા લાગી

માન્યાને પોતાની માતા પ્રત્યે અનહદ પ્રેમ હતો તે એમ માનતી કે પોતાની માતા કરતાં દુનિયામાં કોઈપણ વધારે સારું કે ડહાપણવાળું નહોતું.

શ્રીમતી સ્કલોડોવ્સ્કા પોતાંડના જમીનદાર અમીરની મોટી દીકરી હતી તેના પિતા પૈસેટકે ઘસાઈ ગયા હતા, કોઈ મોટા ઉમરાવની જાગીરમાં નોકરી કરતા હતા. તેમનું લગ્ન અસાધારણ હતું એક મોટા કુટુંબની છોકરી સાથે પ્રેમમાં

મેડમ ક્યુરીની માતા

પડયા; છોકરીના માળાપનોા વરોધ હતો, છતાં છાના-માના પરણી ગયા વર્ષો વહી ગયા. આજે છ બાળકો ધરે રમતા હતાં શ્રીમતી સ્કલોડોવ્સ્કા સૌથી વધારે ખુદ્દિ-માન અને હોશિયાર હતાં. તેમણે નાનપણમાં સારી કેળવણી લીધી હતી, અને શિક્ષકનો ધધો લેવાનો નિર્ણય કર્યો હતો ૧૮૬૦માં વ્લાડી-સ્લાવ સ્કલોડોવ્સ્કી સાથે

લગ્નથી જોડાયા શ્રીમતી સ્કલોડોવ્સ્કા પાસે દોલત નહોતી; પણ કુટુંબની ખાનદાની હતી, ધર્મભાવના હતી, સંગીત પ્રવીણતા હતી, અને સૌથી વિશેષ પોતે ખૂબસૂરત હતાં ‘બ્લું ચોઅ્ય’

‘પણ હું તો તમને ચોરસા લાવી આપું છું.’

‘એ....મ....એમ....’ બધી છોકરીઓમાં એકલો જોસેફ
ધમાધમ કરતો હતો.

કુહુકુ બુસ ટાવર પડ્યો.

સ્કોલોટોન્કી સાહેબના છોકરાંઓ એક ચોરસામાં રમતાં
હતાં. રમત બરાબર જામી હતી

‘માન્યા’ જૂમ આવી. સૌથી મોટી દીકરી એસિયા
બારણામાં દેખાણી પોલાંડમાં ટંકા નામે બોલાવવાનો રિવાજ
ખૂબ પ્રચલિત છે. હુલામણાનાં નામ પણ પાટલામાં આવે
છે. મોટી દીકરીનું નામ મોદી હતું પણ તેને સૌ એસિયા
હતીને બોલાવતા. હેલનનું હેલા કરી નાંખ્યું હતું. સૌથી
નાની માયાને માન્યા, માન્યુસ્યા, આનસ્યુ ઇત્યાદિ અનેક
ન.મથી બોલાવતા.

‘માન્યા, બા કહે છે કે ખૂબ રમ્યા, હવે ચાલો.’
મોટી બહેને કહ્યું.

‘પણ આ બધાને મારી જરૂર છે. હું તમને ચોરસા
લાવી આપું છું.’

‘બા કહે છે કે જલદી ચાલ.’ માન્યાએ મોટી બહેનને
હાથ ઝાલ્યો અને બહાર નીકળી આવી. પાંચ વર્ષના બાળ-
કને પોતાની રમત છોડી જતાં દુઃખ યત્ન હતું

‘માન્યા, દીકરી! તારા વાગ કેવા ચર્મ ગયા છે? તારો
ચહેરો કેવો લાલચોળ ચર્મ ગયો છે!’ માયાનું માનાએ
જવિષ્યની પૈત્રીનિક દીકરીના હાથની ચહેરા પરથી વાગ ઠીક

સ્ક્રોટોલ્સ્કીના ઉપરી ઈવાનોવ ખૂંધલ હતા. પોતાના હાથ નીચેના માણસોપર જરાય દયા ન રાખના: વફાદારીપૂર્વક કામ લેતા.

એક દિવસ એક બાળકે લેશનમાં જરા પોલિથ બાપાનો ઉપયોગ કર્યો. સ્ક્રોટોલ્સ્કીએ નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે, 'સાહેબ, બાળકે અનુભૂતાં બૂઝ કરી છે. તમે પણ સાહેબ રશિયન બાપામાં આવી ભૂલો કરી બેસો છો. મારો ખાત્રી છે કે તમે બાળી ખૂંતીને એમ કરતા નથી. આ બાળકનું પણ એમ છે.'

સાહેબ તે દિવસથી સ્ક્રોટોલ્સ્કીને કરડી નજરથી નીહાળતા થયા. તેમને શંકા ગઈ કે, સ્ક્રોટોલ્સ્કી દેશ પ્રત્યે લાગણી ધરાવે છે.

એક દિવસ આ વિષય પર સ્ક્રોટોલ્સ્કી પતિપત્ની વાતચીત કરી રહ્યાં હતાં.

'વિદ્યાર્થીઓએ ફંડ ક્યું' : એક પ્રાર્થના ગોઠવી. ઈવાનોવની દીકરીને ટાઈફીડ થયો છે; પિતાપ્રત્યે વેરની લાગણી સંતોષવા દીકરી મરી જાય એ માટે એ પ્રાર્થના હતી ! જિયારો ખાદરી ! જો તેને પહેલેથી ખબર પડી હોત તો તેના મોતીયા મરી જાત.' પ્રોફેસર સ્ક્રોટોલ્સ્કી આનંદપૂર્વક ઠહી રહ્યા હતા.

પણ ધીમતીને વાત ન ગમી. તેમણે જોડા સીવવાનું કામ ચાલુ રાખ્યું, અને માન્યા તરફ ફરીને કહ્યું, 'બેટા, આ જોડ તારા માટે.'

લગ્ન થયું એમ લોકવાણી જાહેરમાં આવી. શોમાન બ્લાઝી-
સ્કાવે ગણિત અને ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં ઊંચી દેગવણી લીધી
હતી અને તે વિષયો શીખવતા હતા. પત્ની પણ એક સારી
નિગાળ સફળતાપૂર્વક ચલાવતી હતી. વોરસોના સારા કુટું-
બોની છોકરીઓ આ નિયામમાં ભણતી.

માન્યા-ભરિખ્યની મેડમ ક્યુરી આવા મંડકારી માતા-
પિતાની પુત્રી હતી. એની જન્મ તારીખ: ૭ મી નવેમ્બર ૧૮૬૭.

૧૮૭૨ માં પોલાંડની—કમળખતી હતી. શિક્ષિતવર્ગ
પર જારની સરકારનો ડાળો હતો. ૧૮૭૧ના નિમ્ન જગવા
પછી જાર પોલાંડનો વાંસો ભાંગવા માંડ્યો હતો. દેશ અને
દેશનિકાલ આમાન્ય થઈ પડ્યું હતું. મિત્રકતો જપ્તીમાં
લેવાતી હતી....૧૮૮૩માં બીજા જગવાનો પ્રયત્ન થયેલ. અદાર
માત્ર મુખી મરજિયા લડત ચાલી પણ આખરે જગવાખોરોને
હંદાવ્યા.

પછી તો દમનનો કાળો કારડો પીંજાવેલ. ‘જમ /
પોલાંડના વનનીને કાળે રીને દમાયેલ દુઃશમાં પ્રત્નનો
આત્મા દલોલ.’ પોલાંડના વનનીઓને ઊંચી આખું કે આપણી
શુદ્ધિ જગદાર હી મીગતી રાગે નહીં નવો ૧૫૬ રચાયો
મરજીયા દેશભક્તો સગામી નોકરોઓમાં મુખી ગયા અને
અંદરખાનેડી મુખોને અને વિવાર્ધોઓને લેવાર કરવા લાગી
થયા. પોલાંડની નિયામો ૫૦ કરના ખંધીઆ ટોન્ડ મુશાવરા
તામ્યા પેલિય બાપાપર ૧૬૩ પ્રતિજ્ઞ આપેલ. પેલિય
જાગોને ફરજિયાત ફરિયાન બાપ શીખાયાનું ફરમાન ૧૮૮૫

સ્કલોડોન્ક્રીના ઉપરી ઈવાનોવ ખૂબસૂર હતા. પોતાના હાથ નીચેના માણુમોપર જરાય દયા ન રાખના: વક્ષાદારીપૂર્વક કામ લેતા.

એક દિવસ એક બાળકે લેશનમાં જરા પોલિથ બાપાનો ઉપયોગ કર્યો. સ્કલોડોન્ક્રીએ નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે, 'સાહેબ, બાળકે અજાણનાં ખૂલ કરી છે. તમે પણ સાહેબ રશિયન બાપામાં આવી બૂલો કરી જોમો છો. મારો ખાતરી છે કે તમે બાળી ખૂબીને એમ કરતા નથી. આ બાળકનું પલ્લુ એમ છે.'

સાહેબ તે દિવસથી સ્કલોડોન્ક્રીને કરડી નજરથી નીહાળતા થયા. તેમને શંકા ગઈ કે, સ્કલોડોન્ક્રી કેશ પ્રત્યે લાગણી ધરાવે છે.

એક દિવસ આ વિષય પર સ્કલોડોન્ક્રી પતિપત્ની વાતચીત કરી રહ્યાં હતાં.

'વિદ્યાર્થીઓએ ફંડ કર્યું': એક પ્રાર્થના ગોઠવી. ઈવાનોવની દીકરીને ટાઇફાઇડ થયો છે; પિતાપ્રત્યે વેરની લાગણી સંતોષવા દીકરી મરી જાય એ માટે એ પ્રાર્થના હતી! બિચારો પાદરી! જો તેને પહેલેથી ખબર પડી હોત તો તેના મોતીયા મરી જાત ? ગ્રેફિસર સ્કલોડોન્ક્રી આનંદ-પૂર્વક કહી રહ્યા હતા.

પણ શ્રીમતીને વાત ન ગમી. તેમણે જોડા સીવવાનું કામ ચાલુ રાખ્યું, અને માન્યા તરફ ફરીને કહ્યું, 'બેટા, આ જોડ તારા માટે.'

એક દિવાલ પર હવાભારમાપક ચંત્ર-મેરોમિટર ટાંગેલું હતું. પ્રોફેસર તેને જરાબર સાચવતા. એક કાચના કબાટમાં કાચની નળીઓ, નાના ત્રાજવાં ઇત્યાદિ સરંજામ હતો. આ બધું પ્રોફેસર વર્ગમાં લઈ જતા. પણ સરકારે વિજ્ઞાન શીખવવાના ક્લાકો પર કાપ મૂક્યો હતો, એટલે બધું કબાટમાં મૂકી દીધું હતું.

એક દિવસ માન્યા જિંથી ચર્ચને કબાટમાં જોઈ રહી હતી. તેનો આનંદ માતો નહોતો. પાછળથી પિતાએ આવી કહ્યું: 'ભૌતિક શાસ્ત્રનાં સાધનો.'

રમૂછ નામ ! બાળ માન્યા કોઈ દિવસ નામ જૂદી નહીં. તેની આદ્યક્તિ અજબ હતી. આનંદમાં 'ભૌતિક શાસ્ત્રનાં સાધનો' રાગમાં ગાવા મંડી પડી.

પોલેન્ડની પુત્રી

• : ૨ :

‘ મેરીયા સ્કોટોવ્સ્કા ! ’

‘ હાન્ડ, સાહેબ. ’

‘ સ્કોટોવ્સ્કાસ ઓગસ્ટસ વિષે તમે શું શીખ્યા છે ? ’
‘ બાલો. ’ શિક્ષકે ઇતિહાસનો પાઠ શરૂ કર્યો.

‘ ઓગસ્ટસ ૧૭૬૪ માં પોલાંડનો રાજા મૃત્યુ પામ્યો હતો. તે ખૂબ બુદ્ધિશાળી અને સંસ્કારી હતો. લેબકો અને કળા-કારોનો મિત્ર હતો. રાજ્યને નબળું પાડનાર પોડખાંપણો તે સમજતો અને ગૌરવ્યવસ્થા ફર કરવા પ્રયત્નશીલ રહેતો. દુર્ભાગ્યે તેનામાં હિંમત નહોતી ’ નિશાળની બારી પાસે ત્રીણ હારમાં બેઠેલી માન્યા સ્વપ્ન અવાજે પાઠ બોલતી હતી.

શિક્ષક કાળા રેશમી ઝળખાપર સફેદ કોલરમાં ખુરશીમાં બેઠેલા હતા. કરડો ચહેરો, કદરૂપું મોં, ભારે શરીર: સળત સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ તરીકે એ ઓળખાતા, પરંતુ માન્યા પર તેમની દૃષ્ટિ હતી. માન્યા વર્ગમાં બધાય કરતાં નાની પણ ભણવામાં સૌના કરતાં હોશિયાર હતી.

એકદમ સોપો પડી ગયો. બધું સૂનસામઃ વીજગીની ઘંટડીનો રણકાર થયો. શિક્ષકે એકદમ ચાલાકી ધારણ કરી. ટેબલપરથી બધા પુસ્તક લેવાં કરી લીધાં ને બેત્રણ છોકરીઓના ઝખ્ખાના મોટા ખિસ્સામાં ઘાલી દીધાં. છોકરીઓ પાછળની ખારીમાંથી ચાલી ગઈ.

‘ભરાવહાર અહેરો; મોનેરી કેમનાં ચશમાં, પીણું પાટ-લૂન અને ચકચકતા ખટનવાળો ડોલ; એવા બેડી દડીના ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બારણામાં દેખાયા. ચાંતિથી તેમણે આખા વર્ગ પર નજર ફેરવી લીધી. સાથે ચાળાના નિયામક વિનય-શીલ અહેરો ચૂપચાપ ઊભા હતા. સાહેબને બધું બરાબર લાગ્યું.

આખો વર્ગ શિવલોકામમાં ગુંથાઈ ગયો હતો. નાના નાના હાથ અંગૂઠી પહેરીને કામમાં મથમૂલ થઈ ગયા હતા.

‘હર અઠવાડિયે બે કલાક રીવવાના, ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ’ નિયામકે ખુલાસો કર્યો.

ઇન્સ્પેક્ટર આગળ વધ્યા.

‘તમે હમણાં શું વાંચના હતા? કંઈ ચોપડી છે?’ ઇન્સ્પેક્ટર શિક્ષક તરફ વળ્યા.

‘પરીની વાતો. આજે જ શરૂ કરી.’ શિક્ષકે ચાંતિથી જવાબ આપ્યો. સાહેબને મંતોલ થયો હોય એમ ન લાગ્યું. મેજનાં ખાનાં તપાસી ભેંયાં ખાનાં ખાલી દર્તા.

સાહેબ ખુરશી પર વિરાજ્યા.

માન્યા મનમાં પ્રાર્થના કરી રહી હતી કે ‘દે બગ-વાન! મને ન પૂછે તો આટું.’ નસીબે તેનું નામજ ભોલાયું.

માન્યા રશિયન ભાષામાં સુંદર ઉચ્ચારપૂર્વક હતી. શિક્ષકને સાંભળીને ખુશી કરવા હતા.

‘તમારી પ્રાર્થના!’ ઇન્સ્પેક્ટરે બેદરકારી

બાળક માન્યાએ પ્રાર્થના ગાઈ બતાવી. આરના... પોલાંડનો આત્મા હણવા એવો હુકમ કર્યો હતો કે બાળકોએ પ્રાર્થના રશિયન ભાષામાં જ ગાવી.

પાછી એકદમ ચૂપકીદી.

‘કેથેરીન બીબ્લથી માંડીને આપણા પવિત્ર રશિયાપર રાજ કરી ગયા તે બાર બાદશાહનાં નામ બોલો’ ઇન્સ્પેક્ટરે ચૂપકીદી તોડી.

‘કેથેરીન, પોલ, એલેક્ઝાંડર, નિકોલસ, એલેક્ઝાંડર બીબ્લ.’

‘બરાબર’ ઇન્સ્પેક્ટરને સંતોષ થયો. વક્ષાદારી બરાબર શીખવાતી લાગી

‘ઝારના કુટુંબના સભ્યોનાં નામ ખિતાબ સહિત બોલો.’ એનો પણ બરાબર સંતોષકારક જવાબ આવ્યો : સાંભળના ચહેરા પર આહુ સ્થિત ફરી વળ્યું

‘ખૂબ સુંદર’ મનમાં તેઓ બળડયા. માન્યાના હૃદયમાં પારાવાર દુઃખ દિછળી રહ્યું હતું. એ જોવા ઇન્સ્પેક્ટરને ચક્રવ્યૂહ થયાં હતાં. પાછી અશ્વપરંપરા ચાલી.

‘ઝારના ખિતાબ?’ જવાબ બરાબર જ હતો.

‘અને મારો ખિતાબ?’ ઇન્સ્પેક્ટરના સુખ પર અચાનક છલકાઈ ગયો. માન્યાનો જવાબ બરાબર હતો.

‘આપણા પર કોણ રાજ કરે છે?’ જવાબમાં ઠીલ થવા લાગી. સાહેબની અધીરાઈ વધી. ખૂબ જોરથી સવાલ ફરીને પૂછ્યો.

‘નામદાર શહેનશાહ એલેક્ઝાંડર ખીજ, અખિલ રશિયાના ઝાર.’ અત્યંત દુઃખપૂર્વક બાળક માન્યા ધીમા અવાજે બોલી. તેનો ચહેરો ધોળી પૂણી જેવો થઈ ગયો હતો.

થંટ વાગ્યો. ‘સાહેબ ખીજ વર્ગમાં ગયા. આખા વર્ગે વેદનાનું એક હીખકું ભર્યું.’

*

નિશાળ છટી બાળકોની વાતચીતનો આજનો વિષય ઇન્સ્પેક્ટરની મુલાકાત હતી. આબુબાશુ કોઈ સાંભળતું નથી એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખીને વાતચીત ચાલતી હતી. છપી પોલીસનો ખૂબ ત્રાસ હતો.

‘કાકી, માન્યાને ઇન્સ્પેક્ટરે ખૂબ સવાલ પૂછ્યા. જવાબ બરાબર હતા. ઇન્સ્પેક્ટરે કાંઈ ટીકા ન કરી.’ હેલા કાકીને કહી રહી હતી. નાની માન્યા બાજુમાં ગમગીનીમાં આસતી હતી.

ઇન્સ્પેક્ટરની પરીક્ષાને ઘણો વખત થઈ ગયો હતો, છતાં માન્યાની વ્યથા મટી નહીં. માન્યા આવા દેખાવો પિછારતી. જેમાં અસત્ય કહેવાનું જ હોય એવા નીચું લેવડાવનારા દેખાવો તેના આત્માને દુઃખી કરતા. માન્યાને ફિન્દગીની નિરાધારતા ખૂબ લાગી આવી. માન્યા વિચારે

ચડી. કુટુંબ પર આવી પડેલા એક પછી એક દુઃખ સાંભર્યોઃ
છેલ્લાં ચાર વર્ષ એક દારૂ સ્થાનાં જેવા લાગ્યા.

પ્રથમ તો, પોતાની માતાની તબિયત પ્રતિદિન બગ-
ડતી જતી હતી, એટલે તેને હવાફેર માટે લઈ ગયા હતા.
એક વર્ષ બાદ માતાનો હાડકાનો માળો ભેંધને માન્યા દુઃખી
થઈ હતી. ૧૮૬૩ ની પાનખર ઋતુમાં આખું કુટુંબ રમઝો-
માંથી અચાનક પાછું આવ્યું. આવતાં વેંતજ પ્રોફેસર સ્કૂલ-
હોલમાં એક સરકારી કાગળ મળ્યો. એમાં જણાવ્યું હતું કે
તેમનો પગાર ઘટાડવામાં આવ્યો હતો, તેમને રહેવા અપાતું
મકાન લઈ લેવામાં આવ્યું હતું અને તેમનો હોદ્દો ઉતાર-
વામાં આવ્યો હતો. ઉપરી અમલદારે પોતાના તાબેદારને
બરાબર પાઠ શીખવ્યો હતો !

પેટનું પૂરું કરવા પ્રોફેસરે ખાનગી ટ્યુશન રાખ્યાં.
પત્નીની માંદગીનું ખર્ચ વધતું હતું. અધુરામાં પૂરું પોતાના
એક સાળાએ ભેખમકારક વેપારમાં સાહસ ખેડીને તેમને
ખોટના મોટા ખાડામાં ઉતાર્યા. પ્રોફેસરની બધી બચત
એમાં હોમાઈ ગઈ.

૧૮૭૬ માં ઓન્ના અને કોસિયાને—અને—બહેનોને
ટાઇફાઇડ થયો. એક ચોરડામાં માતા ક્ષયની ઉધરસ રોકવા
પ્રયત્ન કરતી હતી, બીજા ચોરડામાં બે બાળાઓ તાવે
ધમધમતી હતી.

થોડા દિવસ બાદ કોસિયા અ—દુનિયા છોડી—ચાલી
ગઈ. નાની માન્યાએ પહેલી વાર મોત નિહાળ્યું. ક્ષયરોગી

માતા પોતાની વહાલી દીકરીને સદાને માટે જતી બારીમાંથી જોઈ રહી. સ્મશાન જવાની શક્તિ તેનામાં રહી નહોતી.

આમ હુઝની પરંપરા ચાલતી હતી, એમાં માન્યાની માતાએ પાદરીને બોલાવવા સૂચવ્યું ૧૮૭૮ ના મે માસની ૬ મી તારીખે તેણે પણ આ દુનિયા દોડી. ૬૩ વર્ષની માન્યા દુનિયામાં એકલી પડી. મોટી બેન ગર્મ; વહાલી છા ગર્મ. માન્યાને જિંદગીમાં કરતા સિવાય અન્ય કંઈ દેખાયું નહીં.

સુવર્ણચંદ્રક

: ૩ :

દૃરેકે કુટુંબના ઇતિહાસમાં સુખદુઃખના ભરતી-ઘોટ આવે છે. સ્કલોડોન્સ્કીના કુટુંબમાંથી દુઃખની પળો ગઈ; સુખની પળો આવવા લાગી.

હેલા સોળ વર્ષની થઈ હતી. જાધામાં તે ખૂબ રૂપાળી હતી. ઓન્ચા પલુ દેખાવડી થઈ હતી. મોટો જોસેફ યુવાનીમાં પગલાં ભરી રહ્યો હતો. નાની માન્યા પલુ વજનમાં વધી હતી. જાધાને અભ્યાસ સારી રીતે આગળ વધતો હતો. જોસેફ વોરસોની યુનિવર્સિટીમાં દાકતરનો અભ્યાસ કરતો હતો ત્યાં સીઓને દાખલ કરવાનો પ્રતિજ્ઞ હતો, એટલે બહેનોને ભાઈ ભાવ્યથાળી લાગતો અને આવા વિચિત્ર પ્રતિજ્ઞ પર ખૂબ ટીકાઓ કરવામાં આવતી ઓન્ચાએ અભ્યાસ પૂરો કર્યો હતો અને ઘરનું કામકામ જાંધું ઉપાડી લીધું હતું.

નિશાળે જતાં જાળકોને જપોરનો નાસ્તો કપડાની થેલીમાં લઈ જવાનો રિવાજ હતો. માન્યા થેલી ખાંલે નાખી લેપડતી. રસ્તે તેની બેનપણી કાઢીઆને બોલાવતી જતી.

કાઝીઆનાં માતાપિતા ખૂબ ઉદાર હતાં. માતા વિનાની માન્યા પ્રત્યે ખૂબ મમતા રાખતાં, માની જોટ ન લાગે એમ વર્તતાં.

માન્યા હવે સરકારી નિશાળમાં ભણતી. આ નિશાળમાં બધું રશિયામય વાતાવરણ હતું. શિક્ષકો ખાસ રશિયામાંથી લાવેલા હતા. આમાં એક શ્રીમતી મેયર હતાં. તેમનો હોદ્દો સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટનો હતો, પણ તે છપી રીતે બસૂત્રીનું કામ કરતી. બધા વિદ્યાર્થીઓ તેને ધિક્કારતા. માન્યા અને કાઝીયાપર તેમનો વિશેષ કરડો ડાળો રહેતો. માન્યાને તે દરેક બાળતમાં કપકો આપ્યા કરતી. માન્યાના ગુંચળાવાળા વાળ તેમને ન ગમતા : એમાં તેમને બળવાજોરી દેખાતી. કોઈ વાર ખૂબ લડને તેને સ્ત્રીધા કરવા મથતી, પણ પાછા એમ ને એમ થઈ જતા. માન્યા નિર્દોષભાવે શ્રીમતી મેયરની વેળી તરફ જોઈ રહેતી.

‘જોય! મારા સામે જોવાની તને મનાઈ કડું છું.’ શ્રીમતી મેયરે દુકમ કર્યો.

‘વાત એમ છે કે હું જોવા વગર રહી શકતી નથી.’ માન્યાએ એક દિવસ કપાટ કહી નાખ્યું.

માન્યાના વર્ગમાં પોલિથ, યાદુરી, રશિયન અને જર્મન છોકરીઓ ભણતી હતી. નિશાળમાં સદુ સંખીને કામ કરતી, પણ નિશાળ છુટે કે નાતમતના લેઠ અને તકાવતો તરી આવતા; બાપાવાર લેઠ યઈ જતા, અને એકબીજાને વહેમથી ભેતાં.

· વોરમોના સેફની ચોક્કમાં એક બપોરનાર વતુપ બાંધેલો છે. ચાર બાજુ ચાર સિંદ બેસાડેલા છે. નીચે લખાણ છે કે

‘તેમના રાખને વફાદાર પોત્રિય પ્રજાજનોને!’ આ સ્તૂપ દેશસક્તોના હિલમાં શૂળની માફક લોંકાતો.

એવો સિવાજ યર્ષ ગયો હતો કે દર વળતે ત્યાંથી જતી વળતે દેશપ્રેમી પોલ તેના પર ચુંકે. એક દિવસ માન્યા અને ઠાઠીઆ આ બાણુ ફરવા નીકળ્યા; ચરતચૂકથી વાતમાં ને વાતમાં આગળ નીકળી ગયાં. સિવાજ યાદ આવ્યો. પાછા ફરી પોતાની ફરજ બજાવી!

પાછા ફરતાં રસ્તામાં શાળાના મિત્રો મળ્યા. પણ આશુ? સખી કુનીકાની આંખો સૂજેલી હતી. માન્યા અને ઠાઠીયાએ કારણ પૂછવા માંડ્યું. કુનીકાનો અહેરો સફેદ પૂણી જેવો થઇ ગયો હતો. માંડમાંડ ભાંખ્યાંતૂટ્યાં વાક્યોમાં તે બોલી : ‘મારા ભાઈ કાવતરામાં—તેને સભા—ત્રણ દિવસથી પત્તો નથી.’ થોડી-વાર પછી હુસકાપૂર્ણ અવાજે ઉમેર્યું, ‘ઠાલે—સવારે—ફાંસી.’

છોકરીઓ ત્રાસથી લેવાઈ ગઇ. ત્યાં તો શ્રીમતી મેયરને ઝીણું અવાજ આવ્યો : ‘છોકરીઓ, ચાલો. બસ થયું. ચાલો બસ થયું. ચાલો જલદી.’ માન્યા પોતાના ઘર તરફ વળી. રાતે નૃત્યનો કાર્યક્રમ હતો, તે પડતો મૂક્યો. છ છોકરીઓ કુનીકાની નાની ઓરડીમાં એકઠી થઇ, ને પોતાના મિત્રની કાળજી રાખી રહી. કુનીકાને ગરમ ચા પાચે; તેની સૂજેલી આંખો ધોઈ; પરોઢમાં તેના ભાઇ માટે પ્રાર્થના કરી.

રક્તોડોન્કીના કુટુંબમાં આ વર્ષે ત્રણ સુવર્ણચંદ્રકો આવ્યા. એમાંથી એક માન્યાનો હતો. ૧૮૮૩ના જૂન માસમાં માન્યાની માધ્યમિક કેળવણી સમાપ્ત થઈ. માન્યાએ ખૂબ મહેનત કરી પરીક્ષાઓ ભિંચા નંબરે પાસ કરી હતી. પ્રાદે-

સર સ્કોલોડોવ્સ્કીએ નક્કી કર્યું કે ધંધો પસંદ કરતાં પહેલાં માન્યાએ એક વર્ષ રજા લેવાની.

એક વર્ષની રજા ! સૌ કોઈ એમ ધારે કે માન્યા જેવી માલાક બુદ્ધિશાળી છોકરી ખાનગીમાં વાંચ્યા વિના રહે, પણ બન્યું એથી ઉલટું ! માન્યાએકદમ આજસુ યદ્ય. શરીર આખું બદલાઈ ગયું અને તેનો ચહેરો સુંદર થયો. કેવી ચિંતા-મુક્તિ !

માન્યા ઘોડેસવારી શીખી; કાર્પેથિયન પર્વતોમાં રખડી, પોલાડના મૈદાનમાં ભ્રમણ કરી. કાવ્યરચનામાં પણ હાથ અજમાવી લેશે. ઘણા વખત આનંદ-પર્યટનમાં ગાળ્યો. વર્ષ દિવસ આમ ચાલ્યો ગયો.

માન્યા વોરસોમાં પાછી ફરી.

માન્યાનો આપભોગ

: ૪ :

પિતાની આવક ઘટી હતી તેમની વૃદ્ધાવસ્થા બેઝી ચૂકી હતી, એટલે આવકના પ્રમાણમા લાડુ ઝોાડું કરવા મોટું ઘર બદલીને નાનું રાખ્યું

પ્રોફેસર સ્કલોડોવ્સ્કી શીતલાતમા ઠડક હતો : ત્રીમ વર્ષ શિક્ષક તરીકેના ધવાએ તેમના પર એક પ્રકારની ગભીરતા આણી હતી મરકારી નોકરીની છાપ તેમનામાં દેખાતી : કાળજીપૂર્વક ધ્યાન કરેલા તેમના કાળાં કપડાં, અમુક પ્રકારની તેમની શીત અને પ્રેમવાની પદ્ધતિ અને બધું વ્યવસ્થિત થવું જોઈએ એ તેમની ખાસિયત હતી પોતાનાં બાળકો સાથેના વર્તનમાં પણ આ મધુ તેઓ લાવતા પણ માન્યાની પિતૃભક્ત આજો આ બધું જોઈ શકતી નહીં. પિતા પ્રત્યે તેને ખૂબ ભાવો પ્રેમ હતો તેમને પોતાના પાલક તરીકે તે માનતી તેમનું જ્ઞાન અગાધ છે એમ તે ચોક્કસ માનતી, અને એ સત્ય છે કે પ્રોફેસર સ્કલોડોવ્સ્કી ખરેખર બહુ-શ્રુત હતા આવો વિદ્વાન શિક્ષક એ વળનના યુરોપમાં ક્યા દેશમા મળી શકે એમ હતો ? વિજ્ઞાનમા તેમનું જ્ઞાન તે જના-નાના હિસાબે ઘણું આનંદ હતું પ્રાપ્ય વૈજ્ઞાનિક પુસ્તકો

સુરકેલીથી પણ મેળવીને તેમણે વાંચ્યાં હતાં; કાન્યો પણ રચતા. કુટુંબની જાળણ છતાં પણ તેમણે પોતાનું જ્ઞાન આગળ વધાર્યું હતું. દર શનિવારે સાંજે પોતાની ત્રણ પુત્રીઓ અને એક પુત્ર સાથે સાહિત્યનું વાંચન કરતા. માન્યા ત્રાટી ઉંમરે પણ આ શનિવારની સાંજ દહીં ભૂલી નહોતી. માન્યાના ઘડનરમાં; બીજી છોકરીઓને ફર્લસ એવું બોલિત વાતાવરણ તેના પિતાને આભારી હતું.

કોઈ વાર આત્મસંયમના મંકોડા ઢીલા થતાં નિર્ધન પિતા આવેશપૂર્વક બળાપો કરતા: ‘મારાં સંતાનોને સર્વ-શ્રેષ્ઠ કેળવણી આપવાની ઇચ્છા છતાં મેં આ માટે પૈસા શુભાવી નાખ્યા? મારો સર્વનાશ થયો છે. હું તેમને શું મદદ કરીશ? ઉત્તરું, તેમના પર મોટો બોલો લાધ્યો છે. શું થશે?’

આર નિશ્ચયાત્મક ધૈર્મ્યવાન બહાદુર બાળકો એકીસાથે બોલી ઊઠતાં: ‘અમે નાનાં છીએ; અમે મજબૂત છીએ; અમે જરૂર ફતેહમંદ થઈશું.’

પણ આર્થિક સ્થિતિ ગંભીર થતી ચાલી. ઘરનું ભાડું આપવાના પણ સાંસા પડવા માંડ્યા. પેન્શન પર ઉતારવાની વાતચીત ચાલતી હતી, એટલે વળી સુરકેલી વધવાની. આરે બાળકોને કમાવા નીકળવું પડે એવો નામલો આવતો હતો. પહેલો વિચાર ખાનગી ટ્યુશન રાખવાનો આવ્યો. છાપામાં બહાર ખબર આપી. આશાના ઉંમરમાં પ્રવેશતી સત્તર વર્ષની માન્યા ટ્યુશનની ધુંસરીમાં ભેગાઈ. પરસાદ અને ઠંડીમાં ટ્યુશન આપવા માટે દોડવું: આગમ્ય વિચારીઓ;

માટે લાંબો વખત રાહ જોવી; નક્કી કરેલ પગારમાં આપની વખતે કાપકૂપ અને વધારામાં તોછડાઈસયું* વર્તન! માન્યા આવી નીચું જોવડાવનારી પરિસ્થિતિથી ટેવાવા લાગી

રજે ટાઈ જોમ ધારી લે કે માન્યાનો સ્વાર્થ વિદ્યાર્થીઓની સખ્યા વધારવા મથે. આવી જિંદગી તેણે વખાના માર્યા સ્વીકારી હતી તેનું દૃઢ્ય તો બીજે હતું તે જ માન્યાના દરેક પોત પ્રજાજનની માફક તેને પણ ઉત્તમ સ્વપ્નાં હતાં. સર્વ યુવકોને સામાન્ય સ્વપ્ન હતું—સામ્રીયતાનું દેશને પોતાના અગત સ્વાર્થથી આગળ મૂકવાનું માન્યાને ઘણા બળવાખોર મિત્રો હતા, પણ ખૂન, જોમળ જોવી પ્રવૃત્તિમા તે ન પડતી હતા, એક શિક્ષક બાઈની અસરે બીકલું માન્યાને દેશી નાખી

ખોન્યા, માન્યા અને એ શિક્ષક બાઈએ એક શુભ ‘તરતી યુનિવર્સિટી’ કાઢી, શિક્ષણકામના બહાના તળે તેમાં પત્રિકાઓ વહેંચવા માડી બહાર જરાપણ ગંધ ન લાય જોની ખાસ ચીવટ રાખતાં. ઝારની પોલીસનો ડાળો ચૂકાવતા ‘તરતી યુનિવર્સિટી’ નો ઉદ્દેશ માત્ર લણાવવાનો ન હતો, પણ તેઓને પ્રચારક શિક્ષક તરીકે તૈયાર કરવાનો હતો. માન્યા ગરીબ સ્ત્રીઓને લણાવતી એક નાની સાય-પ્રેરી પણ કાઢી હતી કોઈ પણ રીતે પોતાના દેશની સેવા તેને કરવી હતી.

પણ આ બધાં સ્વપ્નામાંથી શું પસંદ કરવાનો સમય ક્યારે આવશે જોની માન્યાને અગમચેતી નહોતી તેણે લીધેલી ઉદાર કેળવણી અને તેની પર ધ્યાન રાખનાર નમ્ર

સ્નેહીઓ તેને અતિરેકમાંથી બચાવી લેતાં. એકાદ સીગારેટ સળગાવવાની પણ તેને કદી ઈચ્છા થઈ ન હતી. પોતાનું કામ પત્યા પછી બાકીનો બચત સમય પોતાની ઝોરડીમાં ગાળતી.

આમ થોડો વખત ચાલ્યું. એક દિવસ લવિધ્યની જિંદગીનો કાર્યક્રમ નક્કી કરવાની ચર્ચામાં બ્રોન્ઝા અને માન્યાએ ઘણા કલાક ગાળ્યા. કઈ રીતે યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થવાય એ પ્રશ્ન મુખ્ય હતો. માર્ગ સૂઝતો નહોતો, એટલું જ નહીં પણ ટ્યુશન આપી પૈસા લેવા થાય એમ લાગતું નહોતું. નિરાશાનાં વાદળ ઘેરાતાં હતાં.

માન્યાને ખૂબ લાગી આવ્યું. પિતાની જવાબદારી પોતાના પર છે, એમ તેને લાગ્યું. ભેસેફ તો દાકતર થઈને કમાશે, હેન્ના પણ પોતાનું કરી લેશે, પણ બ્રોન્ઝાનું શું ? મોટી બહેનનું દુઃખ તે સમજતી હતી. તેની ઈચ્છા પેરીસ જઈ આગળ અભ્યાસ કરવાની હતી. એ અંગે તેણે થોડા પૈસા બચાવ્યા હતા પણ આમ કેટલાં વર્ષ રાહ ભેંસા કરવાની ? બહેનના વિચારમાં માન્યા પોતાની અભિલાષાઓ પણ ભૂલી. પોતાને પણ જ્ઞાનની અદમ્ય પિપાસા હતી.

એક દિવસ બ્રોન્ઝા પોતાની પાસે કેટલા પૈસા હતા-અથવા તો કેટલા હજી તુટે ❶ તેનો હિસાબ કરવામાં પડી હતી. માન્યાએ આવી પૂછપરછ આદરી.

‘મેં જાણી વિચાર કર્યો છે. પિતાજીને પણ વાત કરી નાખી છે. વસ્તો ચોખી દાકરો છે.’ મોટી બહેને જવાબ આપ્યો.

‘સ્તો ?’ માન્યા મોટી બહેનની નજીક આવી. ‘તારી બચતમાંથી પેરીસમાં કેટલા મહિના જેવીશ ?’

‘મારી મુસાફરી અને એક વર્ષનું અભ્યાસનું ખર્ચ.’

‘પણ દાકતરી અભ્યાસને પાંચ વર્ષ લાગે છે, ખબર છે ને ?’

‘હા.’

‘બ્રોન્ઝા, જો. આમ ટ્યુશન આપે પૂરું નહીં થાય.’

‘તો ?’

‘તો શું ? આપણે સહકાર કરીએ. આપણે જુદા જુદા પ્રયત્નો કર્યા કરીશું તો એકેયનો અર્થ નહીં સર, પણ મારી યોજના મુજબ તું થોડા મહિનામાં જઈ શકીશ.’

‘માન્યા, તારું ખસી જાયું છે કે ?’

‘ના. શરૂઆતમાં તારા પૈસાથી ચલાવ. પછી હું મોકલીશ. પિતાજી પણ કાંઈક મોકલી શકશે. હું બચત કરતી રહીશ. તું દાકતર થઈ જાય એટલે મારો વારો. પછી તું મને મદદ કરજો.’

બ્રોન્ઝાની આંખમાં આંસુ આવ્યા. નાની બહેનની દરખાસ્ત કેટલી ઉદાર હતી ?

‘પણ હું ખરાબર ન સમજી. તારા પોતાના નિલાવ માટે, મને થોડા ઘણા મોકલવા માટે અને ઉપરાંત બચત કરવાની તને આશા છે ?’

‘ખરાબર. મારી યોજના એવી છે. હું એક કુટુંબમાં છોકરાંઓની ગવર્નેસ તરીકે જ્યાંની છું. રહેવા ખાવાપીવાનું

મક્ત; અને ચારસો ફળાનો પગાર હવે સમજાયું !' માન્યાએ ક્રોધ પશુ જાતની પૂર્વ તૈયારી વિના સહજ કહી દીધું.

‘ માન્યા, મારી નાની માન્યુસ્યા !’ ઓનીયા લાગણી-વશ બોલી ઊઠી. નાની બહેનના આત્મત્યાગનો વિચાર તેના મનને ખજાણાવી રહ્યો. તેણે આનાકાની કરી.

‘ તો તું પહેલી જા, તું નાની છે, હોશિયાર છે. ’

‘ ઓનીયા, મૂખી’ ન થા તું વીસ વર્ષની; હું સત્તરનો. મોટીએ પહેલાં જવું. મને તો હજી પુષ્કળ સમય છે. તારી પ્રેક્ષીસ સારી ચાલે એટલે મને સોનાથી ઢાંકી દેજેને ! હું તેની ગણતરી કરીને કહું છું ’

બીજે દિવસે નોકરી અપાવનાર એક એજન્સીના કાર્યાલયમાં માન્યાએ ગવર્નેસ તરીકે નોકરી મેળવવા પોતાની ઉમેદવારી નોંધાવી.

ગવર્નેસ તરીકે

: ૫ :

૧૮૮૫નો ડિસેમ્બર : માન્યાને એક પૈસાદાર વકીલના ઘરમાં ગવર્નેસ તરીકે નોકરી મળી. ઘોડા વખતમાં તો ત્યાંની સ્થિતિ તેને માટે અસહ્ય થઈ પડી. માન્યાએ પોતાના ઘરમાં એક પણ અપશબ્દ સાંભળ્યો ન હતો. પિતાના સંસ્કારી ઘરમાં કલેશ-કંકાસ માન્યાએ કદી જોયાં ન હતાં. પણ આ નવા વાતાવરણમાં બધું ઉલટું આવતું હતું. પોતાની બત્રીજીના એક પત્રમાં માન્યાએ હૃદય કાલવતાં લખ્યું કે, 'મારી સ્થિતિ એક કદી જેવી થઈ પડી છે.'

'પૈસા વટે અનીતિએ ચહેલા લોકો' નો પ્રથમ અનુભવ માન્યાને મળ્યો. તેને વિચાર કરતાં લાગ્યું કે મોટી ગહેનને સમજાવેલ ચોજના ખૂબ પુનર્વિચારણા માગી લે છે.

શહેરમાં નોકરી લેવામાં માન્યાનો ઇરાદો એવો હતો કે, કુટુંબથી દૂર પડ્યા વિના અને મિત્ર-સ્નેહીઓનો વિયોગ સહન કર્યા સિવાય પૈસા કમાઈ લેવા. પણ શહેરમાં તો ખર્ચ ખૂબ આવતું: મહિનાની આખરે બચત કાંઈ ન રહેતી. મોટી ગહેનને મોકલવા કાંઈ તૈયારી ન થઈ શકી: અને ઘોડા વખતમાં પિતા પણ નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થવાના છે. હવે શું કરવું?

માન્યાએ વિચાર કરવામાં લાંબો સમય ન શુમાળ્યો. શહેર છોડી નાના ગામમાં ચારી નોકરી મળે તો લેવાનું નક્કી કર્યું.

છેવટે નવો નિર્ણય થયો. બહારગામ નોકરીનું નક્કી કર્યું. અને વક્રીલ સાહેબના ઘરના પ્રતિકૂળ વાતાવરણમાંથી મુક્તિ મેળવી. ૧૮૮૬ના બન્યુઆરીની પહેલી તારીએ માન્યાએ નવી નોકરી પર જોડાવા પોતાના પિતા પાસેથી વિદાય લીધી, અને દેલ્હેના ડગ્લામાં ચડી ગઈ. ગાડી ભીપડી. જિંદગીમાં પહેલીવાર તેને એકલતા સાહી. અઢાર વર્ષની માન્યાને એકદમ ગભરાટ હત્યો. નવા કુટુંબમાં તેની શી સ્થિતિ થશે? ઉલમાંથી ચૂલમાં તો નહીં પડાય ને? વિચારમાં ને વિચારમાં માન્યાએ ત્રણ કલાક દૂનમાં પૂરા કર્યા. સ્ટેશન આવી પહોંચ્યું. હવે ઘોડાગાડીમાં મુસાફરી કરવાની હતી. શિયાળાની શાતની કડકડતી ઠંડીમાં બીજા ચાર કલાક ટાઢયા. વોરમોની ઉત્તરે એક મો કીલોમીટર દૂર સ્કુડીમાં, મુસાફરીથી કંટાળેલી માન્યા પોતાના નવા ચોકના ઘરે પહોંચી. યાકનો પાર નહોતો; ઠંડીમાં ચરીર આખું કુંકવાઈ ગયું હતું. ગરમ ચાપાણી અને સફાવતમાં શબ્દોવડે માન્યાનો સહાર થયો. પત્ની, શેડાણીએ નવી ગરનેસને તેની ઓરડી ખોલી આપી.

માન્યાના ચોક મોન્ઝીયર ઝેક...એક જાણીતા કૃષિકાર હતા. જેનીની નવી રીનોથી વાકેફ હતા, અને જમો એકર બીટરૂટ (Beet root) ની ખેતી પર દેખરેખ રાખતા. પેનો ઠીક હોય; આકરના દારખાનામાં તેમનો મોટો હિસ્સો હતો.

ઘરે તેમજ બહાર હંમેશાં તેમની વાતચીત પોતાના કાર-
ખાનાને લગતીજ રહેતી.

એક મહિના પછી માન્યાએ પોતાની બત્રીજીના એક
કાગળમાં લખ્યું કે, 'નવી મોટરીમાં હવે હું' ઠરીકામ થઈ
હું. અત્યારમુધી તો બધું બચાવર છે. મારા નવા શેઠ અને
તેમનાં પત્ની સારાં માણસો છે. તેમની મોટી દીકરી સાથે
મારે મિત્રાચારી થઈ છે એટલે જીવને આનંદ રહે છે. મારી
શિધ્યા દશ વર્ષની છે, આશાંકિત છે પણ ખૂબજ અવ્યવસ્થિત
છે અને મોઢે ચડાવેલી છે.'

એક દિવસ માન્યા ફરીને પાછી આવતી હતી. રસ્તામાં
તેને આસપાસ રહેતા ખેડુઓનાં કેટલાંક નાનાં છોકરાઓનો
લેટો થયો. છોકરાંઓનાં શરીર પર સાડું કપડું નહોતું:
પણ તેઓના ચહેરા બહાદુર લાગતા હતા. માન્યાને વિચાર
રહ્યો: ગયે વર્ષે ગરીબોને લઘુઆવતી હતી. આ બધાં પણ
નિરક્ષર છે, તો હવે એ કામ શા માટે અહીંયાં પણ ન
આદરવું? સુંદર તક સાંપડી છે. શેઠાણીને પોતાનો વિચાર
દર્શાવ્યો. ઉત્સાહપૂર્ણ ઉત્તેજન મળ્યું. શેઠની મંજુરી મળ્યે
કામ શરૂ થયું.

માન્યાનું શૈક્ષિક કામ થાળે પડી ગયું હતું. એ કુશ-
ળતાથી પૂરું કર્યા બાદ માન્યા પોતાની ઓરડીમાં નવા
વિદ્યાર્થીઓની રાહ જોતી. ગંદા ગંધાતા ખેડુ-બાળકો
આવીને ટેબલ ફરતાં બેસી જતાં. નવો શિક્ષણ વર્ગ શરૂ થતો.
પોતાની બચતમાંથી થોડી કોપીબુક અને બીજો જરૂરી
સામાન માન્યાએ ખરીદી લીધો હતો. શેઠાણી પણ તેમાં

મદદ કરતાં. પણ અજ્ઞાનના આ અગાધ દરિયામાં માન્યા લાચાર થઈ જતી, તેની શક્તિ ખૂટી જતી.

નાનાં બાળકોને ક્યાં જાણર હતી કે તેમની શિક્ષિકાને પણ શિષ્યા થવાનાં સ્વપ્નાં આવતાં હતાં ?

પોતાની ઝોરડીની ખારોએ બેઠી બેઠી માન્યા કારખાનામાં જતાં આવતાં ગાડાંઓની ગણતરી દરતી. તે જખતે બર્લિન, વિયેના, પિટર્સબર્ગ અને લંડનમાં હબરો યુવક યુવતીઓ પ્રયોગશાળા, સંશ્લેષકસ્થાન અને ઇન્જીનીયરીંગમાં કામ કરી રહ્યાં હતાં. ફ્રાંસમાં મોરબોનમાં ગણિત, રસાયન અને જીવવિજ્ઞાનમાં શિક્ષણ આપી રહ્યું-હતું.

બીજા કોઈ દેશ કરતાં ફ્રાંસમાં અભ્યાસ કરવાની તાલાવેલી માન્યાને ખૂબ હતી. ફ્રાંસની કીર્તિએ તેને આંજી દીધી હતી. બર્લિન અને પિટર્સબર્ગમાં પોલેન્ડને પીડનારાઓ સત્તામાં હતા. પણ ફ્રાંસ સ્વતંત્રતાપ્રિય હતું. ત્યાં બધાં મતસંપ્રદાયો સંઘરાતા અને ગમે તે દેશમાંથી આવનારને માટે ત્યાં ખારણાં ઉઘાડાં હતાં. એક દિવસ પોતે પેરીસની ગાડીમાં બેસશે એ શું સંભવિત છે ? આખું મોટું સુખ તેને મળશે ? આજે તો ચારેકોરની આપઘાતોમાં ટ્રિયોરી માન્યાની બધી આશાઓ ભીડી ગઈ હતી. દેશમાં એક વર્ષ રહેવાના અનુભવે તેની બધી જૂલ-જમણાઓ ઉઘડી દીધી હતી. વોરસોમાં પિતાને પોતાની જરૂર પડશે; પારીસમાં ધોનીયાને મદદ મોકલવી પડશે; અને આ બધું છતાં પોતાના અભ્યાસ માટે પૈસા લેગા કરવાની યોજના ! તેને પોતાના પ્રત્યે હસવું આનંદ. બધું બાકિય યોજના નેરું લાગ્યું !

માન્યા નિરાશાના વમજોમાં ઝટવાતી હતી, પણ રોજ રાતે વખત મળતાં કારખાનામાંથી માગીને લાવેલાં કૌતિકશાસ્ત્ર અને સમાજશાસ્ત્રના પુસ્તકો વાંચતી; પિતા સાથે પત્ર વ્યવહારદ્વારા પોતાનું ગણિતનું જ્ઞાન આગળ વધારતી. એ જાહેખર પ્રબળ ગ્રેષ્ઠા હતી. તેને કોઈ સલાહ કે સૂચના ન હતી. જેમ જેટલાં છોકરાં લગનાં વાંચતાં શીખવાની આશા મૂકી હતી તે યોગ્ય શીખેલું પણ મૂઢી બંધ તેવી સ્થિતિ માન્યાની હતી, પણ જેટની હઠીલાઈપૂર્વક તે પોતાનું સ્વપ્ન પૂરું કરવાના પ્રયત્નો નરો રાખતી.

જીવનનો અનુભવ

: ૬ :

નવી નોકરીમાં માન્યાનું જીવન એકધારું ચાલતું હતું
૧૮૮૬ના ડિસેમ્બરમાં માન્યા એક પત્રમાં લખે છે :

“લવિધની મારી યોજના? મારે કંઈ યોજના નથી,
માતો એમ કહું કે, એ યોજના એવી સામાન્ય છે કે, તે
માટે વિશેષ યોજવાની જરૂર નથી જેમ જાને સારી રીતે
ચલાવવું, અને એમ ન થાય તો અહીંયાથી નામી છૂટવું-
અત્યારે આ મારી યોજનાઓ છે

“પણ કેટલાક એમ ધારે છે કે પ્રેમ નામના એક
જાતના તાવમા હું સપડાઈ છું. આ વસ્તુને મારી યોજનામાં
મુક્ત સ્થાન નથી. અને બીજી કેઈ યોજનાઓ હોય તો
તે ગંધાને મેં ધુમાડો કરી નાખ્યો છે અને દાટી દીધી છે
કારણ, એ મુવિદિત છે કે માણસ કરતાં પરિસ્થિતિ
ગળવત્તર છે.”

આ પ્રેમની જાતની-ઉત્પત્તિ આમ છે: એક વાર
એકનો પુત્ર કાશીગીર રજાઓમાં ઘરે આવ્યો માન્યા જેવી
હાથિયાર ગવર્નેસની યોજત મળી-તેની પરિસ્થિતિ ગંધી

છોકરીઓ કરતાં સાવ જુદી. માન્યાના સંસ્કાર, આગત, કળા વગેરે બધું કાશીમીરને ગમી ગયું. તેની સાથે પ્રેમમાં પડ્યો, અને માન્યાને પણ દેખાવડો, મળતાવડો યુવક ગમી ગયો. આ લગ્ન સામે કાંઈ વાંધા જેવું નહોતું. પણ આવી નિર્ધન, બીજાના ઘરમાં રોટલા માટે નોકરી કરતી છોકરી સાથે પોતાનો વહાલો દીકરો પરણે એ પૈસાદાર માબાપને કેમ ગમે ? કાલે સવારે પૈસાદાર છોકરી તેને માટે લાવશું ! સામાજિક અંધનો આઠાં આવી જિલાં.

છોકરી સારા કુટુંબની હતી, બહેલી ગણેલી હતી, સંસ્કારી હતી, તેના પિતા મોસ્કોમાં આગરદાર ગણાતા, એ બધું છતાં ‘ગવર્નેસને ન પરણાય’ એમાં બધું જોડી ગયું.

માબાપની સમજાવટ આગળ, કાશીમીરનો નિશ્ચય તાપ પડતાં ધરકનો પહાડ ગળી જાય તેમ ગળી ગયો. માન્યાને ખૂબ લાગ્યું. તેણે પોતાનો નિશ્ચય કરી લીધો અને ફરીને આ વાતનો વિચાર સરખો પણ કર્યો નહીં.

આવી નાણુક પરિસ્થિતિ થઈ ગયા પછી પણ માન્યા સ્ક્રુકી છોડવાનું પગલું ભરી શકી નહીં; આવી સારી જગ્યા મૂકી દેવાની તેની હિંમત આલી નહીં. ફરીને પિતાને ભાર-રૂપ તે થવા માગતી નહોતી. દર મહિને ઓન્યાને રૂપ-૨૦ રૂબલ મોકલતી. પોતાનો ગર્વ ગળી જઈને પણ તે નોકરીમાં ટકી રહી, બહે કે કાંઈ બન્યું નથી ! સામા પક્ષ તરફથી પણ કોઈ દિવસ એક શબ્દ ઉચ્ચારતો નહીં.

પાછી એકધારી નીરસ જિંદગી શરૂ થઈ.

પ્રેમમાં નિરાશ થયેલી, પોતાના અભ્યાસના સ્વપ્નામાં નિષ્ફળ થયેલી, પૈસો ટકે મુશ્કેલીમાં રહેતી માન્યા પોતાનું નસીબ ભૂલી જવા પ્રયત્ન કરતી ઘરેથી પણ મદદ માગવાની ખંધ કરી; ઉલટું, કાગળમાં પોતાની સહાય આપવાની દરખાસ્ત મૂકવા લાગી બધાને તે સુખી કરવા માગતી હતી. આમ ને આમ ગરનેસની નોકરીમાં ત્રણ વર્ષ વહી ગયાં. ત્રણ કંટાળા ભરેલાં વર્ષ ! કામ ઘણું : પૈસા ઓછા; આનંદ ઓછો; દુઃખ એકસરખું.

છૂટકારો

: ૭ :

માન્યાના જીવનના દુઃખદાયી શ્રેણી હવે ધીમે ધીમે અસવા લાગ્યા. પારીસ, વોરસો અને સ્ક્રુક્રીમાં એવા બનાવો બન્યા કે માન્યાના નમ્રીમની અગમ્ય વ્યાજમાં ફેર પડવા માંડ્યો. આ બનાવો નાના હતા, છતાં માન્યાના ઠંડાગાર જીવનમાં ઉત્સાહપૂર્ણ હતા.

પ્રોફેસર સ્કલોડોવ્સ્કી નિવૃત્ત થયા. તેમણે સારી જગ્યા શોધવા માંડી-પોતાની દીકરીઓને મદદ કરવી હતી. તેમને મોટા પગારની નોકરી મળી. પણ કામ ઘણું મહેનતવું હતું. વાતાવરણ પણ ખરાબ હતું, છતાં મોંઠો પગાર એ સંતોષની વાત હતી. પ્રોન્યાને દરમહિને મદદ મોકલવી તેમણે શરૂ કરી. પ્રોન્યાએ માન્યાને હવે 'પિસા નહીં' મોકલવા, અને પિતાને પોતાને મોકલવાના ૪૦ રૂબલમાંથી ૮ રૂબલ એછા મોકલવા લખ્યું : આ આઠ રૂબલ માન્યાએ પોતાને મોકલેલ મદદ પેટે માન્યાના નામે જમે રાખવા સૂચવ્યું. માન્યાની મૂઠી અત્યાર સુધી મીંડું હતું તે વધવા લાગી.

પેરીસમાંથી પ્રોન્યાને કાગળ આવ્યો કે, પોતે પરી-

સામાં પાસર થતી બચ છે; પોતાના સહાધ્યાયી દલુસ્ત્રી નામના પોલેંડના વતની વિદ્યાર્થી સાથે તે પ્રેમમાં પડી હતી. પણ તેને રશિયન પોલેંડમાં પ્રવેશ કરવાની મનાઈ હતી. અને પ્રવેશ કરે તો ? દેશનિકાલની સબ સામે લટકતી હતી, એવી કઠંગી પરિસ્થિતિ હતી.

જૂની નોકરી તજવાનો વખત આવી પહોંચ્યો હતો. સ્ક્રુટ્ટીમાં માન્યાને ૧૮૮૬ ના એપ્રિલ પછી છૂટી કરવાની હતી. નવી જગ્યા માટે તેનો પ્રયત્ન ચાલતો હતો અને વોસ્મેના એક પૈસાદાર ઉદ્યોગપતિને ત્યાં લગભગ નક્કી હતું. ખૂબ આતુરતાપૂર્વક રાહ જોઈને મળતો આ ફેરફાર હતો ! વિદ્યાર્થી દિવસ આવ્યો : સોની પ્રેમપૂર્વક રજા લીધી, અને સ્ક્રુટ્ટી ગામ અને તેનાં ખ્યાસાં 'બીટરૂટનાં' ખેતરોને માન્યાએ છેવટની સલામ ભરી નવી નોકરી પર ચડતાં પહેલાં પોતાના વહાલા વતન વોસ્મેની હવા ખાવા એ ઊપડી.

ઘોડા દિવસ બાદ નવી નોકરીમાં જોડાવા માન્યાએ ફરી મુસાફરી આદરી. બાઘીક સચુદ્રના કાંઠે એક ગામમાં તેના ચેક રહેતા હતા. પાંચ ઠેકાણે ગાડી બદલાતી હતી. ચેક અને ચેકાણી માન્યાને લેવા સ્ટેશને આવ્યાં હતાં.

“તેઓ સારા માણસો છે અને તેમનાં છોકરાંઓ મને મને છે. બધું બરાબર થઈ જશે એમ લાગે છે.” માન્યાએ પોતાની સખી કાઝીઆને લખ્યું.

ઘોડા વખત ત્યાં રહ્યા બાદ આખું કુટુંબ વોરસો જવા ઊપડ્યું. માન્યા પણ વોરસો આવી શિયાળો બેસી ગયો હતો. ગયેલા વર્ષોના હિસાબે આ વર્ષ માન્યાને મુખ-

દાથી નીવડ્યું. તેની શેઠાણી ખૂબસૂરત, શોભાયમાન અને પેસાદાર હતી. તેની પાસે ઝવેરાત હતું. તેનો પોપાકસંગ્રહ ખૂબ કિમતી હતો. “પેસા વડે બગડેલી” સ્ત્રી નહીં વસ્તુઓ ભેગી દે તેનો માન્યાને અનુભવ થયો. આ અનુભવ પહેલાં તેમજ છેલ્લા હતો! માન્યાએ ગરીબીમાં જીવન વીતાવ્યું હતું. એણે જિંદગીમાં આવી મોજમગત દેવી નહોતી. શેઠાણી માન્યાનાં ખૂબ વળાણ કર્યા કરતી અને આપાટી અને નાચના જલસાઓમાં તેને ખૂબ આમહ-પૂર્વક બોલાવતી.

આમ ગવર્નેસ તરીકે માન્યા સુખમાં પડી હતી. એક દિવસ ટપાલ આવી. પેરીસથી પ્રોન્યાનો કાગળ હતો; ઉતાવળે લખેલો હતો. માન્યાને આવતે વર્ષે પેરીસ પોતાના ઘરમાં રહેવા બોલાવી હતી. “જો બધું ગરામર પાર ઉતરે તો, રજાઓમાં હું પરણીશ. મારો વર ઠાકતર થઈ ગયો હશે અને મારે છેલ્લી પરીક્ષા પાસ કરવાની રહેશે. મારી વહાલી માન્યા! તારે હવે તારી જિંદગીનો વિચાર કરવો જોઈએ. જો તારી પામે બચત હોય તો આવતે વર્ષે આવી જ ખાવા-રહેવાની સગવડ અમારી સાથે; પણ શ્રીના પેસા તારી પાસે હોવા જોઈએ પહેલે વર્ષે અમે હોઈશું. પછી પિતાજી પાત્ર મદદ કરશે અત્યારે હું ડિયામણનો ભાવ સારો છે, માટે રૂબરૂના ફાંક લઈ લેજે.”

માન્યાને જોઈતું મળતું હતું, પણ એણે ઉત્સાહના આવેશમાં ‘હા’ ન લખી! છેલ્લા વર્ષોના અનુભવે તેને વધારે પડતી કાળજીવાળી બનાવી હતી. તેણે જવાબ આપ્યો:

“હું મૂર્ખી છું, મૂર્ખી હતી અને જિંદગીભર મૂર્ખ રહેવાની. સારી ભાષામાં લખું તો હું કોઈ દિવસ ભાગ્યશાળી નહોતી, અત્યારે પણ નથી અને થઈશ પણ નહીં.” અને દાગળમાં હેલા, જેસેફ અને પિતાની અનેક વાતો લખી.

પણ ઓન્યાનો આગ્રહ ચાલુ રહ્યો. દુર્ભાગ્યે ઓન્યા નિર્ણયાત્મક જવાબ ન આપી શકી. નાની જહોનનું ગાડીભાડાનું ખર્ચ ચોતે આપી શકે એવી તેની સ્થિતિ નહોતી. આખરે એમ નક્કી થયું કે નોકરીનો કરાર પૂરો થાય એટલે એક વર્ષ વોરસોમાં પિતા સાથે રહેવું, ટયુચન આપી પૈસા ભચાવવા અને પેરીસ આવવું.

દરમિયાન નોકરી પૂરી થઈ. માન્યા પિતાના ઘરના અનુકૂળ વાતાવરણમાં આવી. ‘તરતી યુનિવર્સિટી’ માં ફરી દાખલ થઈ.

પણ....એક બનાવ! મહત્વનો બનાવ. માન્યા જિંદગીમાં પહેલીવાર પ્રયોગશાળામાં દાખલ થઈ. મનગમતું કામ મળી ગયું.

વાત એવી હતી કે માન્યાનો એક સગો ‘ઉદ્યોગ અને ખેતીવાડીનું સંગ્રહસ્થાન’ એવા લપકાદાર નામથી એક સંસ્થા ચલાવતો હતો. રશિયન સત્તાવાળાઓ સંગ્રહસ્થાન પ્રત્યે શંકા ન દર્શાવે એટલે આવું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું, પણ અંદરખાને તો વિજ્ઞાનના પાઠ શીખવતા.

માન્યા સાંજે આ ‘સંગ્રહસ્થાન’માં પ્રયોગો કરવા લાગી. એકલી કામ કરતી કોઈની મદદ નહોતી. ચોપડીમાં વાંચી કામ ચલાવતી. આથી પ્રાયોગિક સંશોધનનો ચોખ

કેળવાયો. રાત્રિએ પધારીમાં પડી પડી માન્યા પ્રયોગોના વિચાર કરતી. બિંધ ન આવતી. નાનપણમાં જ્યેષ્ઠ પિતાના ‘ભૌતિક વિજ્ઞાનનાં સાધનો’ ચાદ આવતા. જિંદગીનો અત્યારસુધી અનિશ્ચિત રહેલો ધંધો સાંપડ્યો હતો.

આમ રાતના અનેક વિચારો મૂંઝવતા : દિવસો શાંતિમાં જતા. માન્યા પોતાની અધીરાઈ સંતાડી રાખતી. એ કિથો-રીના મનોરથો મોટા હતા. તેને પિતાને સુખી કરવા હતા. બાઈના લગ્નની ગોઠવણમાં પડી : હેલા માટે નોકરી ગોતવા લાગી, અને અંગત સ્વાર્થ તેને પેરીસ જતાં રોકી રાખતો હતો. તે હજુ પોતાનો જૂનો પ્રેમ ભૂલી નહોતી. પિતા પણ હૃદયપૂર્વક ઈચ્છતા હતા કે માન્યા પેરીસ ન જાય પણ હૃદયપૂર્વક ઈચ્છતા હતા કે માન્યા પેરીસ ન જાય તો સાડું. લગ્નથી જોડાઈ પોલોંડમાં રહી જાય એમ તેમની અંતરની ઈચ્છા હતી.

૧૮૯૧નો સપ્ટેમ્બર. માન્યા કાર્પેથીયનમાં રજાઓ ગાળવા ગઈ હતી. એનો પ્રેમી દારીમીર પણ ત્યાં આવેલો હતો. બંને વચ્ચે વાતચીત થઈ. બીકણ યુવક નિર્ણય પર ન આવી શક્યો. જે થોડી ઘણી નબળી કડી બંનેને હજી બાંધી રહી હતી, તે હમેશને માટે છૂટી ગઈ.

માન્યાએ પેરીસમાં ઓન્યાને મદદ માટે હાકલ કરી. જવાબ તૈયાર હતો. પણ માન્યા પહેલી ટ્રેનમાં ચડી ન શકી ! આ તો મહાલિનિષ્ક્રમણ હતું. કાળજીપૂર્વક જોઈતો સામાન એકઠો કર્યો. પૈસાની તંગી તો હતી, એટલે થોડા ખર્ચમાં પતાવ્યું. સામાન ટ્રેનમાં ચડ્યો. ગાડી ઉપડવાનો સમય આવ્યો.

“હું લાંબો વળત બહાર નહીં રહુંઃ બે ઠે વધારેમાં વધારે ત્રણ વર્ષ. પરીક્ષા પાસ કરીને પાછી આવીશ. પછી આપણે સાથે રહીશું.” માન્યાએ પિતાને સુગળન કર્યું.

“મારી વહાલી માન્યા, વહેલી આવજો. કામ બરાબર કરજો. તારી ફેલોહ ઇન્ચ્યું છું.” પિતાએ ઠરડાયેલા અવાજે લાગણીપૂર્ણ શબ્દો ધીમેથી કાઢ્યા અને દીકરીને બાથ ભરી બેઠ્યા.

ગાડી દૂર દૂર દોડતી હતી અને માન્યા ભવિષ્યના વિચારોમાં પડી હતી. લાણીને પાછી આવી, પોતે શિક્ષક થશે એમ મન વિચારે ચડ્યું હતું. પણ તે ભૂલી હતી કે અજ્ઞાતતા અને પ્રીતિપૂર્ણ જિંદગી-એ એમાંથી તેણે બીજી જિંદગીનો રસ્તો પસંદ કર્યો હતો.

કરતી અને અધીરાઈમાં ઊતરતાં કોઈની સાથે ભટકાઈ પડતી; બીતાં બીતાં ફેંચ લાપામાં માફી માગી લેતી.

૧૮૯૧ માં સોરઝોનના વિદ્યાધામનો દેખાવ અને દો હતો. છેલ્લાં છ વર્ષથી તેની પુનર્રચના થઈ રહી હતી. જાણે કોઈ મોટો અજર પોતાની ચામડી બદલતો હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો—ખાંધકામની ધમાલ ચાલી રહી હતી; અને લીધે વિદ્યાર્થીજીવનમાં એક પ્રકારની 'અવ્યવસ્થા' આવી ગઈ હતી. લાપણો માટે રોજ જગ્યા બદલાતી; કામ-ચલાઉ પ્રયોગશાળાઓ ઊભી કરવામાં આવી હતી. પણ એથી શું? હીવાલો પર મોટી જાહેરાત ચોટાડેલી હતી..

ફેંચ પ્રજાસત્તાક વિજ્ઞાનની...

ફેફડટી: પ્રથમ સત્ર

૧૮૯૧ના નવેમ્બરની ત્રીજી તારીખે સોરઝોનમાં
અભ્યાસનો કાર્યક્રમ શરૂ થયો.

માન્યાને આ શબ્દો જાડુ જેવા લાગ્યા !

પૈસો પૈસો ખચાવીને લેગી કરેલો પોતાની નાની ખચત વડે માન્યાએ આ લાપણો સાંભળવાનો હક્ક પ્રાપ્ત કર્યો. માન્યા વિજ્ઞાનની વિદ્યાર્થિની તરીકે જોડાઈ. કેટલો આનંદ !

પણ હવે માન્યા, માર્યા નામ બદલાઈ ગયું. ફેંચ પદ્ધતિએ મેરી સ્કોલોડોવ્સ્કા તરીકે માન્યાએ પોતાનું નામ

નોંધાવ્યું. પણ સહાધ્યાયીઓને સ્કેલોટોસ્કાનો ઉપયોગ બરાબર ન ફાવતો અને માન્યાને મેરી કહેવડાવવું ન ગમતું, એટલે તે કોઇની સાથે ન લાગતો. આ શરમાળ, દઢાઅહીં સુંવાળા લીસા વાળવાળી છોકરી સામે વિદ્યાર્થીઓ જોઈ રહેતા અને અંદર અંદર પૂછપરછ કરતા:

‘આ કોણ છે?’

‘કોઈ પરદેશી લાગે છે: નામ વિચિત્ર છે. ભૌતિક વિજ્ઞાનનાં ભાષણોમાં આગળી હરોળમાં બેસે છે; બહુ વાતો કરતી નથી, કોઇની સાથે લાગતી નથી.’ એમ અંદર અંદર વિદ્યાર્થીઓ સંદિગ્ધ જવાબ આપતા. માન્યાને-મેરીને આ યુવાનોમાં જરાય રસ નહોતો. તેનું ધ્યાન તો પ્રોફેસરોમાં હતું. તેમની પાસેથી તેને વિજ્ઞાનનાં રહસ્યો શીખવાં હતાં.

એ જમાનાની ફઢી અનુસાર આ પ્રોફેસરો ધોળી ટાઈ અને ઇવર્નીંગ ડ્રેસ-સાંજના પોશાકમાં-જે હંમેશા ચાકથી ખરડાયે રહેતો-ભાષણ આપતા. મેરીનો જીવ પ્રોફેસરોના ગંભીર પોશાક અને તેમની બૂરી ઢાઢીઓની સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં ચાટી રહેતો.

પ્રોફેસર લીખમાનનું ભાષણ સાંભળ્યું; એકઠમ પ્રોફ, ગંભીર અને હલીલપુર:સર. પ્રોફેસર બાઉદીનું ભાષણ સાંભળીને મેરીને લાગ્યું કે-(આપણે પણ માન્યાને મેરી કહીશું) તેમના મગજમાં વિજ્ઞાનનો ભંડાર ભરેલો છે. ત્રેવીસ પ્રોફેસરોની નામાવલિ પ્રગટ કરવામાં આવી હતી. આ બધાને ઓળખવા અને તેમનાં ભાષણો સાંભળવા મેરીને આતુરતા થઈ.

પણ અણધારી મુરકેલીઓ કૂટી નીકળી. મેરી એમ માનતી કે પોતાને ફ્રેંચ ભાષા સારી રીતે આવડે છે. તેની આ માન્યતા ખોટી નીકળી. ભાષણોમાં કેટલાંય વાક્યો વણ-મ્રમળાયાં રહી જતાં. વળી ગણિત અને ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં તે ઘણી છેવાડે રહેતી એમ માલૂમ પડ્યું. વાત આવી છે, તો હીઝી મેગવવા કેટલી મહેનત કરવી પડશે ?

પોણ એપરિનું ભાષણ આબરુઃ કેટલી સરસ સમજાતી અને કેટલી રંજક છટા ! એક એક શબ્દ સ્પષ્ટ. પ્રયોગો પણ કેટલા સુંદર ગોઠવેલા ! ‘હું સૂર્ય લઈ છું અને તેને ફેંકું છું.’ માન્યા-મેરી હર્ષાતિરેકમાં આવી ગઈ. તેનો આનંદ માતો ન હતો તે નાથી બિડી ! એ પોતાના પ્રિય ધ્યેય તરફ નિશ્ચિંતનાથી આગળ ધપી રહી હતી.

એક સાંજે મેરી પોતાની નાની જોરડીમાં અભ્યાસમાં મન પરોવી રહી હતી, ત્યાં તેના બનેલીએ હાક પાડી.

“જલદી કાઢ અને ટોપી પહેરી લો. મારી પાસે મક્કલ ટિકિટ આવી છે. આપણે બધાં જલસામાં જઈએ.” દાકતર દલુસ્કીએ પોતાના સ્વાભાવિક આનંદમાં કહી નાખ્યું.

‘પણ....’

‘પણ બધું કંઈ નહીં. પોતેડથી એક પિયાનો વગાડનાર આવ્યો છે. ખૂબ જોષી ટિકિટો ખપી છે. આપણે જઈને ચિયેટર ભરી દઈએ. દેશના માણસને મદદ કરવી જોઈએ. હું તો એક મોટું ટોળું એકઠું કરી લાવ્યો છું. ખૂબ તાળીઓ પાડગું. તેનો જલસો ફતેહમંદ કરી બનાવશું.’

દલુસ્કીની સ્વદેશાભિમાનની દલીલ આગળ ટકવું મેરીને અશક્ય થઈ પડ્યું. ચોપડી મૂકી અને ત્રણે જણ બસ પકડવા દોડ્યા. થિયેટરનો પોણો ભાગ ખાલી હતો. એક લાંબા પાતળા યુવકને વ્યાસપીઠ પર મેરીએ જોયો. તેના વાળ લાલ ઢેખાતા હતા. પિયાના પાસે તે બેઠો હતો. તેની આંગળીઓ કળાપૂર્વક પિયાના પર ફરી રહી હતી. તે કોઈ એક સાધારણ કળાકાર નહોતો. મેરી તો તેની કળા પર સુબ્ધ થઈ ગઈ.

સંગીતજ્ઞ યુવક કોઈ વાર સાંજે ઓન્યાને ત્યાં આવતો. તેની સાથે એક સ્ત્રી આવતી—જેની સાથે તે પ્રેમમાં હતો. યુવક અર્ધો ભૂખ્યો પણ સુંદર હતો. બુદ્ધિ કુશાગ્ર હતી. તેનું નામ ઇગ્નેસ પાંડેરાસ્કી—ભવિષ્યના સ્વતંત્ર પોલેંડનો વડો પ્રધાન.

મેરી પોતાનો અભ્યાસ ઉત્સાહપૂર્વક કરતી. યુનિવર્સિટી જીવનમાં તેને આનંદ આવવા માંડ્યો હતો, પણ તેનો શરમાળ સ્વભાવ આડે આવતો. જેનું વિદ્યાર્થી સાથે તે જાહુ ન ભળતી, છતાં પોતાના દેશથી આવેલા વિદ્યાર્થીઓ સાથે હરતી ફરતી. આ બધા વિદ્યાર્થીઓએ સ્વતંત્ર પોલેંડની એક નાનકડી વસાહત પેરીસમાં બિલી કરી હતી. તેઓ અહીં પોલેંડની રીતે નાટાલ ઉજવતા, નાટક ભજવતા, નાચગાન ગોઠવતા અને ખાણું ખાતા. એકવાર મેરીએ નાટ્ય પ્રયોગોમાં ભાગ પણ લીધો.

એક પત્રમાં પિતાને પોતાની પ્રવૃત્તિનો હેવાલ લખ્યો. પણ પ્રોફેસર પિતાને એ વાત ન રૂચી.

૧૮૬૨ના જાન્યુઆરીના પત્રમાં પિતાએ હૃદય ઠાલવું:

‘તારા છેલ્લા પત્રે મને દુઃખ ઉપજાવ્યું છે. આવી પ્રવૃત્તિમાં પડવા માટે હું મારી નાપસંદગી દર્શાવું છું. આ અર્થે નિર્દોષ ભાવે કયું હોય, છતાં, પેરીસમાં એવા જાનસૂસો છે કે જે હરેક હિલચાલ પર દેખરેખ રાખે છે. આથી અવિધ્યમાં ધંધા માટે વાંધો જિલો થાય. તારું નામ હવેથી આવી પ્રવૃત્તિમાં ન આવે એમ હું ઇચ્છું છું....’ મેરી ત્યાર પછી આંવા જલસામાં ભાગ લેતી બંધ થઈ.

હવે એક નવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. મોટી બહેનના ત્યાં અભ્યાસમાં ખૂબ ડખત થતી. દાકતરનો આનંદી સ્વભાવ, તેના મિત્રો તેમજ દહીંઓની આવ જા પણ ખૂબ, એટલે અભ્યાસમાં એક ધ્યાન ન થવાતું. ઉપરાંત ત્યાંથી સૌરભોન જતાં ખાસો એક કલાક લાગતો. બસના ભાડાનું ખર્ચ ખૂબ આવતું. આખરે નહી થયું કે મેરીએ યુનિવર્સિટી નજીક રહેવા જવું. બહેનને છોડતાં હૃદયનાં તાર અચૂકથી ઊઠ્યા.

ભૂખમરે.

: ૬ :

મોટી બહેન સાથે પેરીસમાં ટેવાતાં થોડા મહિના જતા રહ્યા હતા. હવે મેરી એકકી પડી. જૂના મિત્રો નહોતા. ત્રણ વર્ષ સુધી એક વિદ્યાર્થીની જિંદગીમાં રહેવાનું હતું. મેરીના સ્વપ્નાનું આ જીવન હતું:-કોઈ એક ત્યાગી સાધુનું જીવન હતું ! નરી સાદાર્થનું જીવન હતું.

બહેનના ઘેરથી નીકળ્યા પછી રહેવા ખાવાનું ખર્ચ મેરીના માથે આવી પડ્યું. તેની આવક તો બધી મળીને માત્ર ચાળીસ રૂબાજી જ હતી લાડું, લોજન ખર્ચ, કપડાં, પુસ્તકો અને શી—બધું ૪૦ રૂબાજીમાં શી રીતે ચાલે ? રોજના માત્ર ત્રણ ફાંક થયા. આર્થિક પ્રશ્ન ખંડો થયો. મેરીએ એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કર્યું. તેના જેવા બીજા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ પણ આમ જ રહેતા. ચોલેડના નેના મિત્રો પણ આવી જ ગરીબ અવસ્થામાં રહેતા હતા. કેટલાક એક ઓરડીમાં સાથે રહેતા; સાથે જમતા, સંધવા શિવવાનું 'કામ કરી પેટનું પૂરું કરતા. બ્રોન્ચાએ પણ રસોઈયણ તરીકે કામ કર્યું હતું. પણ માન્યાને આ રીત ન ગમી.

મેરીએ એક તદ્દન સસ્તું લાંડકિયું ચોધી કાઢ્યું. તેમાં કોઈ જ સગવડ નહોતી—નહીં ગરમીની સગવડ, નહીં વીજળીની ગોઠવણ કે નહીં પાણીના નળની વ્યવસ્થા. આવી ઓરડીમાં મેરીએ પોતાનું ‘ફરનીચર’ ગોઠવ્યું—એક ખાટલો, ચટાઈ, સ્ટ્રપ, ટેબલ અને ખુરશી, એક ધોવાનું વાસણ અને કુંભે જેમાં નીચેથી પાણી ભરી લાવી મેરી રાખી મૂકતી.

બીજું ખર્ચ કરી ક્યું. અઠવાડિયા સુધી માખણ ફાટી અને આ પર ચલાવવા માંડ્યું. કોઈવાર જમણું મન થાય ત્યારે કોઈ સસ્તા રેસ્ટોરાંમાં ખાઈ લેતી. પરિણામે મેરી ફિક્કી પડવા લાગી; સ્વાસ્થ્ય લયડ્યું; અશક્તિ વધવા લાગી; માથું ફરવા લાગ્યું—ભૂખમરના રોગ મેરીને લાગુ પડ્યો. પણ કોઈને એ વાત ન કરે. બંદેન બનેલી પૂછ-પરછ કરે તો હા—ના—ના જવાબ આપે, અને વધારે પડતા કામનું બહાનું આગળ કરે.

એક દિવસ મેરીને મૂર્છા આવી ગઈ. મિત્રોએ મોટી બહેનને ખબર આપી. ડાકતર દલુસ્કી પણ સાથે આવી પહોંચ્યા, તેમણે તબિયત તપાસી

‘આજે ખાધું છે?’—ડાકતરે સવાલ પૂછ્યો.

‘આજે? ખબર નથી. થોડા વખત પહેલાં, જમી હતી.’ મેરીએ કુંકાવ્યું.

‘શું ખાધું હતું?’ :

‘કાંઈક.’ પણ ડાકતર છોડે એમ નહોતું. તેમણે દર્દીનું માપ કાઢી લીધું હતું. આખરે મેરીને કબૂલ કરવું.

પડ્યું, કે આખો દિવસ થોડુંઘણું ખાઈને ચણાબ્યું હતું. દાકતરનો પિત્તો ઉછળ્યો. મેરીની કોઈ, પણ દલીલ સાલ્યા વિના એકદમ તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયા ઓન્યાએ તેને ગરમ મુપ પાચો. એકાદ અઠવાડિયામાં મેરીની તબિયત સારી થવા લાગી. પણ પરીક્ષાનું ખડાનું આગળ કરી થોડા દિવસ પછી મેરી પોતાના લાંડકિયામાં પાછી ફરી. દાકતરને વચન આપ્યું કે હવેથી આવું નહીં કરું. બીજા જ દિવસથી તેણે હવા પર જીવવાનું ચરૂ કર્યું !

‘કામ, કામ, ખસ કામ ! મેરીએ અભ્યાસમાં અંપણાબ્યું : માનવીએ જેટલી વિદ્યા અસ્તિત્વમાં આણી છે તેટલી બધી શીખી લેવા મેરીએ હામ લીધી. ગણિત, રસાયણ ને કૌતિક વિજ્ઞાનનાં લાપણામાં જવા માંડ્યું. પ્રયોગોની રીત રસમોથી વાકેફ થઈ—પ્રોફેસર લીખમાને તેને પોતાના મદદનીશ તરીકે સંશોધનમાં જોડી. પોતાની હોશિયારી અને વિચાર-શક્તિ દાખવવાનો તેને હવે અવકાશ મળ્યો. આખો દિવસ પ્રયોગ કરવાના મેજ પાસે મેરી જિલેપગે રહેતી. પ્રયોગ-શાળાના વાતાવરણને માન આપતી. શાંતિથી અને ધ્યાનપૂર્વક પોતાનું કામ કરતી.

‘એક પદવી બસ નહોતી; તેણે જે લેવા નિશ્ચય કર્યો— એક કૌતિક વિજ્ઞાનમાં અને બીજી ગણિતમાં. તેની મહેત્તાઓ વધવા લાગી નહીં મેરી મહત્ત્વાકાંક્ષી થઈ ગઈ, એટલે સુધી કે વિજ્ઞાસુ પિતાને પણ આ બાંબતના બગર ન આપ્યા. એને બગર હતી કે, પિતા તેને જલદી પોલેંડ પાછી બોલાવી લેવા ઉત્સુક હતા.

સોરઝોનમાં પરદેશી વિદ્યાર્થીનીઓ પ્રત્યે આદરમાન રાખવામાં આવતો. મેરીને લાગ્યું કે તેના સહાધ્યાયીઓ તેના પ્રત્યે માયાળુપણે વર્તતા: કેટલીકવાર આ માયાળુપણાને અતિરેક પણ લાગતો. મેરી આ ઉંમરે ખૂબ સુંદર હોવી જોઈએ. એક વખત આવા વધારે પડતાં માયાળુ અટકચાળા મિત્રો સામે મેરીની એક બહેન પણી ડીડીસ્કાંએ 'અંગરક્ષક તરીકે કામ કર્યું'; એણે બધાંને પોતાની છત્રી વડે ઠંભકાર્યા. મેરીને પ્રેમકેવને પૂજવાની કુરસદ નહોતી. તેના પ્રેમ તો ગણિત અને ભૌતિક વિજ્ઞાનને વરેલો હતો. ૧૮૯૩માં પ્રથમ નંબરે ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં અને ૧૮૯૪માં ગણિતમાં તેણે એમ. એ. ની પદવી મેળવી. મહીને ચાલીસ રૂબરૂમાં તેણે વિદ્યાર્થી જીવન ગાળી જેવે ભાષામાં પ્રવીણતા મેળવી.

રજાઓ પડવાનો વખત આવ્યો. મેરીએ સ્વદેશ જવા તૈયારી કરવા માંડી. પોતાની બધી જંગમ મિલકત—ખાટસો પધારી, સ્ટવ અને વાસણો—એક સ્નેહીને ત્યાં રાખ્યાં; સુસાદ્દશી માટે થોડો સામાન સાથે લીધો. જે કાંઈ હવે બચત રહી તેમાંથી અત્યાર સુધી જે નહોતું ખરીદ કર્યું તે ખરીદ કરવા મેરી એક મોટી દુકાને ગઈ—એણે રોંગ, દુપટ્ટા ઇત્યાદિ ફ્રેન્સી ચીજો લીધી. ખિસ્સામાં પૈસા બચાવીને સ્વદેશ જવું એ એક શરમતી વાત ગણાતી. કુટુંબીજનોને, ભેટ આપવા વસ્તુઓ લઈ જવી એ રિવાજ સર્વત્ર છે.

કુટુંબીજનોના હેનાળ વાતાવરણમાં મેરીની તબિયત સુધેરવા લાગી. જોસેફ અને હેસા તેને આશંકાપૂર્વક જ માડતાં. મેરીનો આનંદી સ્વભાવ પાછો આવવા લાગ્યો. શરીર પણ

જરા જાડું દેખાવા લાગ્યું. ત્રણ મહિના આજ્યા ગયા, પાછા ફરવાનો વખત થયો. પૈસાની ચિંતા સામી આવીને ઊભી રહી. પેરીસ કેવી રીતે જવું? પૈસા ક્યાંથી કાઢવા? મહિને ફક્ત ૪૦ રૂણલ—પણ ખચત ખલાસ થવા આવી હતી. અને પિતા પણ તેને મદદ કરવા કેટલું સહન કરતા હતા? પરિસ્થિતિ એકદમ ગંભીર થઈ હતી. એને કાંઈ સૂઝતું નહોતું. મેરી પેરીસ જવાનું છોડી દેવાના નિર્ણયપર આવતી હતી, ત્યાં એક અમત્કાર બન્યો.

અંગરક્ષક બનેલી સખી ડીડીસ્કા આ વખતે વહારે ધાઈ. મેરી લવિખ્યમાં અવશ્ય મહાન કાર્ય કરવા સર્જાયેલી છે એવી ખાત્રી ડીડીસ્કાને હતી. તેણે ચોરસોમાં ખોતાની બધી લાગવગ વાપરીને એલેક્સાંડ્રોવીશ શિષ્યવૃત્તિ મેરીને અપાવી. પરદેશ અભ્યાસ કરતા આશાસ્પદ વિદ્યાર્થીઓ માટે આ શિષ્યવૃત્તિ કાઢવામાં આવી હતી. છસો રૂણલ! અરે, પંદર મહિના સુધી ચાલશે. બીજાઓને માટે મદદ માગવાની પરાંપકાર વૃત્તિવાળી મેરી પોતાને માટે પૈસા મેળવવા કોઈ દિવસ આવી હિંમત ન કરત. આનંદના આવેશમાં મેરી ફ્રાન્સ જવા ઉપડી ચૂકી.

શિષ્યવૃત્તિ અકસ્માત દેવયોગે મળી ગઈ. એ પૈસામાંથી જેમ બને તેમ વધારે વખત ફ્રાંસમાં રહેવાય એવી યોજના તેણે પડી.

ચોડા વર્ષ પછી એક દિવસ મેરી શિષ્યવૃત્તિ આપનાર સંસ્થાના મંત્રી પાસે ગઈ અને છસો રૂણલ પાછા આપ્યા.

શિષ્યવૃત્તિના ઇતિહાસમાં આ અદ્વિતીય દાખલો હતો. મંત્રી તો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. મેરીએ આ શિષ્ય-વૃત્તિ એક માનવંતા દેવા તરીકે સ્વીકારી હતી. બીજી છોકરીએને ઉપયોગી થાય એ પૈસા-પોતાની પાસે હોય-છતાં પાછા ન આપવા એ મેરીને મન અપ્રમાણિકતા હતી.

જીવનસાથીની પિછાન

૧૦

મેરીએ અત્યાર સુધી પોતાના જીવનમાંથી પ્રેમ અને લગ્નને બાતલ રાખ્યાં હતાં. આમાં કંઈ અસાધારણ નહોતું. પ્રથમ પગલે પ્રેમમાં નિષ્ફળતા વરેલ ગરીબ છોકરી બીબું કરે પણ શું ? મેરીએ ફરીવાર પ્રેમમાં ન પડવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. દરેક કામમાં એમજ બને છે મહાન ચિત્રકાર કે સંગીતકાર કે કોઈ બીજી કલાને વરવા તલસતી સ્ત્રીએ. પ્રેમ, લગ્ન ઈત્યાદિની ભાંજગડમા પડતી નથી. પોતાની સાધનામાં નિષ્ફળ થાય ત્યારે જ લગ્નનો વિચાર કરે છે મેરીએ વિજ્ઞાનની સેવામાં પોતાની જાતને અર્પી દેતી, ત્યાં બીજા કોઈ ને સ્થાન નહોતું.

ગરીબાર્થમાં ખીડાતી અને અતિશય કાર્યથી દુઃખી થતી, છતાં મેરી પોતાના સ્વપ્નમાં મસ્ત રહેતી તેને કુરસદ શું છે એની ખબર નહોતી અને તેના લયંકર પરિણામોની જાણ નહોતી. તેનું અભિમાન અને લીજતા તેનાં રક્ષક થઈ પડતાં. તે એટલી જ અણવિશ્વાસુ થઈ હતી. પ્રયમના પ્રેમ-પ્રસંગ પછી મેરી એવા નિર્ણય પર આવી હતી કે ગરીબ છોકરીઓની પ્રત્યે પુરુષો માયા કે પ્રેમ દાખવતા નથી. આ

વિચારોથી તે અત્યાર સુધી પોતાની સ્વતંત્રતાને વળગી રહી હતી.

સર્વથી વિખુટી પડેલી એક બુદ્ધિમતી સ્ત્રી આમ કહે એ સ્વાભાવિક હતું-પણ આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે એવો જ એક બુદ્ધિમાન પુરુષ-સોરેજોનનો એક ફ્રેંચ વૈજ્ઞાનિક-મિ. પીરે કચુરી કોઈ બુદ્ધિમતી સહચરીની શોધમાં હતો. એનાં સ્વપ્ન મહાન હતાં, ક્રાંતિકારી હતાં-અને એ સિદ્ધ કરવા કોઈ મહાન સહચરીની એને જોવના હતી. ઘણી નિષ્ફળ શોધખોળના અંતે એ વૈજ્ઞાનિકે પોતાની નોંધ-પોથીમાં પોતાના અનુભવો એક વાક્યમાં ટપકાવતાં લખ્યું: “બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીઓ વિરલ છે.”

વર્ષો વહી ગયાં પીરે કચુરીએ તો વૈજ્ઞાનિક સંશોધનમાં પોતાની જાતને પરોવી દીધી. અત્યાર સુધી અનેક સુંકર છોકરીઓ આવી ને ગઈ, પણ તેણે કોઈને ન આહી. આજે તો પાંત્રીસ વર્ષની ઉંમર થઈ ગઈ.

૧૮૬૪નું વર્ષ મુલગ હતું એ વર્ષની શરૂઆતમાં વિદ્યાર્થીની મેરી અને શ્રીયુત કચુરીની પ્રથમ ભેટ કેવી રીતે થઈ તે મેરીના શબ્દોમાં જ વાંચીએ:

“હું આવતી હતી ત્યારે શ્રી પીરે કચુરી સ્વેશમાં બારણા નજીક એક બારીની જગ્યામાં બેસા હતા અને તે યુવાન લાગ્યા-એ કે તેમની ઉંમર પાંત્રીસ વર્ષ ઉપરની હતી તેમની સ્વચ્છ દૃષ્ટિએ અને આકર્ષક. તેમનામાં એક પ્રકારની બેદર-કારી પણ દેખાતી હતી. તેમની સાદાઈ, વિચારાત્મક વાત-ચીત અને આકર્ષક સ્મિતોએ મારામાં વિશ્વાસ પેદા કર્યો.

અમારી વાતચીત શરૂ થઈ અને મિત્રાચારી વધી. વાતચીતનો વિષય વિજ્ઞાનને લગતા સવાલો હતા.”

આ મુલાકાત બહુ જુદા સંયોગોમાં થઈ હતી.

શ્રીબર્ગ વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રોફેસર ડૉવાલ્સ્કી પોલોડના વતની હતા. તેઓ તેમની પત્ની સહિત ચેરીસ આવવાના હતા. મેરીને શ્રીમતી ડૉવાલ્સ્કી સાથે ઓળખાણ હતી. પોતાના આગમનની ખબર પ્રોફેસરે મેરીને લખી જણાવી હતી. પ્રોફેસરે ચેરીસમાં લાપહોળા આખ્યા: વિજ્ઞાનમંડળોની સલાઓમાં હાજરી આપી: ને મેરીને સ્નેહપૂર્વક ખબર અંતર પૂછ્યા. મેરીએ પોતાનું અંતર ઠાલવ્યું: ‘જુદી જુદી ગજવેલોના લોહચુંબકીય શુષ્કોનો અભ્યાસ કરવાનું મને સોંપાયું છે. પ્રોફેસર લીખમાનની પ્રયોગશાળામાં કાર્ય ચાલે છે, પણ લોહના ખનીજ અને ખીજા નમૂનાઓનું પૃથક્કરણ કરવાની જરૂર છે. આ કાર્યમાં ખૂબ સાધનોની જરૂર છે. પ્રયોગશાળામાં જગ્યા નથી અને પ્રયોગો આગળ ચલાવવા શું કરવું તે મને સમજાતું નથી.’

થોડીકવાર વિચાર કરીને પ્રો. ડૉવાલ્સ્કીએ જવાબ આપ્યો: ‘મને એક વિચાર આવે છે હું એક એવા વૈજ્ઞાનિકને ઓળખું છું. તેઓ કદાચ તમને જગ્યા કરી આપે. ગમે તેમ પણ તે તમને સલાહ આપી શકશે. ઠાલે મારે ત્યાં ચા પીવા આવવાનું આમંત્રણ છે. એ વૈજ્ઞાનિકને પણ હું નોતરીશ. એ વેળા આપણે બધી વાતો કરીશું. તેમના નામની તમને ખબર હશે: તેમનું નામ મોન્શિયર પીરે ક્યુરી.”

સાંજે બધા મળ્યા. ફ્રેંચ વૈજ્ઞાનિક અને પોલિશ વિદ્યાર્થીની વચ્ચે મહાનુભૂતિપૂર્વક વાતો થઈ.

શ્રીયુત ક્યુરીમાં ગંભીરતા અને બેદરકારીના સંમિશ્ર-
 ણથી ઉપસ્થિત એક પ્રકારનું વ્યક્તિત્વ હતું. તેઓ જાણ્યા
 હતા. જૂની ફેશને સ્ત્રીવેલાં તેમનાં કપડાં તેમના શરીર પર
 લીલાં પડતાં, પણ તે તેમને ખરાબર લાગતાં. તેમનામાં કુદ-
 રતી સૌંદર્ય હતું. હાથ લાંબા અને ચહેરા લાગણીદર્શક હોતે.
 સુખસુદા ખરબચડી ઠાલીને લીધે લાંબી દેખાતી. તેમની ચાંત
 આંખો તેમાં ખૂબસુરતી પૂરતી. તેમની દષ્ટિ જાડી અને
 ગંભીર લાગતી પોતે ખૂબ થોડું બોલતા હતાવળે સાદ
 ઠલી કાઢતા નહીં. વિશ્વ બુદ્ધિ અને વિશેષતા તેમનામાં ન
 દેખાય એ અસંભવિત હતું. પણ પીરે ક્યુરી માનવતાના
 અદ્વિતીય નમૂના હતા, તેમનું ખમીર હિમદા હતું.

તેમને પણ પોલોન્ડની વિદ્યાર્થિની મેરી સ્કલોડોવ્સ્કા
 ખરેખર આશ્ચર્યકારક છોકરી લાગી. વાતચીત વિજ્ઞાનના
 પ્રશ્નો પર વળી. મેરીએ આદરપૂર્વક પ્રશ્નો પૂછ્યા અને
 પીરે ક્યુરીની સૂચનાઓ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી તેમણે
 મનમાં વિચાર કરવા માંડ્યો: પોતે જે કામ કરે છે તેને
 લગતી વાતો પારિભાષિક શબ્દો અને શુભચલણમયી સૂત્રોમાં
 એક સ્ત્રી સાથે કરવી એ કેવી વિચિત્ર વાત છે; એટલું
 નહીં, પણ એક સ્ત્રી સ્પષ્ટતાથી વિગતોની ચર્ચા કરે અને
 સમજે એ કેટલું આદ્વાદક છે!!

મેરીના ચહેરા સામે એમણે જોયું. તેમાં કોઈ પણ
 જાતની ટાપટીય નહોતી. મેરી સંબંધી પ્રોફેસર કોવાત્સ્કીએ
 કરેલ બધી વાતો યાદ કરી. પેસા વિના એણે કેવી જહેમ-
 તથી અભ્યાસ કર્યો હતો, તેનું સ્મરણ થયું.

“તમે ક્રાંસમાં કાયમ માટે રહેવા ઇચ્છો છો ?”
તેમણે સહજ પ્રશ્ન કર્યો.

“ચોકસ નહીં. આ ઉનાળામાં પાસ થયા પછી વોરસો જવાની છું શિક્ષકનો ધંધો લાઇશ. પોલાંડના વતનીઓને સ્વદેશ તજવાનો હક્ક નથી.” મેરીએ રણુકતા અવાજે જવાબ આપ્યો. તેના ચહેરા પર એક વાદળી ફરી ગઇ. પીરે કયુરીના મનમાં મેરીને ફરો મળવાની ઇચ્છા જાગ્રત થઇ.

જાને જણાવે સુલાકાત પૂરી કરતાં એમ જણાવું કે તેઓ દંપ્ત મેળવી રહ્યા છે શું મેળવી રહ્યા છે, તે વેળા કોઇને સ્પષ્ટ નહોતું.

પીરે કચુરી

૧૧

આ પીરે કચુરી કાણ હતા ?

મોન્સીયર કચુરી માન્સના બુદ્ધિશાળી વૈજ્ઞાનિક હતા. પણ 'ધરનો ભોગી ભોગટો' એમ સ્વદેશમાં તેમને કોઈ ન જાણખતું, પણ પરદેશી વૈજ્ઞાનિકોમાં તેમની કીર્તિ સારી રીતે ફેલાયેલી હતી.

તેમનો જન્મ ૧૮૫૬ના મે માસમાં થયો હતો તેમના પિતા દાકતરનો ધંધો કરતા અને વેદકીય સંશોધનમાં રસ લેતા. દાકતરને બે દીકરા હતા: મોટો જોક અને નાનો પીરે. બંને ભાઈ નાનપણથી વિજ્ઞાનના અભ્યાસમાં રસ લેતા થયા હતા. પીરેનું મગજ સ્વતંત્રતાપ્રિય અને વિચારશીલ હતું, એટલે શિસ્તના બંધનોમાં તે ન રહી શકતું કોઈ દિવસ પીરેએ નિશાળનું મોં જોયું નહોતું દાકતરે ચોતે શરૂઆતમાં તેને શિક્ષણ આપ્યું. પછી પીરેને એક સારા શિક્ષકને સોંપી દીધો. પરિણામે, સોળ વર્ષની ઉંમરે પીરે એન્જિન્યેટ થયો અને ૧૮ વર્ષની ઉંમરે એમ. એ. ની પદવી લીધી

‘પીરે’ જ વર્ષે વિજ્ઞાનની ફેકલ્ટીમાં મદદનીશ તરીકે તેની નિમણૂક થઈ. પાંચ વર્ષ સુધી તેમણે ત્યાં કામ કર્યું. જાને બાઈ સાથે સંશોધન કરતા, અને થોડા સમયમાં તે ‘પીએઓ. ઈલેક્ટ્રીસીટી’ની શોધ કરી. ૧૮૮૩માં જાને બાઈએને છૂટા પડવું પડ્યું. જેક મોંટપીલરમાં પ્રોફેસર તરીકે નીમાયો. અને પીરે પેરીસની ભૌતિક અને રસાયન વિજ્ઞાનની ફાકલ્ટીના વડા તરીકે નીમાયો. પણ પોતાનું સંશોધન કાર્ય તેણે મૂકી દીધું નહીં ‘ક્યુરી સ્કેલ,’ ‘ક્યુરી લો’ એવા અગત્યના સિદ્ધાંતો તેણે શોધી દાઢ્યા. આટલું બધું ઉચ્ચ કોટિનું કામ કરવા છતાં તેનો પગાર માત્ર ૩૦૦ ફ્રાંક હતો—અને તે પણ પંદર વર્ષની નોકરી પછી.

સુપ્રસિદ્ધ બ્રિટીશ વૈજ્ઞાનિક લોર્ડ કેલ્વીને ૧૮૯૩નું આકટોબરમાં ફ્રાંસમાં પગ મૂક્યો. પહેલું કામ તેમણે મોન્સીયર ક્યુરીને પોતાના આગમનની અગર આપવાનું કર્યું અને મેળાપનો સમય ગોઠવ્યો. પ્રાથમિક પરિચયમાં જ બ્રિટીશ વૈજ્ઞાનિકને લાગી આવ્યું કે, આવો બુદ્ધિશાળી વૈજ્ઞાનિક ઢંસરડો કરે છે; ને તેનો કોઈ ભાવ પૂછતું નથી અને તેને કોઈ મદદનીશ પણ આપવામાં આવ્યો નથી.

મોન્સીયર ‘ક્યુરી’નો સ્વભાવ અજળ હતો. મોટી જગ્યાએ માટે અરજી કર્યા કરવી અને મિથ્યાભિમાનનાં રોદ્ધણાં રડ્યાં કરવા, એ તેમને નૈતિક વિનિષ્ઠતા લાગતો. કોઈ એક મોટી જગ્યા માટે અરજી કરવા મિત્રોએ સૂચવ્યું. તેના જવાબમાં તેમણે નીચે પ્રમાણે લખ્યું:

“અમુક પ્રોફેસર જાય છે; તેની જગ્યા માટે મારે

અરજી કરવી એમ મને સૂચવે છે. કોઈ પણ જગ્યા માટે ઉમેદવારી કરવી એ ગંદું કામ છે : મને એ આવડતું નથી. એથી તો માણસનો નૈતિક વિનિષાદ થાય છે. આવી જાળ-તોમાં મન પરોવવું એ નાદુરસ્ત મગજના કામ સિવાય બીજું કંઈ નથી, એમ હું માનું છું.”

સ્ફૂલના નિયામકે મોન્સીયર પીરને માટે ફ્રેન્ચ એકેડેમીના માનની લલામણ કરી, તે પછે તેમનો નીચેનો પત્ર જાણવા જવો છે.

“આપ મારી એકેડેમીના પ્રીફેક્ટ માટે લલામણ કરવાના છો એમ મોન્સીયર સુઝેટ મને કહે છે. આવું ન કરવા આપને મારી વિનંતિ છે. આ માન તમે મને મેળવી આપશો તો મારે દુઃખપૂર્વક અસ્વીકાર કરવો પડશે. મેં કોઈ પણ માન ન સ્વીકારવાનો નિશ્ચય કરેલો છે. લોકોની દ્રષ્ટિએ હાસ્યાસ્પદ લાગે એવું પગલું ભરવામાંથી આપ મને બચાવી લેશો એવી આશા રાખું છું મારા પ્રત્યે હમદી'નો કોઈ પૂરાવો આપવાની આપની ઇચ્છા હોય તો, આપે તે કરી બતાવું છે, અને મને મારા કામ માટે સાધનો પૂરાં પાડો છો, અને નિર્વિઘ્ને સંશોધન કરવા દો છો એ આપની મારા પ્રત્યેની લાગણીનો સબળ પૂરાવો છે.”

‘મોન્સીયર ક્યુરી એક અવજા લેખક હતા: કળાકાર હતા, અને કવિ પણ હતા. એવીજ એક જીવનસખી તેમની દૃષ્ટિ સમક્ષ આવીને જાણી હતી.

મોન્સીયર ક્યુરી ચોવિશ વિદ્યાર્થિની તરફ આકર્ષાયા. અને તેની સાથે મિત્રાચારી કેળવવા માંડી. જે ત્રણવાર

પ્રીતીકસ સોસાયટીની બેઠકોમાં મુલાકાત થઈ. પોતાના સંશોધનનો - છેલ્લો પ્રગટ થયેલો લેખ મેરીને "કર્તાના માનસહિત" મોકલ્યો ને મુલાકાતની માગણી કરી. મેરીએ સ્થળ અને સમય આપ્યો. થોડા મહિના વહી ગયા. મિત્રાચારી વધવા લાગી. અરસપરસ માનવૃત્તિ અને વિશ્વાસ પણ વધતો ગયો. શ્રીયુત કયુરીને પોલિશ છોકરીએ મંત્રમુગ્ધ કર્યાં. તેઓ મેરીની સલાહ મુજબ વર્તતા અને તેને અનુકૂળ રહેતા. મેરીએ તેમને નિર્બંધ લખી ડોક્ટરની પદવી મેળવવા પ્રેરણા કરી, પણ હજી એકેય પક્ષ તરફથી નિર્ણય લેવાનું પગલું ભરાયું નહોતું. મેરી હજી સ્વતંત્ર હતી. મુલાકાતોની પરંપરા ચાલુ હતી.

જુન મહીનાની એક સાંજે મેરી ગણિતની પરીક્ષાની તૈયારીમાં પુસ્તકો ઉઘડાવી રહી હતી. ઉનાળાની ગરમી હતી. સામે ફૂલદાનીમાં થોડાં સફેદ ફૂલો હતાં. શ્રીયુત પીરે આવ્યા. મેરીએ આ બનાવ્યો. વિજ્ઞાનના પ્રશ્નોની ચર્ચા ચાલી. પછી જરાય વાત ગઢલાવ્યા વિના શ્રીયુત પીરેએ કહ્યું; "હું ઇચ્છું છું કે આપ મારા માતા-પિતાને મળવા આવશો. હું તેમની સાથે રહું છું. તેઓ સારાં માણસો છે." અને પોતાનાં પ્રેમાળ માતાપિતા સંબંધી ખૂબ વાતો કરી, તેમનો સ્વભાવ વર્ણવ્યો. પોતાના બાળપણની વાતો કરી. પોતાના ભાઈ-બેઠની સાથે ખેલેલાં સાહસોની કથા કરી.

મેરી આ બધું આશ્ચર્યપૂર્વક સાંભળી રહી. તેમાં તેને પોતાના કુટુંબના ઇતિહાસ સાથે મળતાપણ લાગ્યું. પોતાનું દિલ ખોલીને તેણે પણ પોતાની વાતો કરી, અને કહ્યું કે "હું થોડા અઠવાડિયામાં ખોલેડ જવાની છું."

“ઝોકટોળરમાં પાછાં આવશેને ? મને વચન આપો કે જરૂર આવશે. ત્યાં રહીને અચ્ચાસ આગળ વધારી નહીં શકાય. હવે વિજ્ઞાનને છોડી દેવાનો તમને હક્ક નથી....”

થોડીવાર ચૂપ રહ્યા પછી મેરીએ હાથમથક અવાજે આસ્તેથી જવાબ આપ્યો; ‘હું માતું છું કે તમે સાચા છો. ઘણું કરીને તો હું પાછી આવવા ઈચ્છું છું.’”

શ્રીયુત પીરેએ લવિધ્યની વાતો ઘણી વાર કરી. આખરે મેરીને પોતાની સાથે લગ્નસંબંધથી જોડાવા કહ્યું, પણ સામે જવાબ સંતોષકારક ન મળ્યો. મેરીના મનમાં મંદન ચાલી રહ્યું હતું; કેવળને પરણી પોતાંડ છોડવું; માળાપ છોડવા, બધી રાજકીય પ્રવૃત્તિ છોડવી—એ બધું લયંકર લાગ્યું. કોઈ પણ જાતનું વચન આપ્યા વિના મેરી રજાઓમાં સ્વદેશ ઉપડી ગઈ.

મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી પીરેના વિચારો હવે જગૃત અવસ્થામાં કે સ્વપ્નાવસ્થામાં મેરીની પાછળ દોડવા લાગ્યા. સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમાં મેરી થોડાં અઠવાડિયા રોકાવાની હતી, ત્યાં જવા વિચાર કર્યો; પોતાંડ જવાની પણ ઇચ્છા થઈ. પણ એ બધું ન થઈ શક્યું. પોતાનો મુદ્દો આશ્વહર્ષક આગળ ધપાવવા શ્રીયુત પીરેએ પત્રવ્યવહાર શરૂ કર્યો. પણ એ માત્ર પ્રેમધેણી પત્રો જ નહોતા. તેમાં વિજ્ઞાન, સમાજશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ વિષે પીરે લંબાણથી ચર્ચાપૂર્વક લખતા.

ઝોકટોળર આવ્યો. શ્રીયુત પીરેનું હૃદય આનંદથી ખીલી ઊઠ્યું. મેરી મેરીસ આવી ગઈ. પ્રયોગશાળામાં તે મળતી. આ વખતે તેણે મોટી બેન ઓન્યાના દવાખાનામાં એક રૂમ રાખી. આ અંધારી જોરડીમાં પીરેએ પોતાની સુવાસના આહુ

કરી. પોતે પોલેંડ આવવા તૈયાર ■ એમ પણ કહી દીધું. જો મેરીને પોતાના પ્રત્યે પ્રેમ ન હોય તો મિત્રાચારીભરી મહોળાત કરવા પણ પોતે તયાર છે. એક ખંઝલામાં રહેલું અને વચ્ચે પડેલા નખાવી દંડશું એવી વિચિત્ર વિનંતિઓ પણ કરી જોઇ. પણ જીવનની વાટ પર સાથીદાર તરીકે જીવવાનો નિરધાર કર્યો હતો.

મેરીએ પોતાની બહેન ઓન્યાને પોતાની મુશ્કેલીઓ અને ચિંતાઓની જ્ઞાતિ ખુલ્લા દિલે કરી. પીરેને જ્યારે ખબર પડી કે મેરીએ મીસીસ હલુસ્કાને વિશ્વાસમાં લીધી છે, ત્યારે તેમણે તે તરફ પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. ઓન્યાને પોતાના ઘેર લઈ ગયા. ડા. કચુરીના પત્નીએ નમ્ર અવાજે ઓન્યાને કહ્યું: ‘મારા પીરે જેવો આ પૃથ્વી પર ખીજો કોઈ નથી. તારી બહેનને આનાકાની કરવાની ના પાડ.’ ખીજા કોઈના કરતાં પીરેની સાથે તારી બહેન વધુ સુખી થશે.’ પણ લગ્નને વિચાર ગળે ઉતારતાં મેરીને દશ મહિના લાગ્યા. જીવન અને ફરજના સિદ્ધાંતો મેરીને શુચવતા હતા.

સિદ્ધાંતો! શ્રીયુત્ પીરેને પણ સિદ્ધાંતો હતા. તેમણે મેરી સાથે ચર્ચા આદરી. છેવટે એક સુવાન સાધ્વીમાંથી પીરેએ એક સ્ત્રી સર્જી. ૧૮૬૫ ના જુલાઈની ૧૦ મીએ મેરીના બાઈ જોસેફ સ્કેલોડોવ્સ્કા કુટુંબના આશીર્વાદ મેરીને મોકલ્યા. થોડા દિવસ બાદ મેરીએ પોતે પોતાની જૂની સખી કાઝીઆને લખ્યું: ‘આ કાગળ તને મળશે તે પહેલાં મારું નામ ફરી ગયું હશે....હવેથી પત્ર નીચેના શ્રીરનામે લખાશે. મેડમ કચુરી, રફલ એફ શીઝીક્સ અને દેમીસ્ટ્રી, ૪૨ રોડોબોન્ડ.’

બૂલાઈની રફ મીઝે પોતાની ઝોરડીમાં છેલ્લીવાર રહેવાની હતી. એ અનેરો દિવસ હતો. તેનો અહેસાસ આનંદમય અને ખૂબસુરત લાગતો હતો. તેના સહાધ્યાયીઓએ કોઈ દિવસ મેરીને આવી જોઈ નહોતી. આજે મેરી સ્કોલોડોવ્સ્કા-મરીમેડમ પીરે ક્યુરી થવાની હતી. . .

લગ્ન તદ્દન સાદું હતું. સંદેહ કીમતો પોશાક, વીંટી કે જમણવાર કાંઈ નહોતું. ધાર્મિક ક્રિયા પણ નહોતી. કારણ કે પીરે 'ફ્રી થીંકર' સ્વતંત્ર વિચારક હતા. વહીવટની જરૂર નહોતી; કારણ કે એ બાયસીકલો સિવાય એકેની પાસે બીજી ભિલ્લત પણ નહોતી. મેરીના પિતા વોરસોંથી આવી ગયા હતા. યુનિવર્સિટીના સંજ ધીઓ હાજર હતા. શ્રી. પીરે આવી પહોંચ્યા ત્યાંથી મહાન લક્ષ્મણ સ્ટેશન ઉપડ્યું અને ડૉ. ક્યુરીના રહેઠાણે પહોંચ્યું. મિત્રાન ફેકલ્ટીના પ્રવેશ દ્વારા આગળ મોરબોન વિદ્યાલયની સાંમે મેરીએ પોતાના પતિ સાથે હાથ મેળવ્યો.

પ્રોફેસર સ્કોલોડોવ્સ્કીએ શુદ્ધ ફ્રેન્ચ જગાનમાં વૃદ્ધ ડૉ. ક્યુરીને સંબોધી અંતઃકરણપૂર્વક ઉદ્ગાર કાઢ્યા: "મેમને લાયક એક દીકરી તમને સાંપડી છે: આ દુનિયામાં આવ્યા પછી કોઈ દિવસ એણે મને હાથ આપ્યું નથી."

સુખી દંપતી

૧૨

ગાંધી દાલની મેરી અને આજે બનેલી મેડમ કચુરી, જે કામ લેતી તેમાં હમેશાં ફોલોઅપ થતી. લગ્નમાં પણ એમ થયું. પરણતાં પહેલાં એક વર્ષ સુધી વિચાર કર્યાં કર્યો. પરંતુ પછી દીર્ઘદ્રષ્ટિ વાપરીને પોતાનો સંસાર સર કર્યો. પરિણામે દાંપત્યસુખ અદ્ભુત નીવડ્યું.

પીરે અને મેરીનાં લગ્ન પછીના શરૂઆતના થોડા દિવસો આકર્ષક હતા: બંને પોતાની બાઈસીકલ પર રખડ્યાં કરતાં. થોડાં કપડાં; બે રેઈન કોટ-એટલો સામાન બાઈસીકલ પર ગોઠવાઈ જતો. કોઈ સુંદર જગ્યા શોધીને તેઓ ખાણું ખતાવી લેતાં. સાંજે કોઈ વીરીમાં વાળું કરી લેતાં. શ્રી. પીરેને ફ્રાંસના પ્રદેશોમાં લમવાનો ખૂબ શોખ હતો. શહેરી રીતે ગોઠવેલી પર્યટનની પદ્ધતિ તેમને ન ગમતી.

શહેરથી દૂર શાંત વાતાવરણમાં દંપતીને ખૂબ મજા પડતી. એક દિવસ ખેડૂતના ઘરમાં બાઈસીકલો મૂકીને બંને સડક મૂકીને કેડીએ વળ્યાં. થોડાંક ફોલો અને કંપાસ સિવાય કોઈ સામાન સાથે ન રાખ્યો. ખૂબ આગળ નીકળી

ગયાં. રસ્તામાં સંશોધનની વાતો ચાલ્યા કરતી. એવા આહવા-
દક વાતાવરણમાં બંનેએ થાક્યા વિના ચાલ્યા જ ક્યુરિ. એક
સુંદર તળાવ પાસે જઈ પહોંચ્યા. તે જગ્યાનાં પશુપંખી
અને વનસ્પતિ તપાસ્યાં. ગાયાં, નાચ્યાં ને કિલ્લોલ કર્યા.
જીવનનો સુખદ દિવસ એ રીતે પૂરો કર્યો. આ સુખી દિવસોમાં
પતિપત્ની વચ્ચેનો સંબંધ ખૂબ જામ્યો. જે હૃદયો એક થયાં.
જે શરીર છતાં એક અવાજ નીકળતો; જે બુદ્ધિશાળી વ્યક્તિઓ
એકમતે વિચાર કરતી થઈ. મેરી પત્ની છતાં મિત્ર થઈ-
વૈજ્ઞાનિક છતાં પ્રેમી બની.

ઉનાળો પૂરો થયો હિંદ નામના એક ફાર્મ પર
હંપતી કરીકામ થયાં આ શાંત રહેઠાણ મોટી બેન બ્રોન્ચાએ
શોધી કાઢ્યું હતું સગાંસંબંધીઓનું મંડળ જામતું. પ્રેફેસર
સ્કલોડોવ્સ્કી તેમજ હેલા પણ આમાં ભળતાં પીરે ક્યુરીએ
આ બધાં પર પોતાની સુંદર છાપ પાડી; સસરા સાથે વિજ્ઞાનની
ખૂબ વાતો ચાલતી; બ્રોન્ચાનો નાની છોકરીને ખૂબ ગેલ
કરાવતાં. એ બધાને ખૂબ આનંદ આપતી. કોઈ વાર વૃદ્ધ
ડોક્ટર તથા મિસિસ ક્યુરી પણ આવી જતાં. આ બધું
સુંદર રીતે ચાલતું હતું મેડમ ક્યુરીની ના છતાં મોન્સીયર
પીરેએ પોલિશ ભાષા શીખવા માંડી.

મેડમ ક્યુરીના સસરા રાજકીય બાજતોની ચર્ચામાં
આવેશપૂર્વક અપભ્રાવતા અને તેમના પક્ષના બચાવમાં દલીલ
પર દલીલ ક્યો કરતા. રાજકીય પક્ષોની લડતમાં તેમનો
આત્મા રામતો. મેડમ ક્યુરી આ બધું સાંભળ્યા કરતી.
મોન્સીયર પીરે એક બાળુ પોતાના કામમાં, મરત રહેના.

કચુરી દંપતીનું ઘર તદ્દન સાફ હતું. ફરનીયર પણ નહિ જેનું રાખતા. એ બધું સાફસુફ રાખવાનો મેડમ કચુરીને સમય ક્યાં હતો? અને એ રાખવાની પણ શી જરૂર? તેઓની મુલાકાત આવનારને તેઓ જરાય ઉત્તેજન ન આપતા. એક ટેબલ પર ચોપડીઓના ઢગલા; ટેબલના છેડે એકેક ખુરશી; સાદી હીવાલો. આવનાર માણસ ડઘાઈ જતો.

શ્રી. પીરને એક જ પુન હતી: પોતાની પ્રિયતમાને બાંહેધરી રાખી વૈજ્ઞાનિક સંશોધનમાં મગ્ન રહેવું. મેરીને કામ ખૂબ ગમતું, પણ તેમાં હવે ગૃહ-જીવનની ઉપાધિઓ ઉમેરાઈ હતી, એટલે તેનું જીવન વધારે કષ્ટવાળું બન્યું હતું.

મોન્સીયર પીરે માસિક ૫૦૦ ફ્રાંક કમાતા. આવકનું માત્ર આ એક સાધન હતું. મેડમ કચુરીને હજી શિક્ષક થવાનો ડિગ્રીમા મળ્યો ન હતો. પણ આટલી આવકમાં વાંધો ન આવતો. મેડમ કચુરી કરકસરથી ઘર ચલાવતી. મેડમ કચુરી સવાર અને બપોર પ્રયોગશાળામાં કામ કરતી. બચત સમયે ઘરનું બધું કામ પોતે કરતી-ઘરમાં નોકર ન હતો. સવારમાં વહેલી ઊઠી મેડમ કચુરી બજારમાં ઉપડે અને સાંજે પ્રયોગ-શાળામાંથી પાછા ફરતાં જોઈતો સામાન લેતી આવે. પ્રયોગ-શાળામાં જતાં પહેલાં સવારમાં ચાકલાળ સમારીને તૈયાર રાખે રસોઈની બનાવટમાં અનઘડ મેરી હવે વાનીઓ સુંદર રીતે તૈયાર કરતી લગ્ન પહેલાં જ રમોડાના પાઠ એણે શીખી લીધા હતા.

આઠ કલાક વૈજ્ઞાનિક સંશોધનમાં અને બે ત્રણ કલાક ઘરકામમાં. સાંજે રોજનું ખર્ચ ડાયરીમાં નોંધી લઈને મેડમ

કચુરી ટેબલને છેડે યુરશીમાં પોતાનું સ્થાન લઇ લે અને ફેલોશીપની હરીફાઈની પરીક્ષા માટે તયારી કરે. ટેબલને બીજે છેડે મોન્સીયર ખીરે પોતાનાં લાખણો તૈયાર કરવા ગોઠવાઈ જાય. રાતના બે ત્રણ વાગ્યા સુધી હીલો બળતો હોય, કાગળ પેન્સીલના અવાજ સંભળાતા રહે.

પરીક્ષાની તૈયારીમાં મેઝમ કચુરી હેલાના લગ્નમાં પણ ન જઈ શકી. પરીક્ષાની તારીખ આવી ગઈ. પરિણામ બહાર પડ્યું. મેઝમ કચુરી અથમ નંબરે પાસ થઈ હતી. આનંદ માટે ને વિશ્રામ માટે તેઓ પચાંટનમાં નીકળી પડ્યાં.

લગ્નજીવનનું અથમ વર્ષ આમ ચાલ્યું ગયું. બીજે વર્ષે ગર્ભાધાનને લીધે મેઝમ કચુરીની તબિયત લચકવા લાગી. ૧૮૬૭માં દંપતીને બે વર્ષ પછી અથમ વાર છૂટા પડ્યું પડ્યું. થોડો વખત મેરી પોતાના પિતા સાથે રહેવા ગઈ હતી. ૧૮૬૭ના સપ્ટેમ્બરની ૧૨ તારીખે મેઝમ કચુરીને દીકરી અવતરી. તેનું નામ ઈરીન-અવિધની નોબલ પારિતોષિક મેળવનાર પુત્રી !

રેડિયમની શોધ

૧૩

વિદ્યાર્થીની મેરીને માથે હવે બેવડો ભાર લદાયો હતો. આજે એ એક ગૃહિણી બની હતી, એની ફરજો એને અઢા કરવાની હતી માતા પણ બની હતી: માતૃત્વ પણ અઢા કરવાનું હતું: ને ત્રીજી તરફ એ હજી વિજ્ઞાનની અભ્યાસીની હતી, એમાં પણ પૂરો ભોગ આપવાની આવશ્યકતા હતી.

શ્રીમતી મેરી ક્યુરી ગૃહિણી તરીકેની પોતાની ફરજો એકનિષ્ઠાથી બજાવતી; ઘરની વ્યવસ્થા સાચવતી, પોતાના બાળકની સંભાળ રાખતી ઓઢામાં બધું કામ જાતે કરતી શ્રીમતી ક્યુરીના જીવનની આ ધઇ એક બાજુ તો બીજી બાજુ, એજ સ્ત્રી પારીસની ભૌતિક વિજ્ઞાનની સંસ્થાની એક સાદી પ્રયોગશાળામાં આધુનિક વિજ્ઞાનની અતિ મહત્વની શોધ કરી રહી હતી

૧૮૯૭ની આખરે, શ્રીમતી ક્યુરીની પ્રવૃત્તિઓનું સરવૈયું જોઈ જઈએ; તો એના કાંમના મહત્વનો ખ્યાલ આવી જશે. તેણે યુનિવર્સિટીની બેવડી ડિગ્રીઓ મેળવી હતી; ફેલો તરીકે કામ કર્યું હતું; ગજવેલના સુખીકરણ પર પોતાની

શોધના પરિણામો એક અધિકારૂપે પ્રગટ કર્યા હતાં, અને સૂચાવડમાંથી મુક્ત થયા બાદ પ્રયોગશાળામાં પાછું કામ શરૂ કરી દીધું હતું.

મેરીની કારકિર્દીના વિકાસમાં હવે ડોક્ટરની પદવી બાકી હતી. આ પદવી મેળવવા કામ હાથ ધરવું કે નહીં, એ સંજોગથી નિર્ણય કરતાં કેટલાંક અઠવાડિયાં ચાલ્યાં ગયાં. મેરીનો સ્વભાવ એવો હતો, વિચાર કરીને જ પગલું ભરે. નિર્ણય થયા પછી હઠવાની વાત નહીં. ડોક્ટરની પદવીને યોગ્ય સંશોધનનો વિષય પસંદ કરવાનો હતો. પીરે મહાશયની સાથે ચર્ચાઓ ચાલી. પીરે માત્ર પતિ નહોતા; વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં તેઓ ખૂબ આગળ વધેલા શોધક હતા, માર્ગદર્શક હતા. મેરી તેમને પોતાના વૈજ્ઞાનિક 'ઉપરી' તરીકે ગણતી.

લાંબી મુસાફરીનો વિચાર કરનાર એક મુસાફરના જેવી મેરીની સ્થિતિ હતી. આખરે ડોક્ટરની ડિગ્રી માટે તૈયારી કરવાનો નિર્ણય થયો. મેરીએ વિજ્ઞાનના તાજેતરના પ્રાયોગિક અહેવાલો વાંચવા શરૂ કર્યા. તેમાં હેનરી બેકવેરેલ નામના એક ફ્રેંચ વૈજ્ઞાનિકના સંશોધનમાં મેરીનું ચિત્ત ચોટ્યું. ણધુ ય ધ્યાનપૂર્વક વારંવાર વાંચ્યું; પછી પીરે મહાશયને પૂછી બેચું.

રાન્ટજને લ-કિરણો શોધી કાઢ્યાં. આવા કિરણો ખીન પદાર્થોમાંથી પણ નીકળે છે નહીં, એ તપાસવા બેકવેરેલે વિચાર કર્યો વિરલ ધાતુ સુરેનિયમના દારો તપાસવાનું તેમણે શરૂ કર્યું. તપાસમાં ધાર્યા કરતાં કંઈ નવીન પરિણામો આવ્યા. તેમને જાણી આવ્યું કે, સુરેનિયમના દારોમાંથી

સ્વતાઃ કોઈ પણ જાતની અન્ય ક્રિયા કર્યા વિના અગમ્ય, કિરણો છૂટે છે. કાળા કાગળથી બરાબર વીંટીને ફોટોગ્રાફની પ્લેટ પાસે યુરેનિયમનો સાર રાખવાથી અંદરની પ્લેટ પર તેની અસર થાય છે, અને સ-કિરણોની માફક યુરેનિયમના સાર ઇલેક્ટ્રોસ્કોપમાંથી વીજળીનો ચાર્જ લઈ લે છે. ક્યુરી દંપતીને આ શોધ પર મોહ થયો. તેમને મનમાં પ્રશ્ન ઊઠ્યો કે, આ કિરણો માટે જોઈતી શક્તિ ક્યાંથી આવતી હશે? આ કિરણો કઈ જાતનાં હશે? આ પ્રશ્નો સવિસ્તર સંશોધનના વિષય બની શકે-ડોક્ટરની પદવી માટે શોભ્ય. બેકવેરેલનું કાર્ય તાજેતરમાં જ પ્રગટ થયું હતું. એ સિવાય આ વિષય પરત્વે કોઈ બીજી આધારભૂત માહિતી નહિવત્ હતી. સાવ અજાણ્યા ક્ષેત્રમાં મહાન સાહસ સાથે કૂદી પડવા જેવું કાર્ય હતું. પણ નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો હતો; એ લોખંડી નિશ્ચય હતો.

પણ આ પ્રયોગોનું કામ ક્યાં કરવું? મુશ્કેલીઓની શરૂઆત થઈ. પીરેએ સ્કૂલના નિયામકને જગ્યા માટે વિનંતિ કરી જોઈ. પરિણામ નિરાશાજનક આવ્યું. સ્કૂલના લોય-તાળિયે એક નાની ઓરડી હતી. તેમાં બધો કચરો રાખવામાં આવતો. સગવડનું નામનિશાન ન હતું; તેમાં જોઈવેલો સરંજામ ખૂબ પ્રાથમિક પ્રકારનો હતો. વૈજ્ઞાનિક સંશોધન માટે આવશ્યક સાધન તેમજ વીજળીક પ્રીટીંગનું ઠેકાણું ન હતું. આવી ઓરડીમાં ગેસીએ ધૈર્યપૂર્વક કામ શરૂ કર્યું, અને ધીરે ધીરે પોતાને ઉપયોગી સાધન વસાવ્યાં.

| બેજ અને ઉજ્જુતાના ફેરફાર સારા વૈજ્ઞાનિક સાધનોના

મોટા દુઃખનો છે. આ નાની ઓરડીના ઉષ્ણતામાનમાં ફેરફાર ખૂબ થતા. તે મેરીની તબિયતના પણ દુરમન બનવા લાગ્યા. પણ શ્રીમતી ક્યુરીએ પાછાં પગલાં ન ભરતાં હિંમતથી પોતાનું સંશોધન ચલાવ્યે રાખ્યું. ડોક્ટરની પદવીના આ ઉમેરવારે કેટલાક અઠવાડિયાની મહેનત પછી આશાનાં કિરણો જોયાં. યુરેનિયમમાંથી નીકળતો કિરણોનો અભ્યાસ વિદ્યાર્થી યુરેનિયમમાંથી નીકળતા કિરણોની ઉત્પત્તિ પર બહારની પરિસ્થિતિની અસર થતી નથી એમ શોધી કાઢ્યું. યુરેનિયમનો કોઈપણ ક્ષાર આ પ્રમાણે જ વર્તે છે એમ પણ મેરીએ શોધી કાઢ્યું. સામાન્ય માણસને આ શોધ રસ વિનાની લાગે; પણ વિજ્ઞાનીને મન તે અતિ મહત્તાપૂર્ણ છે. મેરીને સૂચી આપ્યું કે આ કિરણો અને યુરેનિયમના આજુ વચ્ચે સંબંધ છે. એટલે તેણે વિચાર ચલાવ્યો કે, બીજાં તરવો [electrons] પણ આ પ્રમાણે કિરણો છાંટે છે ! એવાં તરવોની શોધ થઈ જોઈએ.

મેરીએ આ વિષયમાં ધ્યાન પડેલું. અનેક ગસાયનિક પદાર્થો પર પોતાના અખતરા શરૂ કર્યા. પરિણામે શાસ્ત્રિય નામના તત્ત્વમાં આ શોધો છે એમ જાણી આવ્યું. આવા તત્ત્વોને ‘રેડિયો-એક્ટિવિટી’ તરીકે મેરીએ ઓળખાવ્યા અને આ ઘટનાને ‘રેડિયો-એક્ટીવીટી’નું નામ આપ્યું.

પછી તે દાર્ઘ્ય આગળ વધ્યું. મેરીમાં બિચારા ઉત્પન્ન થતી ગઈ. માત્ર સાદા પદાર્થો જ નહીં પણ ખનિજ પદાર્થોમાં પણ આ ગુણ છે કે નહીં, એ તપાસવા મેરીએ સંશોધન હાથ ધર્યું.

૧૮૯૮ના એપ્રિલની ૧૨મી તારીખ. ક્રાંસની વિજ્ઞાન સભાની બેઠકમાં મેરીએ બહાર ક્યું કે, પીય-બ્લેન્ડ નામના ખનિજમાં એક એવું તત્વ છે કે જેમાં રેડિયો-એક્ટીવીટી ખૂબ રહેલી છે. આ થઈ રેડિયમની શોધની પ્રાથમિક ભૂમિકા.

આ નવું તત્વ શોધી કાઢવું જોઈએ, તે જ ઉપરનું અનુમાન પૂરવાર થાય. ઓક્ટોબર પીરે ક્યુરીએ પણ આ કામમાં સક્રિય ભાગ લેવા માંડ્યો. એક ને બદલે બે મસ્તિષ્ક અને બે ને બદલે ચાર હાથ નવું તત્વ શોધવા મંડી પડ્યા—અને તે પણ એક નિર્માલ્ય ચોરડીમાં ભરી કરેલી પ્રયોગશાળામાં! ૧૮૯૮ના જુલાઈમાં એક નવા તત્વનું અસ્તિત્વ તેઓએ બહાર ક્યું. પોતાના દેશના માનમાં શ્રીમતી ક્યુરીએ તેનું નામ ‘પોલોનિયમ’ બહાર ક્યું.

કુટુંબની જંગલમાં ક્યુરી કંપતી સપકાતાં હતાં. નાની ‘ઇરીનને હાંત આબ્યા હતા: તે ચાલવા શીખી હતી. છતાં પણ સંશોધન કામ એટલી જ હદે ન અટક્યું.

૧૮૯૮ના ડિસેમ્બરમાં ‘રેડિયમ’ની મહાન શોધ બહાર કરવામાં આવી; મૂળ સંશોધન લેખના ચપ્પેઠા ટાંકીએ:

‘ઉપર દર્શાવેલાં કારણો અમને માનવા પ્રેરે છે કે, નવા રેડિયો-એક્ટીવ પદાર્થમાં નવું તત્વ છે. અમે તેનું નામ રેડિયમ સૂચવીએ છીએ. આ પદાર્થમાં બેરિયમ નામની ધાતુ પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે. છતાં તેમાં રેડિયો-એક્ટીવીટી ખૂબ છે. એટલે શુદ્ધ રેડિયમમાં આ શુષ્ક ખૂબહોવો જોઈએ.’

રેડિયમ પાછળ ચાર વર્ષ

૧૪

રેડિયમની શોધ બહેર ચર્ચ. સામાન્ય માણસે માની લીધું કે રેડિયમ નામનું નવું તત્ત્વ શોધાયું છે, પણ ભૌતિક વિજ્ઞાનીઓ માથું ખણવા લાગ્યા. સૈદ્ધાંતો થયાં ચાલુ સિદ્ધાંતોને આ શોધે ઉથલાવી નાખ્યા. દ્રવ્યરચના સંબંધી પ્રચલિત વિચારો આ શોધને લીધે ડગમગવા લાગ્યા. છતાં, ભૌતિક વિજ્ઞાનીને આ શોધમાં ખૂબ રસ પડવા લાગ્યો; તેની ખીલવણીના ભવિષ્યમાં તે દષ્ટિ કરવા લાગ્યો, પણ હજી થદ્દા બેઠી નહોતી!

રાસાયનિકનું વલણ કાંઈ વિચિત્ર હતું! વસ્તુ જુવે તો જ તે માને કે, વાત બરાબર છે! તત્ત્વનું અણુવચન નીકળે તો જ શોધ બરાબર ગણાય. કોઈએ કહ્યુંમુઘો રેડિયમ ભેંધું નહોતું; તેનું અણુવચન કાઢ્યું જ હતું! પોતાના સિદ્ધાંતોને વક્ષાઘાર રાસાયનિકે ઠક્કી દીધું; ‘અમને રેડિયમ બતાવો તો તમારા કામમાં માનીએ’

અસહ્યુને થદ્દાવંત બનાવવા કમુરી દંપતીએ કામ હાથ ધર્યું: ચાર વર્ષોએ ટોરની કાઠ જેવી ઝોરડીમાં મગ્નુરી કરી.

અત્યાર સુધી તો માત્ર જૂજ અંશમાં નવાં તત્ત્વો ક્યુરી દંપતીએ બનાવ્યાં હતાં. હવે પ્રશ્ન આગળ આવ્યો: મોટા પ્રમાણમાં જાનિજ કેવી રીતે મેળવવું? મોટા પાયાપર બધી ક્રિયાઓ કરવા ક્યાં જવું? અને સૌથી મોટો પ્રશ્ન—એ બધાં માટે નાણાં ક્યાંથી કાઢવા?

પોલોનિયમ અને રેડિયમ જેમાં આવેલા છે તે પીચ-બ્લેન્ડ ખનિજ સસ્તું નહતું. કાચની બનાવટ માટે ઉપયોગી યુરેનિયમ ક્ષારો તેમાંથી બનાવાતા. મોહેમિયામાં આવેલી ખાણોમાંથી એને ક્રાંસમાં લાવવું-ક્યુરી દંપતીની આવક આ ખર્ચ શકે નહીં. પણ આનો ઉકેલ ભુદ્ધિએ શોધી આપ્યો. યુરેનિયમ કાઢી લીધા પછી જે ભાગ રહે તેમાં ઉપરનાં તત્ત્વો આવેલાં છે, તો એ ભાગ જ મગાવવો. અને એ ભાગ ખાણવાળાને નકામો હતો, એટલે સસ્તો પણ આવશે. એક ઓસ્ટ્રિયન વૈજ્ઞાનિક મિત્રને વિનંતિ કરી આ કામ પાર પાડ્યું. પણ ત્યાંથી તેને પેરીસ લાવવાનો ખર્ચ! મહામહેનતે કરકસર કરીને ક્યુરી દંપતીએ એંલા પૈસા બચાવ્યા. તેઓએ ફ્રેંચ સરકાર કે પેરીસ યુનિવર્સિટીને અરજી કરી હોત તો મહિનાઓ સુધી શહ બેવી પડત, અને વધારામાં કઠાચ નિષ્ફળતા પણ મળત. લેવોઈસીયરને ફ્રાંસી આપનાર પ્રજ્ઞસક્તા-કને ‘વિજ્ઞાનીઓની જરૂર નહોતી.’

૧૯૦૨માં—રેડિયમના અસ્તિત્વની પ્રથમ જાહેરાતના ૪૫ મહિના પછી મેરી ક્યુરી રેડિયમનો એકદશાંશ ગ્રામ બનાવી શકી, અને તેનું અણુવજન ૨૨૫ એમ નક્કી થયું. એક સીના અલૌકિક હઠાગ્રહ આગળ અશ્રદ્ધાળુ વિજ્ઞા-

નીઓને માથું નમાવવું પડ્યું. રેડિયમ સત્તાવાર અસ્તિ-
ત્વમાં આવ્યું. *

એક દિવસ રાત્રે નવ વાગ્યે ક્યુરી દંપતી પોતાના
મકાનમાં હતાં. પીરેના પિતા વૃદ્ધ દાકતર ક્યુરી પણ થોડા
વખતથી સાથે રહેતા હતા. મેરી નાની ઇરીનને સ્વાડવાના
કામમાં પડી હતી. એમાં જરા વાર લાગી. પીરે ઉત્સુક થઈ
થયા. તેમનો સ્વભાવ બીજા અનેક પતિઓના જેવો જ
ઈર્ષ્યાળુ હતો. મેરી તેમની પાસે ન હોય તો તેમને ગમે
નહોતી.

‘એ બાળક સિવાય તું બીજા કોઈ નો વિચાર કરતી
નથી.’ પીરે મહાશયે જરા ઠપકાપૂર્વક સંભળાવી દીધું.

પીરે મહાશય પોતાના ઓરડામાં આમતેમ આંટા
મારતા હતા. મેરી નાની ઇરીનનું ઝલતું સીવવામાં પડી
હતી. બાળક માટે તૈયાર કપડાં ન જરીદ્યાં એવો મેરીનો
સિદ્ધાંત હતો. બીજું કાંઈ કામ સૂઝતું ન હતું. એકદમ તેણે
પીરે મહાશયને કહ્યું: ‘ચાંસો, આપણે ત્યાં જઈએ.’ એ
નિર્માલ્ય પ્રયોગશાળા તેમને બોલાવી રહી હતી.

આખા દિવસના કામ થઈ દંપતી આરામ લે એ
મધ્યારે શરાભાવિત્ હતાં, પણ ક્યુરી દંપતી હમેશાં અસ્વાભા-
વિક રહ્યાં હતાં.

પીરે એ પ્રયોગશાળાનું તાથું ઉઘાડ્યું: બારણાં
ઉઘાડવાનો ક્યુડાટ થયો.

‘જત્તો ન કર્યો!’ મેરી અંધારામાં બેઠી બેઠી
તમને મેં કંઈ હતું કે રેડિયમને મુંદર રંગ દેશે. માફ છે?’

એક સાદી ઇચ્છા કરતાં વાસ્તવિકતા વધારે આકર્ષક બને છે. રેડિયમના ‘સુંદર રંગ’ ઉપરાંત કાંઈક વિશેષ હતું ! એ ગંભીર વાતાવરણમાં રેડિયમના ચળકાટમાં કાચનાં સાધનો વાદળી રંગમાં પ્રકાશતાં હતાં. ;

‘જુઓ, જુઓ !’ મેરી બબડી બેઠી. આગળ વધી ખુરશી ખેંચીઃ અંધારામાં મૌન ધારીને બેઠી. રેડિયમના જાંખા પ્રકાશની તરફ બંને ચહેરા નેહ રહ્યા. પોતાના બાળકને સૂવાડતી વખતે માતા તેના ચહેરા તરફ નેચા કરે તેમ મેરી રેડિયમ તરફ નેહ રહી હતી.

પીરે મહાશયે પોતાનો હાથ પ્રિય પત્નીના સોનેરી વાળને જરા અડકાડ્યો. એમાં અપૂર્વ વાત્સલ્ય હતું. આ પ્રસંગ મેરીના જીવનમાં યાદગાર રહી ગયો.

જીઓને માથું નમાવવું પડ્યું. રેડિયમ સત્તાવાર અસ્તિ-
ત્વમાં આગ્યું.

✽

એક દિવસ રાત્રે નવ વાગ્યે ક્યુરી દંપતી પોતાના
બકાનમાં હતાં. પીરેના પિતા વૃદ્ધ દાકતર ક્યુરી પણ થોડા
વખતથી સાથે રહેતા હતા. મેરી નાની ઇરીનને સ્વાડવાના
કામમાં પડી હતી. એમાં જરા વાર લાગી. પીરે ઉત્સુક થઈ
થયા. તેમનો સ્વભાવ બીજા અનેક પતિઓના જેવો જ
ઈર્ષ્યાળુ હતો. મેરી તેમની પાસે ન હોય તો તેમને ગમે
નહોતું.

‘એ બાળક સિવાય તું બીજા કોઈનો વિચાર કરતી
નથી.’ પીરે મહાશયે જરા કપકાપૂર્વક સંભળાવી દીધું.

પીરે મહાશય પોતાના ઓરડામાં આમતેમ આંટા
મારતા હતા. મેરી નાની ઇરીનનું ઝલતું સીવવામાં પડી
હતી. બાળક માટે તૈયાર કપડાં ન ખરીદવાં એવો મેરીનો
સિદ્ધાંત હતો. બીજું કોઈ કામ સૂઝતું ન હતું. એકામ તેણે
પીરે મહાશયને કહ્યું: ‘ચાલો, આપણે ત્યાં જઈએ.’ એ
નિર્માલ્ય પ્રયોગશાળા તેમને બોલાવી રહી હતી.

આખા દિવસના કામ પછી દંપતી આરામ લે એ
પ્રધારે સ્નાનાવિષ્ટ હતું, પણ ક્યુરી દંપતી દુએમાં અસ્વાભા-
વિક રહ્યાં હતાં !

પીરે એ પ્રયોગશાળાનું તાથું ઉપાડ્યું: બારણું
ઉપાડવાનો દ્યુડાટ થયો.

‘બત્તી ન દરચો !’ મેરી અંધારામાં બોલી બહાર
તમને મેં દર્શું હતું કે રેડિયમને સુંદર રંગ દેશે ! યાદ છે ?’

હોય-કામ કરવા માટે એ તલપાપડ રહેતા. શિક્ષણના કાર્યમાં ખૂબ વખત જતો. પણ પૈસાની જરૂર હતી. શું કરવું?

તોડ તદ્દન સાદો હતો-સાવ સાદો. એ પીરને સોર-ઓનમાં પ્રોફેસર તરીકે નીમવામાં આવે તો તેમનો પગાર વાર્ષિક ૬૪૫ હજાર ફ્રાંક થાય. તેઓ સ્કૂલમાં થોડા કલાક કામ કરે; તેમના વૈજ્ઞાનિક સંશોધનનો લાલ વિદ્યાર્થીઓને મળે અને યુનિવર્સિટીની પ્રતિષ્ઠા વધે. એમાં શંકા નહોતી કે તેઓ પ્રોફેસરની જગ્યા માટે ચોગ્ય લાયકાતવાળા હતા. પણ મહત્વકાક્ષાલયી સ્વપ્નાં!

૧૯૦૪ની સાલ સુધી પ્રોફેસરની જગ્યા પીરને ન મળી-આખી દુનિયાએ તેમના કાર્યની કિંમત આંકી છતાં, તેમને પ્રયોગશાળાની સગવડ કદી ન આપવામાં આવી. સરકારી નોકરો કરતાં ચમત્કેવ સાચા માણસોને જલદી પોતાના કરી લે છે. પીરે મહાશયની ખામી એ હતી કે જગ્યા માટે લાગવગથી, ખુશામતથી પોતાની તરફેણમાં કેમ ગધું બેચકું એ તેમને આવડતું નહોતું પોતાના કામ અને સંશોધનનો સ્વાર્થ માટે કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ તેમને ખબર નહોતી. અંદરખાનેથી ચાવી કેમ ચલાવવી એ વિષે તેમને જ્ઞાન નહોતું.

૧૮૯૮માં જગ્યા ખાલી પડી. પીરે મહાશયે તે માટે મિત્રાના આગ્રહને માન આપી અરજી કરવા નિર્ણય કર્યો. ન્યાયની રીતે તેમને એ જગ્યા મળવી જ જોઈતી હતી. પણ કેટલાકે વાંધો ઉઠાવ્યો કે, તેમનું કામ જગ્યા માટે ઉપયોગી

કસોટીનું જીવન

૧૫

માત્ર સંશોધનના કાર્યમાં કચુરી દંપતી પોતાની શક્તિ ખચી શકે તો તેમનું જીવન સુખમય બની જાત. દુર્ભાગ્યે, જીવનની બીજી વિષમ સ્થિતિઓમાંથી તેમને પસાર થવાનું હતું. આમાં કાંઈ હંમેશાં ફેરેહ નથી મળતી.

પીરેનો પગાર પાંચસો ફ્રાંક હતો: ગ્રેફિસરતરીકે'ભાવજી! ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓના પ્રયોગોમાં પણ ધ્યાન રાખવું પડતું. આ કામ માટે પોતે ખૂબ મહેનત લેતા. વધારામાં પોતાનું સંશોધન કાર્ય તો જુદું. છોકરાંછત્રાં નહોતાં ત્યાંમુખી તો મેરી ઘરનું બધું કામ જાતે કરી લેતી અને પાંચસો ફ્રાંકમાં ચાલતું. ઈરીનના જન્મ પછી નોકર અને આયાતું ખર્ચ વધ્યું. આવકના નવાં સાધનો તેઓ વિચારવા લાગ્યાં.

વર્ષ'હહાડે જે ત્રણ હજાર ફ્રાંક વધારે મેળવવા આવાં માણસોને ઝાંવાં નાખવા પડે એ ખૂબ દુઃખની દ્રશ્ય છે. પીરે મહાશય સંશોધનને અગત્યનું ગણી તેને પ્રથમ સ્થાન આપતા. ખાવા કે બિંધવા કરતાં પણ પ્રયોગશાળામાં-પછી ભલેને ગમાણુ જેવી

હોય-કામ કરવા માટે એ તલપાપડ રહેતા. શિક્ષણના કાર્યમાં ખૂબ વખત જતો. પણ પૈસાની જરૂર હતી. શું કરવું?

તોડ તદ્દન સાદો હતો-સાવ સાદો. જો પીરને સોર જોનમાં પ્રોફેસર તરીકે નીમવામાં આવે તો તેમને પગાર વાર્ષિક હથ હજાર ફાંક થાય. તેઓ સદૃશમાં થોડા કલાક કામ કરે; તેમના વૈજ્ઞાનિક સંશોધનનો લાભ વિદ્યાર્થીઓને મળે અને યુનિવર્સિટીની પ્રતિષ્ઠા વધે. એમાં શંકા નહોતી કે તેઓ પ્રોફેસરની જગ્યા માટે ચોખ્ખા લાયકાતવાળા હતા. પણ મહત્વકાક્ષાલયી સ્વપ્નાં!

૧૯૦૪ ની સાલ સુધી પ્રોફેસરની જગ્યા પીરને ન મળી-આખી દુનિયાએ તેમના કાર્યની કિંમત આંકી છતાં, તેમને પ્રયોગશાળાની સગવડ કદી ન આપવામાં આવી. સરકારી નોકરો કરતાં યમદેવ સાચા માણસોને જલદી પોતાના કરી લે છે પીરે મહાશયની ખામી એ હતી કે જગ્યા માટે લાગવગથી, ખુશામતથી પોતાની તરફેણમાં કેમ બાધું બિચકું એ તેમને આવડતું નહોતું. પોતાના કામ અને સંશોધનનો સ્વાર્થ માટે કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ તેમને ખબર નહોતી. અંદરખાનેથી ચાવી કેમ અલાવવી એ વિષે તેમને જ્ઞાન નહોતું.

૧૮૯૮માં જગ્યા ખાલી પડી. પીરે મહાશયે તે માટે મિત્રાના આગ્રહને માન આપી અરજી કરવા નિર્ણય કર્યો. ન્યાયની રીતે તેમને એ જગ્યા મળવી જ જોઈતી હતી. પણ કેટલાકે વાંધો ઉઠાવ્યો કે, તેમનું કામ જગ્યા માટે ઉપયોગી

નથી ! ઉમેદવારી નામંજૂર કરવામાં આવી. પણ પીરે મહાશયે જરાય ફરિયાદ ન કરી. પાંચસો ફાંકમાં....ગમે તેમ ચલાવવું જ લેઈએ, એમણે નિશ્ચય કરી લીધો.

વણુધારેલી માગણી આવી-ફાંસમાંથી નહી. રેડિયમની શોધના ખખર પૈસાનિક જગતમાં પ્રસરવા લાગ્યા હતા. જીનીવાની યુનિવર્સિટીએ દંપતીને પોતાને ત્યાં આવવાનું આમંત્રણ મોકલ્યું. દશ હજાર ફાંકનો પગાર, ધરબાડું, પ્રયોગશાળાના નિયામકની સત્તા; અને બે મહદનીશો. મેરીને પણ એજ પ્રયોગશાળામાં જગ્યા આપવામાં આવી. માન. અને પ્રેમપૂર્વક આવેલી આ નિમણૂક પીરે મહાશયે સ્વીકારી લીધી. કયુરી દંપતી સ્વીટ્ઝરલેન્ડ ગયાં : સુંદર સત્કાર મળ્યો. પણ વળી હૃદયમંથન બાળ્યું : ‘ સંશોધન પ્રથમ કે પસો પ્રથમ ! પોતાનું કાર્ય પહેલું કે જીવન સુખે જીવવાની સગવડ પહેલી ? ખૂબ વિચારણા બાદ નિર્ણય કર્યો.

પીરે મહાશયે દિલગીરીપૂર્વક રાજીનામું આપી દીધું. પેરીસ પાછા આવ્યા; નવી નિમણૂક સ્વીકારી. મેરીને પણ એક નિશાળમાં જગ્યા મળી. લાંબા વખત સુધી પૈસાની સુરકેલી ન નડી. પણ સંશોધનનું કામ ખૂબ વધી પડ્યું હતું પીરેનું ‘ગડું’ સ્થાન સોરબોનમાં હતું, પણ ગોણું કામ તેમને આપવામાં આવતું !

ઇષ્ટસિદ્ધિ માટે લડતાં લડતાં ને તંગીભર્યું જીવન ગુજારતાં પરિણામ એ આવ્યું કે કયુરી દંપતીની તબિયત લથડવા લાગી.

બીજી જગ્યા ખાલી પડી. વળી બીજાને મળી. પીરેના

મિત્રોએ તેમને સાયન્સ એકેડેમીના સભ્ય થવા ઉમેદવારી કરવાનો આગ્રહ કર્યો. ખૂબ ધ્યાનાકાંક્ષી પછી પીરેએ હા પાડી. મિત્રોએ ખૂબ મદદ કરી, પણ એકેડેમીએ તેના હરીફને ચૂંટ્યો !

પણ મિત્રો તેમના પ્રયત્નોમાં મદદમ હતા. બીજી રીતે પીરેને આગળ લાવવા મથવા મંડ્યા. ‘લીજિયન ઓફ ઓનર’ માટે નામ મોકલવા ખૂબ મહેનત થઈ; પણ પીરે એમાં સંમત ન થયા.

સાધનસંપન્ન પ્રયોગશાળાના અભાવે ક્યુરી દંપતીએ એ જ ગમાણુ જેવી જોરડીની પાસેના એકઢાળિયામાં પોતાનું કામ ચાલુ રાખ્યું. કામનો જોતો અસહ્ય થવા માંડ્યો. પીરેની તબિયત સારી ન રહેતી. ‘મેરીનું’ વજન ઘટવા લાગ્યું. મિત્રોએ ચેતવણી આપી, પણ દંપતીએ એક જવાબ તૈયાર રાખ્યો હતો: ‘અમે આરામ લેવાં છીએ; ઉનાળામાં રજાઓ લોગવીએ છીએ.’

૧૮૯૯માં ક્યુરી દંપતી પોલાંડ જઈ આવ્યાં. ખૂબ આનંદ માણ્યો. સગાંવહાલાંનો મેળાપ થયો. પરદેશી પીરેને પોલોંડના દૃશ્યો ખૂબ ગમ્યાં. ‘આ દેશ સુંદર છે. તને ખૂબ ગમે છે, તેનું કારણ હું સમજું છું.’ પીરેએ આખા કુટુંબની વચ્ચે પોતાની પત્નીને ઉદ્દેશીને કહ્યું પોલિશ ભાષામાં ઉચ્ચારેલા એ શબ્દોએ સૌને આક્રિત કર્યાં. મેરી ગર્વપૂર્વક હસી પડી.

૧૯૦૨માં મેરીના પિતા પ્રોફેસર સ્કલોડોવ્સ્કીએ આ ઉનિવર્સિટી મેરીને ખૂબ લાગી આવ્યું. પિતા પ્રત્યે તેને

ખૂબ મમતા હતી. સ્કોલોડોવ્સ્કી મહાશય પણ પુત્રીના સંશોધન કાર્યમાં બહુ રસ લેતા. બે વર્ષ વધારે છવ્ઠ્યા હોત તો પુત્રીને મોબેલ પારિતોષિક મળ્યાના અમાચાર જાણી તેમના છવને ખૂબ આનંદ થાત.

ત્રણેક મહિના પછી મેરી ફરી પોલેંડ જાવડી. પ્રાદેસર સ્કોલોડોવ્સ્કીનાં પુત્ર-પુત્રીઓ એકઠા થયા હતાં કુટુંબ-મેળો કર્યો હતો.

કુટુંબના દિવસો વ્યાધ્યા આવતા હતા મેરીને કમુવાવડ થઈ ગઈ ઓનિયાનોદીકરો મેની-અર્મ્સ્ટીસનો લોગ થઈ પડ્યો. અધૂરામાં પૂરું, પીરેની તબિયત બગડી જિંદગીમાં એક જ વાર પીરે મહાશયે ફરિયાદ કરી: “આપણે પસંદ કરેલું છવન ખૂબ કષ્ટપ્રદ છે.”

માનવજાતને ચરણે

૧૬

પોતાના ભક્તો ગરીબ હોય કે પૈસાદાર, મુખી હોય કે દુઃખી, સાળ હોય કે માંદો હોય એની વિજ્ઞાનને શી પડી છે? એ બધા તો શૂદ્ધ રહસ્યો શોધવા અને તેની પાછળ શ્રમ કરવા સર્જાયેલા છે તેઓની શક્તિ ચાલશે ત્યાં સુધી સંશોધનનું કામ કર્યા કરશે. શક્તિ ખુટશે એટલે હેઠા બેસશે પોતાના કાર્યની વિરુદ્ધ જવાનું વૈજ્ઞાનિકની શક્તિ બહાર છે કંટાળામાં પણ આવે. વૈજ્ઞાનિક પોતાની પ્રયોગશાળા અને તેમાં આવેલાં સાધનો તરફ જોવાનો.

કચુરી દંપતીના દુઃખી દિવસોમાં પણ તેઓએ સફળતા-પૂર્વક કરેલા સંશોધન તરફ નજર કરીએ તો આશ્ચર્ય થયું વિના રહેતું નથી. રેડિયો-એક્ટીવીટીને જન્મ આપ્યો; બાળકને વિકસાવ્યું. એના વિકાસમાં દંપતીએ પોતાની જાતને બપાવી દીધી ૧૮૯૯-૧૯૦૪ સુધીમાં આ વિષયના બત્રીસ સંશોધન લેખો તેમણે પ્રકટ કર્યા.

ક્રાંતિમાં જન્મેલી રેડિયો-એક્ટીવીટી પરદેશોમાં વિજેય-પૂર્વક પ્રસરવા લાગી. નિયતા મહાન વૈજ્ઞાનિકોના પગે.

હગલો થવા માંડ્યો. ક્યુરી કંપતીનો પત્રવ્યવહાર સતત વધવા લાગ્યો.

૧૯૦૮માં સર વિલિયમ રામ્સે અને સોડી નામના બે અંગ્રેજ રાસાયનિકોએ બતાવી આપ્યું કે રેડિયમમાંથી હેલિયમ નામનો વાયુ થોડા પ્રમાણમાં છૂટે છે. આણ્વી રચનાના ફેરફારનો પહેલો દાખલો. કીમિયાગીરોનું સ્વપ્ન સિદ્ધ થયું ! અંધારામાં રેડિયમ પ્રકાશે છે, કાચને રંગીન દેખાડે છે, ફાટોગ્રાફની પ્લેટને બાંધી રાખી હોય છતાં અસર કરે છે; વાતાવરણને વીજળીવાહક કરે છે એ આપણે જોઈ ગયા, પણ આટલેથી જ રેડિયમના ચમત્કાર અટકતા નથી. પાસેની વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે એટલું જ નહિ પણ પાસેની વસ્તુને પોતાનો ગુણ પણ આપે છે—પ્રયોગશાળામાં બધી વસ્તુઓ રેડિયો—એક્ટીવ બની જાય છે. દ્રવ્ય-રચનાના જૂના વિચારો ડગમગવા લાગ્યા માનવજાતના સુખ માટે પણ રેડિયમ કંઈ કરી શકે છે એ મોટો ચમત્કાર હતો. બચકર ઢઠં ચાંદા-કેન્સર મટાડવામાં તે ઉપયોગી થાય છે, એમ શોધાયું.

પીરે મહાશયે પોતાનો હાથ રેડિયમની અસર જોવા માટે તેના કિરણો પર રાખ્યો. ચામડી રાતી થઈ અને બળી ગઈ હોય એવો દેખાવ થયો. જરાય દુઃખ ન થયું. કેટલાય વખત પછી રતાશ વધવા લાગી. વીસમે દિવસે પાછી નવી ચામડી આવવા લાગી. અને છેવટે થોડા લાગમાં જાંડી અસર થઈ હોય તેવો જખમ થઈ નહોતો. ઝેરીને પણ આવા જ જખમ હાથ પર થયા હતા. પ્રોફેસર લેકવેરલે રેડિયમની એક ટ્યુબ (નાની શીશી) ખીસ્સામાં રાખી હતી. એટલા આગમાં તે પણ દાગ્યા.

‘હું આ રેડિયમને ચાહું છું, પણ તેની સામે મારી ફરિયાદ છે’ એમ તેઓ કચુરી દંપતીને તેમના આ ‘લેખ-કર બાળક’ માટે કહેતા.

રેડિયમની શોધ માનવજાતને ઉપયોગી નીવડી હતી-ખૂબ ઉપયોગી. હવે મોટા પાયા પર એ તત્ત્વ જનાવવા પ્રયત્નો થવા લાગ્યા. ૧૯૦૨માં ફ્રાન્સની વિજ્ઞાન એકેડમીએ કચુરી દંપતીને ૨૦૦,૦૦૦ ફ્રાંક આપ્યા. ઉદ્યોગ-પતિઓ એની જનાવટ માટે કારખાનાં કાઢવા તિયાર કરવા લાગ્યા. રેડિયમના વ્યવહારુ ઉપયોગ ખૂબ હતા. જોનજોતામાં એ એક વેપારની ચીજ બની ગઈ.

એક દિવસ એવો આવીને જિલો રહ્યો કે, જે દ્રવ્યના અભાવે પોતાને ખૂબ ખૂબ સહન કરવું પડ્યું હતું, તે દ્રવ્ય આરણે આવીને ખડું થયું: પણ ગૌરવશીલ ગરીબાઈમાં માનનાર આ દંપતીએ એને માટે દાર ન જોડ્યાં.

મેક્સિયમ અને અમેરિકામાં પીચ-બ્લેન્ડ ખનીજમાંથી આ તત્ત્વ કાઢવા કારખાના જિલ્લા થયાં, પણ જ્યાં સુધી ઇજનેરો જાંધી ક્રિયાતું રહ્યું ન જાય ત્યાં સુધી કામ ક્યાંથી આગળ ચાલે? આ જાંધી ક્રિયાઓ અને રીતો માત્ર મેરીએ શોધી હતી અને તે એકલી જ જાણતી હતી.

એક દિવસ અમેરિકાથી કાગળ આવ્યો. ધ્યાનપૂર્વક વાંચી પીરે મહાશયે ખિસ્સામાં મૂક્યો. એક સવારે સવારે પીરેએ પોતાની પત્ની સાથે ફરતા ફરતા વિચારપૂર્વક પાત ઉપાડી.

‘આપણા રેડિયમ માટે થોડી પાત છે, તેનો ઉદ્યોગ

ખૂબ વધશે, એમાં શંકા નથી. ચોડા વર્ષમાં આખી દુનિયાને રેડિયમની જરૂર પડશે. હમણાં અમેરિકાથી કાગળ આવ્યો છે. તેઓને રેડિયમ કાઢવા માટે માલિની જોઈએ છે.’

‘બરાબર, પછી ?’ મેરીને કંઈ રસ નહોતો.

‘પછી આપણે પસંદ કરવાનું છે. કોઈ પણ જાતનાં ‘સંકેત વિના બધાં પરિણામો આપણે બહાર પાડવાં. શુદ્ધ કરવાની રીત.....’

મેરીએ હાથ કાઢી કહ્યું અને ધીમેથી કહ્યું :
‘હા બરાબર.’

‘અથવા તો....’ પીરેએ આગળ ચલાવ્યું :

‘આપણે રેડિયમના શોધક તરીકે તેના માલિક બનવું. આમ તો આપણે પેટન્ટ દેવાનીએ, જેથી આપણા હક્કોનું રક્ષણ થાય.

મેરીએ કાલુબર વિચાર કર્યો અને કહ્યું : ‘જો નહીં જાને. સંશોધનની ભાવનાની વિરુદ્ધ થાય.’

પીરેનો અહેસાસ આનંદિત થયો, પણ તેમણે આગળ ચલાવ્યું :

‘હું પણ એમ ધારું છું.....પણ આ નિર્ણય હલકા મને ન થવો જોઈએ. આપણું જીવન કષ્ટમય તો છે, અને કોઈ હજી વધવાનું દીકરી છે અને બીજાં જાણકો પણ થાય. પેટન્ટ લેવાથી ખૂબ પૈસા આવશે. આ બધું ગદાપેતરું બધે થશે અને સમગ્રદનો અભાવ મળી જશે’ અને હસીને ઉમેર્યું :
‘એક સારી પ્રયોગશાળા પણ આપણે લિસી દરમું.’ મેરી

તાકી રહી. બધું વિચારીને જરાજર તોળી જોયું અને પેટન્ટની એકદમ ના પાડી, જવાબ આપ્યો:

‘લૌતિક વિજ્ઞાનીઓ પોતાના સંશોધનના પરિણામો પૂરેપૂરાં પ્રગટ કરે છે. જો રેડિયમની શોધ ઉદ્યોગમાં ઉપયોગી હોય તો એ અકસ્માત છે. આપણે તેનો ફાયદો ઉઠાવવો ન જોઈએ. મને એમાંથી ફાયદો ઉઠાવવો અઘટિત લાગે છે.’ પોતાના પતિને સંતોષવા તેણે કંઈ પ્રયત્ન ન કર્યો.

પીરેએ પત્નીના વાક્યનો શાંતિપૂર્વક પડઘો પાડ્યો; ‘પેટન્ટ વૈજ્ઞાનિક સંશોધનની લાવના વિરુદ્ધ થાય. આજે રાત્રે અમેરિકા જવાબ લખી નાખીશ અને માગેલી માહેતી ગોઠવીશ.’ પીરેએ સંતોષપૂર્વક પૂર્ણાહુતિ કરી.

ગરીબાર્થ અને પેસા-એમાંથી હંમેશને માટે દંપતીએ પોતાની પસંદગી કરી લીધી.

પણ સૂર્ય છાજડે ઢંકાતો નથી. એ તો આખરે ચમકી ઊઠ્યો. હેશહેશમાં તેમનાં માન થવા લાગ્યા.

સ્વીટ્ઝરલેન્ડે ક્યુરીદંપતીની સૌ પ્રથમ કહર કરી; તેમને યોગ્ય જગ્યા છનીવા યુનિવર્સિટીમાં આપી. સોથી પહેલું માન ઇંગ્લેન્ડે આપ્યું. ૧૯૦૩ના જૂનમાં રોયલ ઇન્સ્ટીટયુશને રેડિયમ પર લાપણ આપવા ક્યુરી દંપતીને આમંત્રણ મોકલ્યું. લોર્ડ કેલ્વીને તેમનું સ્વાગત કર્યું; તેમની શોધમાં ખૂબ રસ લીધો—જાણે કે પોતાની શોધો હોય. ઇંગ્લાંડની પ્રયોગશાળાઓં ખતાવી. કેંચ લાપામાં પીરેએ લાપણ કર્યું અને રેડિયમના પ્રયોગો કરી-ખતાવ્યા. ગીજે દિવસે આખું લંડન ક્યુરી દંપતીને જોવા ઉમટ્યું.

પ્રોફેસર અને મેડમ ક્યુરીને ખાણનાં અનેક આમંત્રણો મળ્યાં. ૧૯૦૩ના નવેમ્બરમાં ઈંગ્લાંડની રાયલ સોસાયટીએ 'ડેવી મેડલ' તેમને એનાયત કર્યો.

૧૯૦૩ના ડિસેમ્બરમાં સ્વીડનની એકેડેમીએ જાહેર કર્યું કે, "ભૌતિકશાસ્ત્રમાં આ વર્ષનું નોબેલ પારિતોષિક હેનરી બેકવેસ્ટ અને ક્યુરી દંપતી વચ્ચે વહેંચવામાં આવ્યું છે; રેડિયો-એક્ટીવીટીના ક્ષેત્રમાં તેમની કંઈ ચોધાર માટે."

વળી એક ઈનામ આવ્યું એસિરીસ ઈનામના પદ હજાર ફાંક આવ્યા. તેમાંથી થોડા જાચત અર્થે રાક્યા. બાકીનામાંથી પીરેના લાઈને અને મેરીની જાહેરનાને લેટો મોકલી; વૈજ્ઞાનિક મંડળોનાં લવાજમો મોકલ્યાં. લેબોરેટરી મદદનીશોને, મેરીની ગરીબ સખીઓને લેટો મોકલી. અને છેલ્લામાં છેલ્લો થોડો પોતાની સગવડનો પછુ વિચાર કર્યો. પોતાના મકાનમાં એક સરસ બાથ-રૂમ બનાવરાવી; મકાન સાફસૂક કરાવ્યું. પણ પોતાને કાજે એક નવી હેટ-ટોપી ખરીદવાનું મેરીને ન સૂઝ્યું. પીરેને નોકરી છોડાવી; પરંતુ પોતાનું શિક્ષક તરીકેનું કામ તો ચાલુ જ રાખ્યું.

દીર્ઘિત એક અજળ અરીસો છે. દેટલીક વાર સાંતું દર્શન કરાવે છે, તો દેટલીક વાર અજળ વિઘ્નિતિ પેદા કરે છે. છાપાંઓમાં જાહેર થયું કે ક્યુરી દંપતીનો રેડિયમના જથ્થાનો થોડો બાગ અકસ્માતથી ખોવાઈ ગયો છે, ત્યારે એવાં ચિત્રો પ્રગટ થયાં કે તેઓ પોતાના ગમાણુ જેવા એકાગ્રિયામાં પૂરાઈ ગયાં છે, દોષને દાખલ થવા દેવાં નથી અને ચાલુ લઈને

ખૂણેખૂણા સાફ કરે છે અને જોવાયેલા તત્ત્વને શોધવા પ્રયત્ન કરે છે !

દીર્ઘિના પ્રકાશમાં કચુરી ઢંપતી એટલાં બધાં અકળાઈ ગયાં કે તેઓ શાંતિ માટે નાસી છૂટવા ગામડામાં વ્યાધ્યાં ગયાં. સાયકલ પર સામાન્ય વેશમાં નીકળેલાં એ જાણુને કોણ માને કે એ વિજ્ઞાનની વિભૂતિઓ હશે ? અને જાણુકારને પણ તેમને જોળખવામાં મુશ્કેલી લેલી થતી. પણ એક બાહોશ અમેરિકન પત્રકાર પાછળ પડ્યો. એક મંસ્ત્રીમારના મૂંપડાં આગળ તેમને પકડી પાડ્યાં. તેના પત્રના અધિપતિએ કચુરી ઢંપતીની મુલાકાત માટે તેને મોકલ્યો હતો, પણ પત્રકાર મૂંઝવણમાં પડ્યો : 'શું આ સ્ત્રી જગપ્રસિદ્ધ વજ્જાનિક ! કોઈ ભૂલ નથી ને ! ઉઘાડા ખોળે, બારણાના પગથિયાંમાં રેતી ઉછાળતી આ સ્ત્રી તે વળી મેઠમ કચુરી હોય ?

સ્ત્રીએ મોં જોયું કંઈ અને પત્રકારે જોયેલા ફોટા સાથે એનું સામ્ય નિહાળ્યું. તે પાસે આવ્યો અને આસન જમાવ્યું. મેરીએ પણ ધાયું કે હવે છૂટવાનો ઉપાય નથી; એટલે દૂંઠાં વાક્યો વડે જવાબ આપવા માંડ્યા. થોડા સવાલ થયા પછી પત્રકારે મેરીને તેમના કાર્યની રીત, સંશોધન માટે મનોવૃત્તિ વગેરે પર પૂછવા માંડ્યું. એક જ વાક્યમાં મેરીએ પતાવી દીધું : 'વિજ્ઞાનની વસ્તુઓમાં અંમે રસ લઈએ છીએ, વ્યક્તિઓમાં નહિ.' મેરીના ઉવનનો મુદ્રાલેખ અને તેના ચારિત્ર્યનું વર્ણન આ વાક્યમાં આવી જાય છે. એક મોટા પુસ્તકમાં જે ન લખી શકાય તે બધું મેરીએ આમાં સમાવી દીધું છે.

ડોક્ટરની પદવી

૧૭

૧૯૦૩નો જૂન માસ. સોરભોનના એક ખંડમાં એક યુવાન સી પાટિયા પાસે જિભી હતી. આ સ્ત્રીએ પોતાનો મહા નિબંધ (ધિસીસ) તૈયાર કરવા પાંચ વર્ષ એકસરખી મહેનત કરી હતી, અને એક મહાન સોધ દુનિયાને આપી હતી. આ સોધને લગતાં બીજાં કામોમાં પોતાની પરીક્ષાનું કામ એક દોરે મૂકી રાખ્યું હતું. ને આજે પોતાના પરીક્ષકો સમક્ષ એ હાજર થઈ હતી.

પ્રજ્ઞાવિકા ભુજળ મેરીએ પોતાના કાર્યને દેવાત પરીક્ષકોને અગાઉથી મોકલી આપ્યો હતો. પણ એક ન માની શકાય એવી ઘટના બની. મેરી આજે નવા પેશાકમાં આવી હતી. સત્ય વાત એમ કહી કે પ્રોન્સાએ પરાભે નવાં કપડાં લેવડબાં હતાં! ખંડચિકાર બરખર્ષ ગયો હતો. વિજ્ઞાન-રસિકો મેરીની અદિતીય રસમય સંશોધનની વિગતો સાંભળવા એકંકા યથાં હતા. મેરીના વૃદ્ધ સસરા ટો. ક્યુરી, પીરે મદારાચ અને પ્રોન્સા એક બાથુ બેઠાં હતાં. મેરીના શિષ્યાઓ પણ પોતાની શિક્ષકને તાળીઓથી વધાવવા આવી હતી.

પરીક્ષકોએ પોતાની જગ્યા લીધી. એક પછી એક પ્રશ્નો પૂછાવા લાગ્યા. મેરીએ નમ્રતાપૂર્વક જવાબ આપવા માંડ્યા. અને ચાકથી પોતાની વિગતો પાટીઆ પર લખી પૂરતી સમજૂતી આપી. સાધનોનાં ચિત્રો પણ દોરી જતાવ્યાં.

વૈજ્ઞાનિકો શબ્દાડમ્બર અને ટીકાઓને પસંદ કરતા નથી. વિજ્ઞાન ફેક્ટરીના અગ્રેસરોએ ચાલતી પ્રજ્ઞાલિકા સુજળ મેરીને પદવી આપી. પ્રોફેસર લિપ્પમાને પરંપરાએ ચાલતું આવેલું સૂત્ર બોલી નાખ્યું:

‘મેરીસની યુનિવર્સિટી તમને ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં ડોક્ટરની પદવી માનસહિત આપે છે.’

તાળીઓનો ગડગડાટ થઈ ને સમી ગયો. એક વૃદ્ધ વિદ્વાન તરીકે બીતાં બીતાં પ્રોફેસર સાહેબે ઉમેર્યું: ‘આ મંડળની વતી, અમારા ધન્યવાદ આપવા ઈચ્છું છું.’

*

કયુરીનું નામ હવે ખૂબ જાણીતું થયું હતું. કયુરી દંપતી પેસેટકે વધારે સુખી હતાં, પણ સુખની ઘડીઓ જીવનમાંથી ચાલી ગઈ હતી. મેરીએ જીવનનો આનંદ અને ઉત્સાહ ગુમાવ્યો હતો. માત્ર વૈજ્ઞાનિક સંશોધનમાં હવે તે મન પરોવી ન શકતી. દરરોજના જનવાવોએ તેના જ્ઞાનતંતુઓને ખૂબ અસર કરી હતી. રેડિયમની શોધની ઉજવણી અને નોબેલ પારિતોષિકે આપેલી ખ્યાતિને અંગે મળેલી જાહેરાતના ધાંધલે તેનો સ્વભાવ ચીડિયો બનાવી દીધો હતો. અધુરામાં પૂરું થીરે મહાશયની તળિયત લથડી હતી. તેમને સંધિવાનો રોગ લાગ પડ્યો હતો. મેરીએ પેરીસ નજીકના

પાછું જો જ સાફ શાંત હોવાન શરૂ થયું. ઘરકામ માટે નોકર રાખવામાં આવ્યા હતા, એટલે મેરીને કામ જોડું થયું હતું. સહી લોખંડી નોકરબાઈ ને આ બધું વિચિત્ર લાગતું. કોઈ દિવસ તેની રસોઈની વાનીઓ શેક સાહેબ કે બાઈ સાહેબ વખાણતાં નહિ કે તે સંબંધી વાત કરતાં નહિ મૂંઝે મોંઝે જે હોય તે બાઈ લેતાં. એક દિવસ બાઈએ શેકને અભિપ્રાય માગ્યો. જવાબમાં મેન્સીયર પીરે બગડ્યા, 'મેં માંસની કઢી ખાધી?' પછી ઉમેર્યું; 'તદન શક્ય છે' જવાબથી તો બાઈ ઠંડી ઘઈ ગઈ.

ગમે તેટલું કામ હોય છતાં મેરી જાને બાળકોની સંભાળ લેવાનું ચૂકવી નહિ નોકરને બાળકો મોંપવા પડતાં; પણ બંધી બાળતની તપાસ રૂબો વિના તેને જાંપ વગતો નહિ.

મહેમાનને બોલાવ્યા હોય તો મેરી વાનીઓ માટે ખૂબ મંભાળ લેતી અને સારામા સારા ફળ જાતે લઈ આવતી.

ક્યુરી દંપતીએ હવે થોડું ફરનીયર વસાવ્યું હતું. થોડીક ખુરશીઓ ક્યુરી કુટુંબના ઘરમાંથી લાવવામાં આવી હતી ફોર્મવાર નામાકિત મહેમાનો પણ આવતા. ક્રાંસના અમગવય વિજ્ઞાનીઓ પણ ગાલ્ડન-નંબંધીઓ તરીકે આવતા.

ક્યુરી દંપતી માટે નવો યુગ શરૂ થતો હતો. તેમને મદદ કરવા વિચાર કર્યો હતો.

પ્રથમ ભૂમિકામાં, પીરેને ફ્રેંચ એકેડેમીમાં નોમવાનો જોડવલ હતી દરખાસ્ત અમાકે પહેલું દર્જી, એ આપતો

એક ગયા છીએ આ વખતે પીરને મિત્રોએ સમજાવ્યા અને મત એકઠા કરવા સુલાકાતો લેવા નોકરી પડ્યા. એકેટલીની એક મળી. મિત્રોએ તેમની નિમજૂક ખાત્રીજાં મળી લીધી હતી; પણ પરિણામ ઉલટું આવ્યું! તેમનો હરીફ સુંદર ગયો! એક પત્રમાં પીરે એ દૃઢ્ય દાલવ્યું: ‘એકેટલીનો ઉપયોગ મું છે એ હજી સુધી મને સમજાતું નથી.’

યુનિવર્સિટીમાં પીરને ભૌતિકવિજ્ઞાનના પ્રોફેસર તરીકે નીમવા નવી જગ્યા કાઢવામાં આવી, અને તેમને એ જગ્યા આપવામાં આવી પણ નિમજૂક સ્વંદારનાં પહેલાં તેમણે પૂછી લેયું: ‘માન માટે પ્રયોગશાળા ક્યાં છે?’

પ્રયોગશાળા? એનો સવાલ બડો નથી! જો પીર સોરઝોનમાં પ્રોફેસર થાય તો પ્રયોગો કરવાનું તેમને માટે અસંભવિત હતું, વધારામાં ભૌતિક શૃંગારની જે ચોરડીએ પડ્યું હતું! પીરે એ ખૂબ નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે ‘પ્રયોગો કરવાની સગવડ નથી, એટલે એમણે એ જગ્યા નહિ લેવાનો નિર્ણય કર્યો છે.’

પાછા ચકો આદ્યાં. યુનિવર્સિટીએ પ્રયોગશાળા ખાંધવા સરકાર પાસે મંજૂરી માગી. આખી યોજના લગભગ સ્વીકારવામાં આવી, પણ એમાં વાધો પડ્યો. મકાન અને સાધનો વસાવવાનું ખર્ચ બધું સરખું ગણવામાં આવતું એણે પીરે છેતરાયો! સરકારી યોજના પડી લાંગી. એ મસાદાર સીએ કયુરીને મદદ આપવાનું કહેવડાવ્યું, પરંતુ તેમાંથી પણ કાંઈ પરિણામ ન આવ્યું આઠ વર્ષ પછી રશિયાને એ મદદ મળી. એ મદદ મળી તો પીરે

એક ગામડામાં ઘર ભાડે રાખ્યું અને પતિ અને પુત્રીની સંભાળતું કામ ઉપાડી લીધું. 'પીરેનું' શરીર ઘસાર્થ ગયું હતું: તેમના મનમાં એવું કસી ગયું હતું કે કોઈ લય તેમને માથે તોળાઈ રહ્યો છે. આ યુવાનને મોતની ખીંક લાગી ગઈ હતી !

મેરીની સ્થિતિ ખૂબ કપરી હતી. છેલ્લાં ૨૦ વર્ષથી મજૂરી કરવાનું તેને માથે પડ્યું હતું. અભ્યાસ માટે લંડનિયા જેવી જ્યોરડીમાં વર્ષો કાઢ્યાં અને પરણ્યાં પછી પણ કામ તો તેને છોડી ગયું નહિ. કોઈકવાર તેને છટવાનું મન થતું. રેડિયમ છોડી, 'ખાવા, પીવા અને નાચવાનું' તેને મન થઈ આવતું: પણ આમ બની શકતું નહિ. રોજ નવી નવી ઉપાધિઓ આવતી ૧૯૦૪નું વર્ષ દુઃખકાચી થવાનું હતું. મેરી સગર્ભા હતી. સ્ફૂલ્ભમાંથી રજા લીધી સૂવાવડતો સમય આવતાં સુધીમાં તદ્દન નંખાઈ ગઈ હતી તેને કાંઈ ગમતું નહોતું છતાં કંટાળારૂપ બની ગયું હતું.

'હું આ બાળકને શા માટે દુનિયામાં લાવું છું? અમારું છત્રન કદમય છે, સૂકું છે; એ નિર્દોષ પર શા માટે આ બધું લાદવું?' મેરી વારંવાર બોલ્યા કરતી. ૧૯૦૪ના ડિસેમ્બરની ૬ઠી તારીખે પુત્રી ઇવનો જન્મ થયો.

આ પ્રસંગે મોટી બહેન પ્રોન્સા આવી હતી. તેના શાંત સ્વભાવે મેરીની ગમગીની ઉડાડી મૂકી. નવા બાળકના સ્મિતોએ મેરીને આદૂરલાદિત કર્યું. મેરીને નાનાં બાળકો પ્રત્યે ખૂબ મમતા રહેતી. પ્રહેલી દીકરીને માટે ઠયું હતું તેમ બીજી પુત્રી માટે મેરીએ બાધી નોંધો રાખવા મંડી. સૂવાવડના આરામ પછી

મેરીને જીવનમાં સ્વાદ આવવા લાગ્યો: પુનઃ પ્રયોગશાળામાં જવાનું શરૂ કર્યું. પછી તો દરેક બાળકમાં રસ આવવા લાગ્યો અને ઘર, પ્રયોગશાળા-બધામાં મેરી પૂર્વવત્ મૂંઝાઈ.

૧૯૦૫માં પોલોડમાં બળવો થયો. મેરી પોતાની માતૃ-ભૂમિના બતાવોમાં જૂળ રસ લેવા લાગી. ૧૯૦૫ના માર્ચના એક પત્રમાં મેરીએ જાહેરને લખ્યું: ‘આપણા’ દેશને કાંઈક ફાયદો થશે એવી આશા તમે રાખો છો તે મેં જાણ્યું. કાશીમીર અને બ્રોન્ચા પણ એમ માને છે. એ આશા નાસી. પાસીમાં ન પરિણમે એ હું ધન્ય છું, બળવાને કોઈ રીતે પણ ટેકો આપવો જરૂરી છે એમ હું માનું છું’ મેરીએ દેશના આ કાર્ય માટે થોડી મદદ પણ મોકલી.

પીરની તબિયત કાંઈક સુધરી: મેરી પણ ખુશ રહેવા લાગી. એટલે અત્યાર સુધી મુલતવી રાખેલી સ્ટોકહોલમની મુલાકાત અને નોબેલ પારિતોષિકનું લાપણ આપવાનું તેમને યાદ આવ્યું. દંપતી મુઆફરીએ ઉપડ્યાં. અને ૧૯૦૫ ના જુનની ૬ઠી તારીખે પીરેએ પોતાની પત્ની મેરી અને પોતાના તરફથી સ્વીડીશ એકેડેમી ત્રમણ રેડિયમ પર લાપણ કર્યું. આ શોધના પરિણામો શું આવશે તેના પર વિચેચન કર્યું. ‘રેડિયમની શોધથી જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ થઈ છે. શોધના શુભ પરિણામો આવ્યાં છે પણ એ વસ્તુ સેતાનના હાથમાં પડે તો?’ પીરેએ લાપણ સમેટી લેતાં પોતે સવાલ પૂછ્યો અને પોતે જવાબ આપ્યો કે “તો રેડિયમ અતિ ભયંકર નીવડ્યો.”

સ્વીડનના વૈજ્ઞાનિકોએ કચુરી દંપતીનો ખૂબ સત્કાર કર્યો. બધું પતી ગયા પછી જૂળ આનંદપૂર્વક દંપતી પાછાં કર્યાં.

✓ સરકારના અનેક નિર્ણયોમાંથી એકે પીરને ખૂબ આનંદ આપ્યો. તેમને વણ મદદનીશ, પ્રયોગશાળા માટે એક ઉપરી અને એક આસીસ્ટન્ટ અને એક હમાલ મળ્યો. મેરીને પ્રયોગશાળાનો ઉપરી નીમવામાં આવી. અત્યાર સુધી મેરીને કેઈપણ જાતની જિભા રહેવાનો જગ્યા નહોતી જધું કામ તેણે કેઈપણ જાતના પગાર કે નિમણૂક વિના કર્યું હતું. આથી ખહેલીવાર મેરીને તેના પતિની પ્રયોગશાળામાં હક્કની રૂએ જગ્યા મળી. ફ્રાંસની યુનિવર્સિટીએ મેરીને ભૌતિક વિજ્ઞાનના ઉપરી તરીકે નીમી અને ૨૪૦૦ ફ્રાંકનો પગાર કરી આપ્યો. રેડિયમની શોધ માટે મશહૂર થયેલ એક ઢાળિયાને મેરીએ છેલ્લો સલામ કરી; તેમાંથી ઉપયોગી સાધનો જાસેડવામાં આવ્યાં.

એપ્રિલ ૧૯, ૧૯૦૬

૧૮

ગુરુવારનો સૂરજ જીવ્યો. દિવસ ભારે લાગતો હતો. અંધારું ખૂબ હતું; કામમાં પણ વરસાદ ખલેલ કરતો હતો. આજે પીરે વિજ્ઞાન ફેકલ્ટીના પ્રોફેસર મંડળ સાથે જમવાના હતા; ત્યાંથી પછી પ્રકાશકને ત્યાં મૂક તપાસવા જવાના હતા; ત્યાંથી ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં જવાના હતા. મેરીને પણ ખૂબ કામ હતું.

સવારમાં પીરે બહાર નીકળી પડ્યા. મેરી, વૃદ્ધ સસરા ડૉ. ક્યુરી અને પુત્રીઓ બધાં સવારનો નાસ્તો કરતાં હતાં, ત્યારે પીરે મહાશય પોતાના સહકારીઓ સાથે હોટેલમાં, સંશોધન સોરણોન વગેરે વિષયોપર વાતચીતમાં પડ્યા હતા. પ્રયોગશાળામાં અકસ્માતો ઝોછા કરવાનો ચર્ચાગ્રેષ્ઠ યોજનાને તેમણે પોતાનો ટેકો આપ્યો.

અઢી વાગ્યે તે મિત્રોથી જુદા પડ્યા. વાહણાંથી આજ્ઞા-દિત આકાશ તરફ નજર કરી; છત્રી ઉઘાડી. પ્રકાશકને ત્યાં ગયા, પણ તે દિવસે હડતાળ હતી એટલે દુકાન બંધ હતી. ત્યાંથી પેરીસની સૌથી વધારે ગીદીવાળી રે. ડાપ્લીન નામની

ગઢલી તરફ ગયા. સાંકડી પગથીપર ગીર્દી હતી, તેથી તેઓ ખુલ્લા રસ્તા તરફ વળ્યા. વિચારમાં હોતેલા મનુષ્યની ગતિએ તે આગળ ચાલ્યા. એક ગાડીની પાછળ રસ્તો ઓળંગતા હતા: ચેરીના ખૂણે ખૂણ ઘોંઘાટ હતો, ટ્રામ જતી હતી, તેવામાં રસ્તા પર થઈને એક ભારે ઝે ઘોડાની ગાડી નીકળી અને તે ડોશીનમાં દાખલ થઈ.

પીરે સામે જવા માગતા હતા: તેમણે ગાડીને આશ્રય છોડી દીધો હતો. ઘોડાં પગલાં આગળ ચાલ્યા, એટલામાં એ ઘોડાગાડીની હડફેટમાં આવી ગયા. પીરેએ ઘોડાની છાતીએ વળગી રહેવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ લપસણા રસ્તા પર તેમના ખૂટતી એડીએ ખસી ગઈ. ત્રાસની ખૂમ લેડી. પીરે ઘોડાના પગ નીચે આવી ગયા હતા. રાહદારીઓએ ખૂબો પાડી ગાડી-વાનને લગામ ખેંચવા કહ્યું, પણ બધું બ્યર્થ! ઘોડા ફોડ્યા જતા હતા.

પીરે નીચે પડ્યા, પણ કાંઈ ઈજા થઈ નહોતી તેમણે એક પણ ખૂમ ન પાડી. તેમના શરીરને અડક્યા વિના ઘોડાના પગ અને ગાડીનાં આગળનાં એ પેડાં આગળ ચાલ્યાં ગયાં. પણ પાછળનાં પેડાંને અડચણ નહીં અને તેમને કચરી નાખી પેડાં આગળ વધ્યાં. પીરેના માથા પરથી પેડું ચાલ્યું ગયું: મનુષ્યના માથાની જોપરી ફટવાનો અવાજ થયો; કાદવમાં ઘોંઘેર ચીકણો પદાર્થ ઊડ્યો!

પોલીસે શરીર લઈ લીધું: પણ આત્મા ચાલ્યો ગયો હતો. ઠાઈ ગાડીવાળાએ તેમને લેવાની હા ન પાડી વખત પસાર થતો ગયો: લોકો એકઠા થવા લાગ્યા અને પીરેને કચડ-

નાર ગાડીવાન તરફ ધિક્કાર દર્શાવવા લાગ્યા. આખરે સ્ટ્રેન્જર આંખું અને શબ્દને પોલીસ સ્ટેશન પર લઈ જવામાં આંખું. ઈર્ષ લાગતું નહોતું કે આ અકસ્માતનો લોગ ચનાર કોણ છે ? છેવટે ખિસ્સામાં કાગળિયાં તપાસતાં માલુમ પડ્યું કે અકસ્માતનો લોગ થઈ પડનાર સુપ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિક પીરે ક્યુરી છે. ત્યારે લોકોનો ગુસ્સો હદ ઓળંગવા લાગ્યો. પણ પોલીસે વચ્ચે પડી મામલો શાંત પાડ્યો.

સાયન્સ ફેકલ્ટીને ફોનથી ખબર આપવામાં આવી.

ફ્રેંચ પ્રભાસતાકના પ્રમુખનો પ્રતિનિધિ ક્યુરીના મકાન પર ગયો, પણ ‘મેઠમ ઘરે નહતી’ એટલે ખબર આપ્યા વિના તે ચાલ્યો ગયો. ફોન પર ફોન આવવા લાગ્યા. વૃદ્ધ ડૉ. ક્યુરીના વિસ્મયનો પાર નહોતો. ઘરે આવનારાના અહેસા ઈર્ષક આકૃત બતાવી આપતા હતા. ડૉ. ક્યુરીએ કાંઈ પણ પૂછ્યા વિના કહી દીધું, ‘મારો દીકરો મરી ગયો છે !’ પછી તે અકસ્માતનો હેવાલ સાંભળીને દાક્તરનું હૈયું કાચ રહ્યું નહિ.

છ વાગ્યા. મેરી ઘરે આવી. અકસ્માતની ખબર મળી. સાંભળીને તે સ્તબ્ધ બની ગઈ. નિશ્ચિનતાની મૂર્તિ બેઠી થયો. આખમાથી એક આંસું ન નીકળી શક્યું કે એક ક્ષીબકું પણ ન ભર્યું. જાણે લોકડાની પૂતળી ! ખૂબ લાંબા મૌન પછી તેના હોઠ હાલ્યા અને ધીમેથી પૂછ્યું; ‘પીરે મૃત્યુ પામ્યા ? ખરેખર મૃત્યુ ?’

મેરીએ પોતાનો પ્રિય પતિ ગુમાવ્યો; દુનિયાએ એક મહાન પુરુષ ગુમાવ્યો. વરસાદ અને કાદવમાં થયેલા આ ભયંકર મૃત્યુએ પ્રજાને હયમથાવી મૂકી. દુનિયાનાં છાપાંઓએ આ

કચુરી અકસ્માત લાંબાણથી છાપ્યો. દિવસોના સંદેશાનો પાર ન રહ્યો. લોર્ડ કેલ્વીન, માર્સેલીન બરથીલો; લીપ્પ-માન, પીરે કચુરીના લેબોરેટરી આસીસ્ટન્ટ થેવેનો વગેરે નામાંકિત વિજ્ઞાનીઓના સંદેશા તેમાં હતા. મેઝમ કચુરી, ઉલ્લાસભરી મેરી આજે ‘સુવિખ્યાત વિધવા’ બની હતી અને કીર્તિની લપ ગમતી નહોતી.

સરકારી માન વગેરેમાંથી બચવા મેરીએ દફનક્રિયા એ દિવસ મુલતવી રખાવી. સરઘસ, પ્રતિનિધિ મંડળો અને લાકણો બંધ રખાવ્યાં અને પોતાના પતિને તેની માતાની કબર નજીક સાદાર્થપૂર્વક દફનાવવા માગણી કરી. પણ કેળવણી પ્રધાને એ બધાની ઉપરવટ થઈ, દફનક્રિયામાં ભાગ લીધો. કાળા પહેરવેશમાં મેરીને પત્રકારો સંતાળને નોંધ રહ્યા. પોતાના સસરાના હાથના ટેકે મેરી સ્મશાન પહોંચી. ઝોડો વખત શાંતિપૂર્વક નિશ્ચળ ઊભી રહી અને કૃત્તનો મજદો આપ્યો. કે તરત લઈ લીધો; અને મૃતદેહ પર બધાં કૂલ છૂટાં પાડીને વેરવા લાગી. પછી હાજર રહેતાના આખા મનો સ્વીકારવા ઊભા ન રહેતાં, એક પણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યા વિના તે સ્મશાન છોડી ચાલી ગઈ.

પછી તો મરદૂમ પીરેનાં સ્તુતિ-સ્મરણો ગવાયા લાગ્યાં. સોરજોન, ફ્રેંચ અને અન્ય પરદેશી વિદ્વાન વિજ્ઞાનમંડળોએ પીરેના મૃત્યુને લગના હસવો પસાર કર્યા.

મેઝમ કચુરીની કાયરીમાંથી આ વિગતોંધ મળી આવે છે: ‘દફનક્રિયાના બીજે દિવસે મેં નાની કચુરીને બધી વાત કરી. પ્રથમ તો તે ન સમજી અને કંઈ પણ કદા વિના

મને જવા દીધી. પણ પછી તો તેણે આંસું સાર્યાં, મારા કાળાં કપડાં તરફ દુઃખપૂર્ણ - આંખે નેહ રહી....હવે આ બાબત એ કાંઈ સંભારતી લાગતી નથી. નેસેફ અને ખોન્યા આવ્યા. ઇરીન ખેડે છે; ઈવ-પણ હવે હસે છે, બોલે છે: અને હું મારા પ્રિય પીરને મૃત્યુશય્યા પર સૂતેલો જોયા કરું છું....પીરના મૃત્યુ પછી હું પહેલીવાર પ્રયોગશાળામાં ગઈ. પણ કામ કરવાનું અશક્ય લાગ્યું....હું આત્મહત્યા કરવાની નથી. પણ આ ગધાં વાહનોમાં એક પણ એવું વાહન નથી કે જે મને મારા પ્રિયતમની પાસે મોકલી આપે ?

શાંત, કાળાં કપડાંવાળી મેરી એક યંત્ર જેવી બની ગઈ. તેની આ સ્થિતિ ભય ઉપભવનારી લાગતી. તેનામાંથી લાગણી જેવી થીજ બિડી ગઈ હતી તેનાં જાળકોને નેહને પણ તેને કાંઈ અસર ન થતી. શૂન્યમનસ્ક મેરી મરી ગઈ નહોતી, પણ શ્રાંત-મૃત્યુને વરી હોય એવી લાગતી.

*

પીરના મૃત્યુએ કેટલાક અગત્યના પ્રશ્નો ઊભા કર્યા. પીરના સંશોધનનું શું થવાનું ? મેરીના ભવિષ્યનું શું ? સગાંવહાલાં ધીમે અવાજે આ બધી ચર્ચા કર્યા કરતાં અને યુનિવર્સિટી અને પ્રધાનમંડળના પ્રતિનિધિઓની સૂચનાઓ સાંભળતા. એક દિવસ સરકારે મેરી અને તેની પુત્રીઓને ચેન્સન આપવાની દરખાસ્ત લખી મોકલી.

“મારે ચેન્સન નેહતું નથી. હું મારી ભત્રીસે માટે અને મારી પુત્રીઓ માટે કમાવા જેટલી ચોગ્ય વયની છું.” મેરીએ ચેન્સન લેવાની ચોખ્ખી ના પાડી દીધી.

યુનિવર્સિટી મેરીને રાખવા માગવી હતી. પણ તેને માટે પ્રયોગશાળા અને જગ્યાનો સવાલ ઊભો થતો હતો. એને મદદનીશ તરીકે રાખવી? આવી બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીને તાબેદારોમાં મૂકવી? મેરીની પ્રયોગશાળાનું નિયમન કરી શકે એવો પ્રોફેસર ક્યાંથી લાવવો?

મેરીને પૂછવામાં આવ્યું: ‘હું કાંઈ સમજતી’ નથી’ એમ જવાબ આપ્યો. છેવટે, મેરીને પ્રોફેસર નીમવામાં આવી. રીતરસમાં કોરે રહી. ક્રાંસમાં ઉચ્ચ કળવણીના છંદિહાસમાં પહેલીવાર સ્ત્રી-પ્રોફેસરની નિમણૂક થઈ. વૃદ્ધ સસરા મેરીને તેની જવાબદારીઓ સમજાવતા હતા. ત્રણ ચળદોમાં મેરીએ જવાબ આપી દીધો: ‘હું પ્રયત્ન કરીશ.’

✱

એક સોજે મેરીએ ડ્રોન્યાને પોતાની પાસે આવવાનું સૂચન કર્યું. પોતાના શય્યાગૃહમાં ડ્રોન્યાને લઈ ગઈ ઉનાળો ચાલતો હતો, છતાં સગડી જલતી હતી. મેરીએ બારણું ખંધ કર્યું. ડ્રોન્યાનું વિસ્મય વધતું હતું. મેરીના ચહેરા સામે ડ્રોન્યાએ નજર કરી. તે પહેલાંના જેવો જ લાગતો હતો. મેરીએ કળાટ ઉઘાડ્યો અને તેમાંથી એક મોડું પડીકું કાઢ્યું. બહેનને પોતાની પાસે બેસવા કહ્યું.

“ડ્રોન્યા, તારે અને મદદ કરવી જોઈએ.” મેરી બડબડી અને પડીકું છોડવા લાગી. તેના મૂળતા હાથ સગડીના ભડકાના પ્રકાશમાં ચળકતા હતા. મેરી એક દાણ ખંચકાઈ: ‘પછી તેણે પડીકું ઉઘાડ્યું. ડ્રોન્યા ખૂબ પાડતી અટકી ગઈ. તેમાં સૂકેલ કાદવ, કાળું પડેલ લોહી, ચિયરાં

એવું એવું હતું. મેરીએ પોતાના પ્રિયતમનાં કપડાં સંધરી રાખ્યાં હતાં.

વિધવાએ કાતર લીધી અને કકડા કાપીને એક પછી એક અગ્નિમાં નાખવા માંડ્યા. એકદમ તે અટકી, થાકેલી આંખોમાં આવેલાં આંસુ રોકવા પ્રયત્ન કર્યો. કપડાંની ઘેડમાં થોડા ચીકણા પદાર્થ આવ્યો. એ પીરેના મગજને ટુકડો હતો—જેમાંથી થોડા અઠવાડિયા પહેલાં ઉમદા સંસ્કારો અને વિજ્ઞાનની શોધોને લગતા વિચારો ઉદ્ભવતા હતા. મેરી એક નજરે તેના સામે તાકી રહી. તેને સ્પર્શ કર્યો; તેને ચુંબનો કર્યા જ કર્યા. પણ ધ્રોન્યાએ છુંટવી લઈ, કાતર વડે કકડા કરી અગ્નિમાં પધરાવી દીધું. ળસ. કામ પૂરું થયું. બંને બહેનો મૂંગી મૂંગી બીઠી.

“કોઈ બીજાના હાથ એ પવિત્ર ચીજને અંકુર તો મને લાગી આવત.” આખરે મેરીએ ખરડાયેલ અવાજે કહ્યું. “મૌન તૂટ્યું. મેરી ધ્રોન્યા પાસે સરકીને બેઠી; “બાલ, બેત; જીવવા માટે શું વ્યવસ્થા કરું? મારે જીવવાનું છે એ હું જાણું છું. પણ કેમ અને કેવી રીતે? બાલ, ધ્રોન્યા, બાલ.” મનની બધી શાંતિ ગુમાવી, એકદમ મેરી લાગી પડી; આંસુની ધારો સાથે હીંબકા ભરવા લાગી. ધ્રોન્યાએ તેને શાંત પાડી સૂવાડી દીધી. બીજે દિવસે પાછી મેરી પૂર્વવત્ યંત્ર જેવી બની ગઈ.

✱

ઘરમાં પાછું ‘સામાન્ય જીવન’ શરૂ થયું. આડત્રીસ વર્ષની દુઃખી વિધવા સ્ત્રી કુટુંબની આગેવાન બની. તેણે પોતાના

નિર્ણયો કરી લીધા. આજો ઉનાળો પ્રયોગશાળામાં સંદે
ધન ચાલુ રાખવું અને જયતો સમય નવેમ્બરમાં ભાષણ
આપવા માટે તૈયારી કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવો. પોતાના
પ્રિયનમની પ્રજ્ઞાસિક્ષાઓને ચોખ્ખા પોતાનું શિક્ષણકાર્ય કરું
નેઈએ. ફરી એકવાર અભ્યાસમાં મેરીએ મન પડેલી દીકરી.

વાતાવરણ બદલાય એ હિસાબે મેરીએ નવું મકાન
શોધવા માંડ્યું. આ વાતની જુદા સંસરણને ખબર પડી.

“મારો પીરે ગયો. મેરી, એક જુદા માણસ સાથે
રહેવાનો કાંઈ અર્થ નથી. હું એકલો રહીશ, અથવા તો
સાથે જઈશ. તમે તમારો નિર્ણય કરો.” જુદા સંસરણએ કહ્યું.

“નહિ, તમે નહીં કરો.” મેરીએ ધીમેથી કહ્યું.
“જો તમે જાઓ તો મને ખૂબ લાગી આવશે. પછી તમને
પસંદ પડે તેમ તમે કરો.” મેરીના અવાજ ચિંતાથી ભરેલો
હતો. “શું હું આ મિત્ર અને વફાદાર સહવાસીને શુભાવી
બેસીશ ?” મેરીના મનમાં વિચાર ઊઠ્યો. એક પરદેશી સ્ત્રી
સાથે રહેવા કરતાં તેના દીકરા સાથે જો. કયુરી રહેવા જાય
એ સ્વાભાવિક હતું. પણ જુદા જવાબ આપ્યો; “હું તો,
મેરી, તમારી સાથે જ રહેવાનું પસંદ કરું,” પછી તેમણે
ખૂબ આવેશપૂર્વક ઉમેર્યું કે “તમારી મરજી એટલે.”
અને ડાસા નાની છરીનને જાગમાં રમાડવા આદવા ગયા.

એક વિધવા, એક ૭૯ વર્ષનો બુકો, એક નાની દીકરી
અને એક બાળક—એટલાનું કયુરી કુટુંબ બન્યું.

પ્રોફેસર મેડમ કયુરી

૧૯

અકસ્માતના લોગ ચંપ પડેલા સુપ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિકની વિધવા આજે બપોરે દોઢ વાગ્યે પહેલું ભાષણ આપશે. ભાષણની જગ્યા: સાયન્સ હોલ; અને વિષય: ‘રેડિયો-એક્ટીવીટી.’

હોલમાં વિદ્યાર્થીઓ માટે ૧૨૦ બેઠકો હતી. ઉપરાંત બહાર પ્રજા અને છાપાવાળાઓ આવવાના, એટલે જગ્યાની સંકટાશ જિલ્લી થવાની. શા માટે એમ્પ્રીથિયેટર આ ભાષણ માટે મેરીને ન આપવું? આવી સૂચનાઓ છાપાંઓમાં આવવા લાગી. પહેલી જ વાર એક સ્ત્રી વિજ્ઞાન ઉપર ભાષણ આપવાની હતી. થિયેટર આપવામાં આવ્યું.

બપોરે બાર વાગ્યે મેરી પોતાના પ્રિયતમની કબર પાસે ગઈ-જેના ઉત્તરાધિકારી તરીકે તે આજે ભાષણ આપવાની હતી-તેા બીજી બાબત એમ્પ્રીથિયેટર ચિકાર ભરાઈ ગયું હતું. વિદ્યાર્થીઓની મુશ્કેલીનો પાર નહોતો. નાના મોટા સો ઠોઈ ‘તમારો’ જેવા જગ્યા રોકીને બેઠા હતા.

એક ને પચીસ મિનીટ થઈ. અવાજ વધવા લાગ્યો. લોકો ઠાક લાંબી કરીને ભાષણકારના આગમનની પ્રતીક્ષા

કરવા લાગ્યા. સૌ કોઈના મનમાં એક જ વિચાર હતો; 'લાપ્લેકાર કેવી રીતે ચરૂઆત કરશે? યુનિવર્સિટીના આભાર માનશે? પોતાના ધણીની પ્રશંસા કરશે?'

ઢાઢ વાગ્યો. પાછલું બારણું ઉઘડ્યું અને તાળીઓના ગઠગઠાટ વચ્ચે મેરી દાખલ થઈ. સામે ટેબલ પર પ્રયોગોની સામગ્રી ગોઠવેલી હતી. હર્પનાઈને અવાજ બંધ થાય ત્યાં- સુધી મેરી શાંત બેસી રહી. પછી લોકોની સામે નજર કરી 'પોતાનું' લાપ્લેક શરૂ કર્યું.

"છેલ્લા દશ વર્ષમાં ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં જે પ્રગતિ થઈ છે એનો વિચાર કરોએ તો, વિદ્યુત અને દ્રવ્યને લગતા આપણા વિચારોમાં થયેલી પ્રગતિ વિસ્મય પમાડે છે...." પ્રોફેસર પીરે ક્યુરીએ જ્યાંથી લાપ્લેક અધુરું મૂક્યું હતું ત્યાંથી જ ખરાબર મેરીએ ઉપાડી લીધું.

એકસરખા અવાજે મેરીએ 'પોતાનું' લાપ્લેક પૂરું કર્યું અને જે બારણેથી પોતે આવી હતી તે બારણેથી પાછી ચાલી ગઈ.

મેરી સફળ નીવડી હતી; પણ હવે ગૃહજીવનમાં પણ તેને સફળ થવાનું હતું.

એક બુદ્ધિશાળી માણસની હુંફમાં મેરી પોતાનું કામ ખરાબર કરી શકતી. પણ હવે જે જીવન મેરી માટે હતું તેની સરખામણીમાં આ મુશ્કેલીઓ કાંઈ વિસાતમાં નહોતી. વિધવા મેડમ ક્યુરીની જવાબદારીઓએ કોઈપણ હિંમતવાન મરદને પણ ભડકાવ્યો હોત. બે છોકરાં મોટા કરવાં, નિર્વાહ મરદને પણ ભડકાવ્યો હોત. બે છોકરાં મોટા કરવાં, નિર્વાહ કરવા-કમાવું અને પ્રોફેસર તરીકે સફળ થવું, પોતાના પ્રિય-

તમની સાથે આદરેલું સંશોધન આગળ ધપાવવું; વિદ્યાર્થીઓને સલાહ આપવી; આ બધું તેના માથા પર આવી પડ્યું. અને વળી એક અગત્યનું કામ હજી બાકી હતું; પીરેના સ્વપ્નાંને યોગ્ય એક પ્રયોગશાળા સ્થાપવી, જ્યાં રેડિયો-એક્ટીવીટીના નવા વિજ્ઞાનની ખીલવણી માટે યુવાન સંશોધનકારો કામ કરે.

સૌ પ્રથમ મેરીએ પોતાની દીકરીઓ અને સસરાને સગવડ મળે તેનું ધ્યાન રાખવા માંડ્યું. એક નાનકડા ખગીચા વાળું 'સાડું' ઘર શોધી કાઢ્યું. પોતાનું દુઃખ કોઈ જાણી ન જાય એની તે કાળજી રાખતી. કોઈ દિવસ કોઈની સમક્ષ તે રડી ન પડતી. કોઈ દિલાસો આપે કે દયા દાખવે એવું પણ તે ન થવા દેતી.

એકવાર એવું બન્યું કે, સંયમના અંકોડા એકદમ ઢીલા પડી ગયા. પોતે એકાંતને આશરો ન શોધી શકી, અને દુઃખના આવેગમાં મૂર્છાને લીધે જમીન પર પછડાણી, એમ ઈવ એક જગ્યાએ ઉલ્લેખ કરે છે.

સને ૧૯૦૭માં મેરીની માનસિક સ્થિતિને નિરૂપતો નીચેનો પત્ર વાંચવા જેવો છે. 'વહાલી કબ્રિયા,.....શું લખું ? માડું જ્ઞાન એવું જોઈએ ગયું છે કે તેને કદી સરખું નહીં કરી શકાય હંમેશાં આ પ્રમાણે જ ચાલવાનું અને એથી ઉલટું ચાલવા હું પ્રયત્ન કરીશ નહીં. હું મારી પુત્રીઓને શક્ય તેટલી સારી રીતે ઉછેરવા માંડું છું, પરંતુ એથી પણ મને જીવનમાં રસ પડતો નથી. જાને બાળકો સારાં છે; પ્રિય લાગે છે અને ચુંદર છે. ઉત્તમ ખીલવટ કરવા હું તમામ-

પ્રયત્ન કરું છું ... થાક જુગ લાગે છે; હ.ખને લીધે શક્તિ અને તંદુરસ્તી પર અસર થઈ છે. પેસાની મુશ્કેલી નથી. છોકરા મોટાં થાય એટલું તો મારી પાસે છે. પણ આવકના સાધનો મારા ઘણીની દેયાનની સરખામણીમાં સાવ સામાન્ય છે '

એક જીવનની દુઃખી દલોમાં મેરીને બે વ્યક્તિઓ મહદગાર બનતી; એક જોસેફની સાળી માર્યા કામીએન્સ્કા અને બીજા ડો ક્યુરી વૃદ્ધ સસરાની ગંભીરતા મેરીને હિતકારી અસર પહોંચાડતી તેમની હાજરી બાળકોને આનંદદાયક હતી એમના વિના બાળકોનું જીવન દુઃખમાં સંકેતાર્થ ગરું હોત વૃદ્ધ દાકતર તેમની સાથે ખેલતા, આનંદ કરતા. જને બાળકોની રોગવણીમાં વૃદ્ધ દાકતરનો હિસ્સો 'જુબ છે' તેમના પ્રત્યે મેડમ ક્યુરી પ્રેમપૂર્વક આદર દાખવતી અને પોતાના પ્રત્યેના ઋણનો હિસ્સો ચતુર્ચિત્ર વાળવા પ્રયત્ન કરતી

૧૯૦૬માં વૃદ્ધ દાકતર પયારીવશ થયા ત્યારે મેરી તેમની આકરી ખડા પગે કરતી ૧૯૧૦ના ફેબ્રુઆરીમાં એકાઠ વર્ષની માંદગી લોગવી તેમણે દુનિયા છોડી. ઘેર બોદનારાઓ પાસે મેરીએ અણધારી મજૂરીની માગણી કરી: પીરેની કોપ્રીન કાઢવા કહ્યું. પછી નીચે દાકતરની, ઉપર એના વહાલા પીરેની અને તેની ઉપર પોતાના કોપ્રીન માટે જગ્યા રખાવીને માટી પૂરાવી. મૃત્યુમાં પણ પોતાના પીરેથી તે જુદી થવા માંગતી નહોતી .

ખાળકોની કેળવણી

૨૦

હુંવે મેરી એકલી પડી. ખાળકોની શરૂઆતની કેળવણી અને કાળજી પ્રત્યે મેરીને અચુક વિચારો હતા. રોજ એક કલાક કામથી શરૂઆત થતી. આ કામ બુદ્ધિનું હોય કે શરીરનું હોય. ઇરીન ગણિતમાં હોંશિયારી બતાવતી, ઈવ સંગીતમાં પ્રવીણતા દાખવતી. આ પછી બંને બહેનો ખુદ્દી હવામાં ફરવા જતી. ગમે તેવી ઋતુમાં પણ તેઓ કસરત કરતી. તેઓ બગીચાનું, રાંધવાનું, સીવવાનું અને નમૂના બનાવવાનું કામ શીખી મેરી તેમની પર દેખરેખ રાખતી.

૧૯૧૧માં બંને બહેનો પોલાંડ જઈ આવી મેરી તેમને પહેલવાન બનાવવા નહોતી માગતી પણ તેમને ખડતલ બનાવવા ઇચ્છતી હતી. તેઓને જિંદગીની બધી જાણ્યોનું જ્ઞાન થાય તેમ તે ઇચ્છતી, અને મોજશોખમાં પડી ન જાય એનું, ધ્યાન રાખતી મેરી ધારત તો બંને માટે પુષ્કળ પૈસાનો વારસો રાખી ચકત, પણ તેણે એમ ન કર્યું.

ત્યારે તે વિધવા થઈ ત્યારે એક ગ્રામ રેડિયમનું ગું કરવું એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો. મિત્રો અને સંબંધીઓની

સલાહ ઉપરવટ યદને તેણે આ રેડિયમ પોતાની પ્રયોગ-
શાળાને ભેટ આપી દેવાનું નક્કી કર્યું. આની કિંમત દશ
લાખ સોનાના ફાંક હતી. બાળકોની ઉપરની કેળવણીના
કાર્યક્રમમાં એક વસ્તુ બાકી હતી: કેળવણી-સારી રીતભાતની.
શોષકશક્તિ ઘરમાં આ અભુગતું હતું. માત્ર ગાઢમંળાંધીઓ જ
આવતાં. અન્યને મળવાના પ્રસંગ સાવ થોડા હતા. ઈરીન
અજાણ્યાને ભેળંને મૂંગી થઈ જતી: મોટપણામાં પણ તેની
આ ટેવ તદ્દન ગઈ નથી.

ઈરીન નિશાળે જવા યોગ્ય ત્રણે પહેાંચી ત્યારે મેરીએ
દીકરીને શિક્ષણ આપવાના સારામાં સારા સાધનો વિચારવા
માંડયાં. નિશાળના વાતાવરણમાં તેને ગોંધી ન રાખવી, છતાં
કેળવણીમાં ખામી ન આવે એ ભેવાનું હતું. પોતાના
વિદ્વાન મિત્રોને પૂછી ભેળું. પરિણામે સામુદાયિક શિક્ષણને
નૂતન વિચાર સફેદ્યો.

આ વિચારે મૂર્ત સ્વરૂપ ધર્યું અને પ્રોફેસરોના દશ
બૂલકાં-છોકરા અને છોકરીઓ નિશાળે ન જતાં રોજ એક
વિદ્વાન પ્રોફેસર પાસે કલાક બેસીને પાઠ લેતાં. એક દિવસ
પ્રોફેસર મેરી રસાયન શીખવતાં : ગોજે દિવસે એ નાનકડું
લશ્કર ગણિત શીખવા પ્રો. લેન્ગેવીન પાસે પહેાંચતું : મેરી
દર ગુરુવારે ભૌતિક વિજ્ઞાનના પાઠ આપતી. આ વિદ્યાર્થીઓમાં
સવિધ્યના વૈજ્ઞાનિકો હતા. નાના નાના બોધિક પ્રયોગો બતાવીને
મેરીએ વિદ્યાર્થીઓમાં વિજ્ઞાનનો પ્રેમ જીલ્લવ્યો. અને નોબલ
પારિતોષિક મેળવનાર વિજ્ઞાની નાના છોકરાંની શિક્ષક બની.

પછી મેરીએ ઈરીનને ખાનગી નિશાળમાં મોકલી.

માધ્યમિક કેળવણી આ સુંદર સંસ્થામાં ધરીને પૂરી કરી. ત્યાં નિશાળના કલાક'ળીબનાં કરતાં થોડા હતા. ઈવને પણ તે જ સંસ્થામાં, મેરીએ પાછળથી મૂકી હતી.

'મેડમ ક્યુરીના આ પ્રયત્નો કેતેહમંદ હતા? એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. તેનો જવાબ ઈવે હા અને ના બંનેમાં આપ્યો છે. "સામુદાયિક શિક્ષણના અર્થતરારને લીધે ઈરીનને સારી વૈજ્ઞાનિક કેળવણી મળી. બીજી કેાઈપણ નિશાળમાં આ લાભ તેને ન મળત. પણ બીજી જાણતોમાં? નાના આળકોનો સ્વભાવ ફેરવવાની આશા રાખવી એ વધારે પડતું છે. માતાની છત્રછાયામાં અમે બીજી રીતે વધારે સારા થયાં એવું હું માનતી નથી. છતાં કેટલીક સારી ટેવો અમને પડી-કામ કરવા માટે રુચિ : પૈસા પ્રત્યે એક જાતની એકરકારી; સ્વતંત્રતાની લાગણી : સુંદર તંદુરસ્તી. "

જીવનની ચડતી પડતી

૨૧

પૂતળી, ફિઝી, વિવાદશસ્ત્ર ચહેસવાળી, માથે સુંદર વાળમાં પળિયાની છાંટવાળી એક સ્ત્રી હરદોજ સવારે પ્રયોગશાળામાં દાખલ થતી. ખીટીએથી કામ કરવાને કાટ ઉતારતી—પહેરતી : અને તરત કામે લાગી જતી. એ હતી સ્ત્રી પ્રોફેસર મેડમ ક્યુરી.

મેડમ ક્યુરીને જોસાણ નહોતું રહ્યું : પણ જિંદગીના આ શુષ્ક ગાળામાં તેના શારીરિક બંધારણમાં ખૂબ પર્વવર્તન થઈ ગયું હતું એવું કહેવાય છે કે, માણસ જેમ ઉંમરમાં આગળ વધતો જાય છે, તેમ તેના ચહેરા પલટાતો જાય છે! માણસની સ્થિતિને અનુરૂપ ચહેરા ધડાય છે ચાક્ષીસ વર્ષની આ ઉંમરે મેરીના ચહેરા પર ઉઠાસીનનાજન્ય હિંમત દેખાતી હતી.

પ્રોફેસર સંશોધનકાર અને પ્રયોગશાળાની નિયામક મેડમ ક્યુરી એક સરખી રીતે પોતાનું કાર્ય કર્યા કરતી. હુનિયા આખીમાં રેડિયમ-વિજ્ઞાન પર લાખો માત્ર સો જાનમાં અપાતા મેરી તેને માટે અઘાગ પરિશ્રમ ઉઠાવતી કાસમાં અપાતી માધ્યમિક કેળવણી તેને ત્રુટીઓવાળી

લાગતી. છતાં ક્રાંસની બિંચી કેળવણી માટે મેરી પ્રશંસાના ઉદ્દગારો ઠાઠતી. પોતાના પુરોગામી પ્રોફેસરોની વિદ્વતાને અનુરૂપ કામ આપવા તે હંમેશાં મથતી.

૧૯૧૦માં તેણે રેડિયમ-વિજ્ઞાન પર ગ્રંથ પ્રગટ કર્યો. ૧૯૦૮માં તેણે પીરે ક્યુરીના સંશોધનને લગતાં બધાં લેખોનું સંપાદન કરી પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કર્યા હતાં.

મેડમ ક્યુરીના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધતી જતી હતી. અમેરિકાના દાનવીર કાનેગીએ તેને વાર્ષિક શિષ્યવૃત્તિઓ આપી હતી. પોતાના જોડનો દીકરો મોરીસ ક્યુરી પણ શિષ્યવૃંદમાં હતો. મેરી તેના પર ખૂબ પ્રેમ રાખતી.

મેડમ ક્યુરીએ સંશોધનનો નવો કાર્યક્રમ ઘડ્યો. પોતાની નાદુરસ્ત તબિયત હોવા છતાં પણ તે કામ કરવા લાગી. રેડિયમના ક્ષારમાંથી રેડિયમ ખાતુ જુદી પાડી. પોલોનિયમ પર વિશેષ કાથું હાથ ધર્યું. અને રેડિયમ-વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ખૂબ મહત્વની શોધો પ્રગટ થવા લાગી.

ક્યુરી દંપતીની કીર્તિ વિશ્વમાં ફેલાણી હતી. હવે આ અરસામાં મેડમ ક્યુરીની અંગત કીર્તિ વિદ્યમાં ખૂબ ફેલાવા લાગી. દુનિયાના દેશોના અનેક વિજ્ઞાનમંડળોએ અને સભાઓએ મેરીને પોતાની સંસ્થાના 'સભ્યપદનું' માન આપ્યું. અનેક માનવંતી પદવીઓ અને ચદ્રકો આપવા લાગ્યા. આ બધાનો દ્રઢો ઉલ્લેખ કરવા બેસીએ તો પણ ઓછામાં ઓછા અર્ધો ડઝન પાનાં ભરાય.

ક્રાંસ પોતાના મહાન પુરુષોને 'બે રીતે સન્માને' છે. 'વિનિયત ઓફ ઓનર' આપીને અને બેકેટેમીમાં દાખલ

ધરીને. પોતાના મરહૂમ પતિની ઇચ્છાને માન આપી પહેલા માનની મેડમ ક્યુરીએ ના પાડી. એકેડેમીની બાબતમાં મેરીએ એમ શા માટે ન કર્યું? પોતાના પતિનો અતુલ્ય તે ભૂલી ગઈ હતી? અદેખાઈની જાળ આજીવન પથરાયેલી હતી તેની શું તેને ખબર નહોતી? હા, તેને ખબર હતી. પણ પોતે, સ્વીકારેલા વતન તરફથી મળતું માન ન સ્વીકારવું એમાં તેને કૃતઘ્નતા લાગી.

એકેડેમીમાં બે પક્ષ પડી ગયા. અગ્રગણ્ય વિજ્ઞાનીઓ મેડમ ક્યુરીના પક્ષમાં હતા. સામાન્ય પક્ષ તૈયારીપૂર્વક લડત ચલાવવા લાગ્યો. મેડમ ક્યુરીને હાર મળી ક્યુરીના જીવનમાં એમ લાગે છે કે કૌંસે પ્રત્યેક પ્રસંગે લીધેલ વલણને બીજા દેશો સુધારી આવે છે.

૧૯૧૧માં મેડમ ક્યુરીને રસાયનશાસ્ત્રમાં 'અઠ શોધો માટે નોબેલ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવ્યું. આતું માન બે વાર કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષને હજી સુધી મળ્યું નથી. મેડમ ક્યુરી પોતાની દીકરી ધરીન અને બહેન મોન્યાને લઈ સ્વીડન જઈ આવી. પારિતોષિક આપવાની ક્રિયા વખતે ધરીને તે સલામટમાં હાજરી હતી-જ્યાં ચોવીસ વર્ષ પછી તેને પોતાને એ જ માન મળવાનું હતું.

નોબેલ પારિતોષિક મેળવનારને પોતાના સંશોધન કાર્યનો અહેવાલ લાખવરૂપે સ્વીડનની વિદ્યા સભા સમક્ષ રજૂ કરવાનો હોય છે. આ રીત અનુસાર મેડમ ક્યુરીએ પોતાના સંશોધનને લગતું કાર્ય વર્ણવી, છેવટે કહ્યું કે 'જે મહામાન મને આપવામાં આવે છે તેને લગતા કાર્યની શરૂ-

આત મેં મારા મરહૂમ પતિ પીરે ક્યુરી સાથે કરી હતી, તેમની ચાદગીરીની અંજલિરૂપે આ પારિતોષિક હું લેખું છું.’

મહાન શોધ, વિશ્વ આખામાં ખ્યાતિ, બે વાર નોબેલ પારિતોષિકની એનાયત: એ બધા તરફ મેરીના સમકાલીનોનું ધ્યાન ખેંચાયું હતું-અને એથી જ વેસ્કોરસરી દુશ્મનાવટ પણ વધતી હતી. મેડમ ક્યુરી પર ઇર્ષ્યાવર્ષવા લાગી હતી. અને તક મળ્યે તેને ખાઇ જાય એવું લાગતું હતું. સુખાલીશ વર્ષની ચિંતામાં ઘસાર્ધ ગયેલી સ્ત્રી માટે પેરીસમાં બંદો પ્રચાર થકે કરવામાં આવ્યો હતો. તેને ‘પરદેશી સ્ત્રી’ તરીકે વર્ગોપવામાં આવી, છતાં જ્યારે તેની વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધિઓ વડે ફ્રાંસની કીર્તિ વધતી, ત્યારે ‘રાષ્ટ્રીય કીર્તિ’ લેખવામાં આવતી, ‘ફ્રાંસની પ્રતિનિધિ’ અને ‘માનવજાતિની શુદ્ધિમત્સાની પ્રતિનિધિ’ તરીકે તેની સ્તુતિ કરવામાં આવતી.

મિત્રોની કસોટી આપત્તિના કાળમાં થાય છે. તેના મિત્રો તેનું રક્ષણ કરતા. આવા પ્રેમાળ રુનેલીઓની હુંકમાં મેડમ ક્યુરીની હિંમત પાછી આવતી, પણ તેની શારીરિક નિર્બળતા વધતી ગઇ: જરા પણ શ્રમ ન કરી શકે, એવી સ્થિતિ આવી ગઇ. આખરે નર્સિંગ હોમમાં તેને મૂકવી પડી. તેને એપરેશનની જરૂર હતી પણ લૌતિકવિજ્ઞાનીઓની પરિષદમાં હાજરી આપવા માટે તે થોડો વખત સુસ્તવી રખાવ્યું.

આવા ઉત્સાહવિનાના વાતાવરણમાં મેડમ ક્યુરી સવિશ્વસો વિચાર કરી રહી હતી. આ અરસામાં અણુધારી એક પ્રોત્સાહક દરખાસ્ત આવી. પોલોંડ પરથી રશિયાનો પંજો થોડો ઓછો થયો હતો. વોરસોમાં રેડિયમ વિજ્ઞાનની પ્રયોગ-

જ્ઞાના કાઢવી અને મેડમ ક્યુરીને નિયામક તરીકે નીમવી અને આ રીતે પોતાની દીકરીને સ્વદેશમાં પાછી લાવવી એવી એ દરખાસ્ત હતી.

પોલિશ વિદ્વાનોએ મેરીને વાકેફ કરી, વિનતિ રૂપે માન-પત્ર આપ્યું. મેરીએ આ સંબંધી પુષ્કળ વિચાર કરી આ દરખાસ્ત ન સ્વીકારો, પરંતુ પોતાની બધી મદદ આપવા હા પાડી. 'નાફરસ્ટ' તબિયતમાં પણ મેરી વોરસો ગઈ અને પ્રયોગશાળા ખુલ્લી મૂકી. રશિયન અધિકારીઓએ સમારંભમાં ભાગ ન લીધો. પ્રભાનો ઉત્સાહ અપૂર્વ હતો. પહેલીવાર 'પોલિશ ભાષામાં' એણે વિજ્ઞાનનું લાપણ કર્યું.

ફ્રાંસમાં પણ તોફાન ચમતું હતું. મેડમ ક્યુરીના દીર્ઘ-મહિરના કળથ બળકતા હતાં. 'મેરીસમાં રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટ બાંધવાનું કામ શરૂ થયું હતું. મેરી દેખરેખનું કામ બરાબર કરતી. નકશાઓ લેઈને જરૂરી ફેરફારો સૂચવતી અને તે સુજળ અમલ કરાવતી

સફળત પીરે ક્યુરીનાં સ્વપ્નાં મૂર્તિમંત થતાં હતાં. ૧૯૧૪ના જુલાઈ માસમાં બાંધકામ પૂરું થયું. રેડિયમ, તેના કાર્ય કરનારાઓ અને તેના નિયામક માટે મકાન હવે તૈયાર હતું

યુરોપીય વિગ્રહ

૨૨

ઉનાળા માટે ઓટ્ટોમનીમાં નાનો બેંગલો મેરીએ લાડે નાખ્યો હતો. ઈરીન અને ધ્રુવ ત્યાં પહોંચી ગયાં હતાં અને મેડમ ક્યુરી ઓગસ્ટ માસમાં તેમની સાથે જોડાવાની હતી. એવામાં યુરોપમાં યુદ્ધના દુર્દલિ ગડગડયાં. લશ્કરની બરતી થવા લાગી. જર્મનોએ બેલ્જિયમમાં યદને રસ્તો માગ્યો. તેનો બેલ્જિયમે સામનો કર્યો.

મેડમ ક્યુરીના સહકારીઓ અને પ્રયોગશાળાના મદદનીશો યુદ્ધમાં જોડાઈ ગયા હતા. ક્રાંસમાં તો તે પરદેશી છે એવું મેડમ ક્યુરીએ મનમાં ન આપ્યું. પોતાનાં બાળકોની સાથે તે પોતાની જિંદગી વહાલી કરીને ચાલી ન ગઈ. પણ તેણે એક જ વિચાર કર્યો—અણીને વખતે ક્રાંસને મદદ કરવાનો.

પ્રયોગશાળા બંધ કરી નર્સ તરીકે જોડાવાનો વિચાર એ સાવ સહેલું નિરાકરણ હતું, પરંતુ એમાં તેને ઉણપ લાગવા માંડી. દુ-કરણની મદદ વડે સૈનિકોને ઉગારવાનું તેણે સત્તાવાંજાઓને સૂચવ્યું. યુનિવર્સિટી પ્રયોગશાળામાં આને લગતાં પ્રાપ્ય સાધનોની સૂચિ તૈયાર કરી અને દુ-કરણોના

સેટ બિલા ક્યાં અને તેને માટે પ્રોફેસર, ઇન્જનેર અને વિજ્ઞાનીઓની સ્વયંસેવક દુકડી જિલ્લી કરી, અને ધાયલ થયેલાની સેવાનું કામ ઉપાડી લીધું. આ કાર્ય માટે ઉપયોગી 'મોટર ગાડી' પણ તૈયાર કરી—“રેડીઓલોઇકલ કાર.”

જર્મનોના ધસારાએ મેડમ ક્યુરી માટે સવાલ ઊભો કર્યો. તેને પેરીસમાં રહેવું કે બ્રિટનીમાં આશ્રય જવું? જામે તેમ થાય તો પણ તેણે પેરીસમાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પણ એક વિચાર તેના મનમાં ઘોળાયા કરતો હતો. તેણે રેડિયમ દુરમનોના હાથમાંથી કેવી રીતે ખચાવવું? સરકારી નોકરો અને અગત્યના ખીજા માણસોને લઈ જતી ભરથક ટ્રેનમાં મેરી ચડી બેઠી. એક સીસાના પતરા વડે મહેલી પેટીનો અંદર રેડિયમની નાની ટ્યુબો હતી. ખીજે દિવસે બોર્ડોની એક બેંકના સેક્રટરી વોન્ટમાં પોતાનો કિંમતી સામાન મૂક્યો અને ચિંતામુક્ત થતાં પેરીસ પાછી ફરી.

આખરે પેરીસ ખસ્યું. મેડમ ક્યુરીએ બંને દીકરીઓને પોતાની પાસે બોલાવી લીધી.

મેરીને લાગ્યું હતું કે લકાર્થ લંબાયે અને ધાયલ થયેલાની સારવાર માટે વિશેષ સ્ક્રિપ્ટોનનાં સાધનોની જરૂર પડશે, અને રેડિઓલોઇકલ કાર કીમતી સેવાઓ આપશે. લશ્કરમાં આ ગાડીઓનું નામ ‘નાની ક્યુરી ગાડી’ પાડવામાં આવ્યું હતું. મેડમ ક્યુરીએ આ કામ ઉપાડી લીધું. આવી વીસ ગાડીઓ તૈયાર કરી. ઇરીન પણ આ દયાના કામમાં ઉપયોગી થઈ હતી

✓ એક દિવસ મેરી મોટી દીકરી ઇરીનને કહેતી હતી: 'સરકારે પ્રજાજનોને પોતાનું સોનું આપી દેવા કહ્યું છે અને નવી કેટલીક લોનો કાઢવામાં આવશે. હું મારું થોડું ઘણું સોનું આપી દઉં છું, તેમાં મારા આંદ પણ આપી દઉં છું. આ બધાં મારા માટે નકામાં છે. વળી આજસમાં મારા બીજા નોબલ પારિતોષિકના પૈસા સ્વીડનની બેંકમાં પડ્યા રહ્યા છે. આ મારી ખચત છે. હું એ અહીં આ લાવીને લોનમાં રોકવા માશું છું. રાજ્યને જરૂર છે. તને મંજૂર છે ?'

મોઠમ કયુરીએ સોનું ફ્રાંસની બેંકના અમલદારને આપ્યું: પોતાના સુવર્ણચંદ્રકો પણ આપ્યા અમલદારે સોનું રાખ્યું, પણ આંદો મેરીને પાછા આપ્યા.

બે વર્ષના ગાળામાં મેરીએ દોઢસો જેટલા માણસોને ક્ષ-કિરણોની સારવારની તાલીમ આપી તૈયાર કર્યા. ફ્રાંસના મિત્રરાજ્યોએ પણ મેરીની મદદ માગી. બેલ્જિયમની ઈરૂપી-તાલોમાં મેરી કામ કરી આવતી. ૧૯૧૮માં ઇટાલીની સરકારની વિનંતિ આવી. મેરીએ ત્યાં પણ આ કામ ઉપાડી લીધું. અમેરિકાના વીસ સૈનિકોને પોતાની પ્રયોગશાળામાં આવકારી જરૂરી શિક્ષણ આપી તૈયાર કર્યા.

આખરે યુદ્ધ વિરામ થયો. મેરીને બે વિજયોત્સવ ઉજવવાના હતા. તેની જન્મભૂમિ પોલાંડ દોઢસો વર્ષની શતાબ્દી પછી સ્વતંત્ર થયું હતું.

મેરીએ હવે પાછું સંશોધન કાર્ય શરૂ કરી દીધું. 'યુદ્ધમાં રેડિયમ-વિશાન' નામનું પુસ્તક લખ્યું. અનેક સ્ત્રીઓને માનઆંદ આપવામાં આવ્યા. પણ એ નામાવલિમાં મોઠમ કયુરીનું નામ ક્યાય દેખાયું નહીં!

શાંતિ

૨૩

દુનિયામાં પાછી શાંતિ ફેલાણી. જુદાજુદા દેશના વહાનિકોના સંબંધો પાછા પૂર્વવત ચાલુ થયા. યુદ્ધ પૂર્વે છાડી દીધેલું પ્રયોગનું કામ રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં ચાલુ થયું. મેરીએ ફેટલાક નવા પ્રયોગો પણ શરૂ કર્યા.

જીવન નિયમિત થતું જતું હતું. વૃદ્ધ માએ પોતાની બે દીકરીઓના અભિધનો વિચાર કરવા માંડ્યો. ઇરીન એકવીસ વર્ષની થઈ હતી. તેણે ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં પઠવાનો નિર્ણય કર્યો હતો; અને તે રેડિયમનો આગળ અભ્યાસ કરવા માગતી હતી અને માઆપને પગલે તે આગળ વધવા ઇચ્છતી હતી. તેણે બીજી કોઈ કારકિર્દીને વિચાર ન કર્યો. વિજ્ઞાનનો પ્રેમ તેને પ્રયોગશાળામાં કામ કરવા દોરતો હતો. ૧૯૧૮માં ઇરીનને મદદનીશની જગ્યા મળી. ઇવની બાળકમાં મેરીને જરા લાગી આવતું. પણ બાળકોને સ્વતંત્રતા આપવામાં માનનાર મા પોતાની ઇચ્છા તેમના પર લાદી ન શકી. ઇવનો સંગીત-પ્રેમ તેણે ખીલવા દીધો; - ભેંકે તેની ઇચ્છા ઇવને હાકતરી લાઈન લેવડાવી રેડિયમના વૈવિધ્ય ઉપયોગો પર કામ કરાવવાની હતી.

સુદના કંટાળાબરેલાં વર્ષો પછી મેરીની તળિયત સુધરી હતી. સુદ પછીના પહેલા ઉનાળાની રમએ મા અને દીકરીઓએ ખિટ્ટનીમાં લારકથુ એકટના નાનકડા શાંત ગામડામાં ગાળી. મેરી નાહવામાં ખૂબ આનંદ લેતી: ‘હું ધારું છું કે મોન્સીયર બોરેલ કરતાં હું વધારે સારી રીતે તરી શકું છું.’ એમ મેરી ઘણી વાર કહેતી. એ નાનકડા ગામડામાં આનંદની છાજો ભડતી, એમાં એ ગામના મચ્છોમારો પણ ભાગ લેતા. મેરીના ગ્રાફેસર મિત્રો પણ ત્યાં આવીને ચોડા વખત શાંતિથી રહેતા.

અમેરિકામાં

૨૪

૧૯૨૦ના મે માસની એક સવારે રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટનાં એક ઓરડામાં એક સ્ત્રી મેડમ ક્યુરીની રાહ જોતી બેઠી હતી. તેનું નામ મિસિસ વિલ્હિમ વાઉન મેલોની: ન્યુયોર્કના એક સામયિકની તંત્રી. ધન્યતા અવાજે તેણે નોંધરને પૂછ્યું: 'મેડમ ક્યુરી મારી મુલાકાતની વાત બૂલી ગયાં ?'

મિસિસ મેલોની વર્ષો થયાં આ મુલાકાતની રાહ જોયાં કરતાં હતાં. મેડમ ક્યુરીના ઉચ્ચ જીવન અને કાર્યનાં તે પૂજારી હતાં: તેમને મન મેરી સ્ત્રીત્વ ઉચ્ચતમ આદર્શ હતી. તંત્રી તરીકે મેરીની મુલાકાત લેવા તેમણે ખૂબ પ્રયત્ન કર્યા હતા અને છેવટે એક વૈજ્ઞાનિક મિત્ર દ્વારા આ મુલાકાત ગોઠવાઈ હતી.

બીજે દિવસે સવારે મેડમ ક્યુરીએ પ્રયોગશાળામાં મિસિસ મેલોનીને મુલાકાત આપી. મિસિસ મેલોનીના શબ્દોમાં મુલાકાતનું વર્ણન વાંચીએ: "જારણું ઉઘડ્યું. એક ફિક્કી ભીરુ નાનકડી સ્ત્રીને કાળા સુતરાઉ પોશાકમાં મેં જોઈ. તેના જેવો ચહેરો મેં કોઈ દિવસ જોયો નહોતો. તેમાં વિદ્યતા દેખાઈ

આવતી હતી. હું એક ઘુસણીયા જેવી લાગી. વીસ વર્ષે થયાં તાલીમ પામેલી પ્રશ્નકાર હોવા છતાં પણ હું એને એક પણ પ્રશ્ન ન પૂછી શકી. છેવટે અમેરિકાની સ્ત્રીઓ આપના કાર્યમાં રસ લે છે એમ સમજાવવા ભાગ્યા તટ્ટ્યા પ્રયત્ન કર્યા પણ....આખરે મેડમ ક્યુરીએ પોતે જ અમેરિકા સંગઠી વાત કાઢી મને જરા નિરાંત વળી.

‘અમેરિકા પાને પર્યાસ ગ્રામ રેડિયમ છે. બાલ્ટી-મોરમાં ચાર, ડેન્વરમાં છ, ન્યુયોર્કમાં સાત....’ વિગતવાર મેરીએ કહેવા માંડ્યું.

‘અને ફ્રાંસમાં?’ મિસિસ મેલોનીએ પૂછ્યું.

‘મારી પ્રયોગશાળામાં એકાદ ગ્રામ માંડ માંડ હશે.’

‘તમારી પાસે માત્ર એક જ ગ્રામ છે?’

‘મારી પાસે? અરે, મારી પાસે કાંઈ નથી. એ તો મારી પ્રયોગશાળાની મિલ્કત છે, અંગત નહીં.’

મેલોનીએ પેટન્ટ લેવાની વાત કરી; તેની આવકમાથી ખૂબ પૈસા મળશે એમ પણ સૂચવ્યું.

‘રેડિયમ કોઈને પૈસાદાર બનાવવા માટે નથી. રેડિયમ તત્વ છે. એ સમગ્ર જવતાનું છે.’ મેડમ ક્યુરીએ શાંતિપૂર્વક જવાબ આપ્યો.

‘આખી દુનિયામાંથી તમને પસંદ કરવાનું કહેવામાં આવે તો તમે શું લેશો?’ મિસિસ મેલોનીએ પૂછી નાખ્યું. આ પ્રશ્ન મૂર્ખાઈભરેલો હતો, પણ એમ જન્યું કે એ પ્રશ્ન વિધિના લેખ જેવો નીવડ્યો.

મેલોનીને ખબર પડી કે એક ગ્રામ રેડિયમની કિમત એક લાખ ડોલર હતી. તેને એ પણ ખબર પડી કે ક્યુરીની પ્રયોગશાળામાં સાધનો પૂરતાં નહોતા—એકે મકાન નવું બાંધવું હતું; અને ત્યાંનું રેડિયમ માત્ર કેન્સરની સારવાર માટે જ વાપરવામાં આવતું.

મેલોનીના અવગણનો પાર નહોતો. અમેરિકાની વિદ્યાળ પ્રયોગશાળાઓ મિસિસ મેલોનીએ જોઈ હતી. એ હિસાબે રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટ નિર્માણ લાગ્યું. એના કરતાં તો રેડિયમનાં કારખાનાંઓ ગંજવર પાયા પર કામ કરતાં, ત્યારે પેરીસમાં જેવી તેવી ઓફિસમાં રેડિયમની શોધક સ્ત્રીને સલાહ પૂછ્યો: ‘તેમને શું વિશેષ ગમે?’

‘મારા સંશોધન કાર્ય માટે એક ગ્રામ રેડિયમની જરૂર છે. હું ખરીદી શકું એમ નથી. એ ઘણું મોંઘું છે.’ મેડમ ક્યુરીએ નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો.

મિસિસ મેલોનીએ એક અજળ યોજના વિચારી નાખી; મેડમ ક્યુરીને એક ગ્રામ રેડિયમ અમેરિકનો લેટ આપે.

ન્યુયોર્ક આવીને દશ ધનાઢ્ય સ્ત્રીઓને મળી દસ હજાર ડોલરની દરેક સ્ત્રી પાસે માગણી કરી. પરિણામમાં નિષ્ફળતા. સાંપડી. દશમાંથી માત્ર ત્રણ સ્ત્રીઓએ જ હા પાડી.

‘દશ ધનાઢ્ય સ્ત્રીઓની શી જરૂર?’ તેણે મનમાં વિચાર કર્યો. ‘શા માટે મરીબ અને લવંગર બધી સ્ત્રીઓ પાસેથી ઉધરાણું ન કરવું?’ તેણે નિશ્ચય કરી નાખ્યો. અમેરિકામાં કોઈ અશક્ય નથી. એક વગદાર સમિતિ બનાવીને

‘મેડમ ક્યુરી રેડિયમ કુંડ’ માટે દેશભરમાં હિતારાત ઉપાડી. ‘નવી દુનિયા’ના ચહેરામાં ઝોળી ફરવા લાગી અને થોડાક મહિના પછી મિસિસ મેલોનીએ મેડમ ક્યુરીને લખી જણાવ્યું: ‘તેસા ભેગા થઈ ગયા છે અને રેડિયમ તમારું છે.’

અમેરિકાની ઉદાર સ્ત્રીઓએ ક્યુરીને ખૂબ મદદ કરી. બહુલામાં એક નવ્ર વિનંતિ મોકલી: ‘તમે અમેરિકા આવોને!’ અમે તમને મળવા અને ઓળખવા ઇચ્છીએ છીએ.’

લોકોનાં ટોળાંથી ફર લાગનાર મેડમ ક્યુરી જાહેરાત-પ્રિય અમેરિકાથી લડકી ગઈ. આમંત્રણ સ્વીકારવાની આના-કાની કરવા લાગી. મેલોનીએ મેરીના બધા વાંધા એક પછી એક ફર કર્યા: ‘તમારી ફીકરીઓને એકલી છોડવા માગતા નથી; તો તેમને પણ અમારું આમંત્રણ છે. જાહેર સમાર-ભોત’ ધાંધલ તમને થકવી નાખે છે તો અમે તબ્બ મર્યાદિત કાર્યક્રમ ગોઠવીશું. પધારો! તમારી સુસાફરી સગવડભરી કરી આપીશું અમેરિકાના પ્રમુખને હાથે તમને એક શ્રામ રેડિયમની ભેટ કરવામાં આવશે.’

મેરીને ખૂબ અસર થઈ. ૫૪ વર્ષની ઉંમરે જિંદગીમાં પહેલીવાર મોટી સુસાફરી તેણે સ્વીકારી.

પ્રવાસની તૈયારીઓ થવા માંડી. ઈરીન અને ઇવનો’ આનંદ માતો નહોતો ઇવે પોતાની મા માટે નવાં કપડાં લેવડાવ્યાં, મેડમ ક્યુરીની આસપાસનું વાતાવરણ ધમાલમય થઈ ગયું હતું. છાયાઓએ મોટા મોટા ચન્દ્રચિત્રો છાપ્યાં. ક્રાન્સના સત્તાવાળાઓની સુફેલીઓનો પાર નહોતો. મેડમ ક્યુરીને કેવી રીતે સન્માનવી, જેથી અમેરિકામાં ક્રાન્સન

આરુ' દેખાય ? વિજિયનનો કોસ એનાયત કરવામાં આવ્યો. મેરીએ ફરીને એ માન સ્વીકારવાની ના પાડી. એ માન મિસિસ મેલોનીને આપવા સૂચવ્યું. રેડિયમ ઈન્સ્ટીટ્યુટના લાભાર્થે એક મેગાવટો ગોઠવવામાં આવ્યો. ક્રાંસના અગ્રગણ્ય વૈજ્ઞાનિકોએ તેમાં ભાગ લીધો અને એને ફતેહમંદ બનાવ્યો.

થોડા દિવસ પછી મેડમ ક્યુરી 'ઓલીમ્પીક' નામના જહાજમાં અમેરિકા જવા નીકળી. બંને દીકરીઓ સાથે હતી. આ ત્રણ મુસાફરોનો સામાન માત્ર એક ટ્રંક પૂરતો હતો. છતાં વહાણમાં સારામાં સારી જગ્યા તેમના માટે હતી. સગવડો બરાબર હતી એમ મેરીને પણ લાગ્યું, છતાં અતિથય મોજમજહવાળું ફરનીયર અને કિમતી ખોરાક પ્રત્યે મેડમ ક્યુરીને કુદરતી અણુગમો થઈ આવતો. જહાજના અન્ય મુસાફરોથી બચવા, મેરી પોતાની કેબીનમાં એકલી પડી રહેતી. જિંદગીના આગલા બનાવો યાદ કરીને પોતાને મજેલી 'મોટાઈ' બૂલવા તે પ્રયત્ન કરતી.

મેડમ ક્યુરી મેડમ છન પેરીન ઉપરના એક પત્રમાં પોતાનું હૃદય જોલે છે:

'તમારો પ્રેમાળ પત્ર મળ્યો, આટલો દૂરનો પ્રવાસ ખેડવાની મારી વૃત્તિ નહોતી. મારી ટેવ અને સ્વભાવને એ અતુકૂળ નથી. દરિયો જોળંગવાનું મને ગમ્યું ન હતું: દરિયો તોફાની છે. મને ફેર આવે છે. હું તો લગભગ બધો વખત કેબીનમાં પડી રહું છું. બાકી મારી તળિયત સારો છે. મિસિસ મેલોની અમારા માટે બધી સગવડ કરે છે. ફરીન અને ઈવ સાથે મિત્રાચારી કરી છે. મિસિસ મેલોની ખૂબ

હતાં છે. હું તો આપણા લારક્યુએસ્ટની મોજનો વિચાર કરું છું. ત્યાંના બગીચા, ત્યાંની શાન્તિ, ત્યાંનો દરિયો અને ખૂબ ગમે છે.”

ન્યુયોર્કનાં મકાનો ઝાંખાં ઝાંખાં દેખાવા લાગ્યાં. મેલોનીએ મેડમ ક્યુરીને ચેતવણી આપી દીધી કે પત્રકારો, ફોટો લેનારાઓ અને સિનેમાની ફિલ્મ હિતારનારાઓ તમારી રાહ નેઈને લેવા છે.

લોકોનાં ટોળેટોળાં મહાન સ્ત્રી વજાનિકના આગમનની રાહ લેતા હતા. ‘માનવજાતનું કલ્યાણ કરવાવાળી’ સ્ત્રી વજાનિકના આગમનની છાપાંઓએ મોટા અક્ષરે જાહેરાત કરી દીધી હતી છોકરીઓનાં બૂથ ફ્રીસી આવતાં હતાં. રાતાં અને સફેદ શુભાખ સાથે ત્રણમે સ્ત્રીઓનું મંડળ હાજર હતું. અમેરિકા, પોલેન્ડ અને ફ્રાંસના રાષ્ટ્રધ્વજો ફરકી ગયા હતા.

જહાજની તુટક પર મેરીને એક મોટી આરામ ખુરશીમાં બેસાડવામાં આવી. તેની ટોપી અને હેન્ડબેગ બાજુ પર રાખવામાં આવ્યાં; ફોટોગ્રાફરોના કેમેરાની ચાંપોના અવાજ યવા લાગ્યા. લોકોમાંથી હર્ષનાદના અવાજો ઊઠવા લાગ્યા. ઈશીન અને ઇવ પોતાની માના અંગરક્ષક તરીકે કામ કરી રહ્યાં હતાં ફ્રાંસમાં મેડમ ક્યુરી જાહેરાતના પ્રકાશ વિના શાંતિ-પૂર્વક રહેવા પ્રયત્ન કરતી અને તેમાં તે સફળ થઈ હતી, પણ અમેરિકામાં આ પ્રયત્ન પ્રથમ પળે જ તૂટી ગયો—ન ટકી શક્યો. ખાનગી મોટરમાં સુસાફરી, મોટાં ખાણાં, લોકોનાં ટોળાંના હર્ષનાદ અને પત્રકારોના આંટાફેરા.....

ઉત્તરાવસ્થામાં પહોંચેલી તેમની મા માટે દુનિયાના લોકો શું
ધારે છે એની ઈરીત અને ઈવને ખબર પડી ગઈ.

રેડિયમ વડે જેનો કેન્સર મટી ગયો હતો, એવા એક
માળીએ છે મહિનાં ઘ્યાં મહેનત કરીને સુંદર શુભાભ
ઉગાડ્યાં હતાં, તે મેરીને ચરણે ધ્યાં. મેલોનીનો આરટો
ફૂલોથી ભરાઈ ગયો હતો.

મેરીનો કાર્યક્રમ એક સમિતિએ નક્કી કર્યો. જ્યાં
શહેરો, કોલેજો, યુનિવર્સિટીઓએ મેરીને આમંત્રી હતી.
માનચાંદ, નવી કીશોઓ મેડમ ક્યુરીની રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં.

‘તમારી ટોપી અને ઝખ્ખો લાવ્યાં છે?’ મેલોનીએ પૂછ્યું.

“આ જગ્યામાં તેની શી જરૂર પડવાની?” મેરીના
નિર્દોષ હાસ્યે જવાબ આપી દીધો.

મેરી આવું કંઈ લાવી નહોતી, કારણ કે આવો ઝખ્ખો
તેની પાસે એકે નહોતો. સોરબોનમાં પ્રોફેસરો ઝખ્ખો રાખતા,
પણ મેરીને તેની જરૂર પડી નહોતી. દાકતરની પદવીને
અનુરૂપ ઝખ્ખો બનાવવા દરજી બોલાવાયો. ઝખ્ખામાં મેરી
અકળાવા લાગી. તેની બાંયો તેને ગભરાવતી રેડિયમ વડે
ઈજા પામેલી તેની આંગળીઓને રેશમી કાપડ વધારે પીડા
કરતું. મેં માસની ૧૩મી તારીએ જ્યાં તૈયાર થઈ ગયું.
શ્રીમતી કાર્નેજના ઘરે બપોરે જમીને મેગેએ ન્યુયોર્કની
બિડલી પ્રદક્ષિણા કરી. પછી મેલોની, મેડમ ક્યુરી અને તેની
બેને દીકરીઓ અમેરિકાની બિડલી સુસાઈરીએ નીકળ્યાં. થર્-
આતના દિવસોમાં સ્ત્રીઓની કોલેજોમાં કાર્યક્રમ.... ધોળા

ઝખ્ખામાં છોકરીઓ, વાવટા અને કૂલ ઉડાડતી છોકરીઓ, ગાતી છોકરીઓ.....યુનિવર્સિટી વિમેનની સંસ્થાના ગંભીર મેળાવડામાં આ બધી કોલેજની છોકરીઓ એકઠી થઈ હતી. અમેરિકાના પ્રોફેસરો, ક્રાંસ અને પોલાંડના એલચીઓનો હાજરીમાં મેરીને ઈનામ, ચાંદ, માનવંતી પદવીઓ આપવામાં આવી અને ન્યુયોર્ક શહેરની સ્વતંત્રતા એનાયત કરવામાં આવી.

પછી આવ્યો અમેરિકાની વૈજ્ઞાનિક સંસ્થાઓનો કાર્યક્રમ. પાંચ સંસ્થાઓએ મેરીને આવકાર આપવા મેળાવડો કર્યો. મેરી થાકેને લીધે લેવાઈ ગઈ હતી, તેમાં આથી ઉમેરો થયો. હજારો લોકોની મેદની, કાન ફાલી નાખે એવા હુર્ફનાદ. એક ગંડુએ હસ્તધૂનનની ધૂનમાં મેરીનો હાથ ઉતારી નાખ્યો, એથી એક હાથ ઝાળીમાં રાખી મેરીને ઝુસાફરી કરવી પડી.

*

એ મહાન દિવસ આવી પહોંચ્યો. ૨૦મી મેના રોજ વોશિંગ્ટનમાં પ્રેસીડન્ટ હાર્ડિંગે મેડમ ક્યુરીને એક ગ્રામ ફેડિયમની લેટ કરી. આ નાની નાની શીશીઓ રાખવા સીસા વડે મઢેલી માનપત્રની પેટી ખાસ તયાર કરાવવામાં આવી હતી. પણ આ શીશીઓ એટલી કિમતી-તેમ જ જોખમ-હારક-હતી કે તેને બદલે તેના જેવી બનાવટી ફેડિયમની પેટી મેળાવડામાં દેખાવ માટે મૂકવામાં આવી હતી. રાજદારીઓ, ન્યાયખાતાના, હરકરના તેમ જ નોંધદળના અધિકારીઓ અને યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિઓ ત્યાં એકઠા થયા હતા

ચાર વાગ્યે પ્રેસીડન્ટ આવી પહોંચ્યા. ફ્રેંચ એલ્યીની સાથે મિસિસ હાડીંગઃ પ્રેસીડન્ટની સાથે મેડમ ક્યુરીઃ પછી અનુક્રમે મિસિસ મેલોની, ઇવ અને ઈરીન અને મેડમ ક્યુરી સન્માન સમિતિના સ્ત્રી સભ્યો—એમ સરઘસ આગ્યું. ભાષણો-યથાં છેલ્લું ભાષણ પ્રમુખે કર્યું :

‘...મહાનુભાવ ઉમદા સ્ત્રી, ભક્ત પત્ની, પ્રેમાળ માતા, અથાક મહેનત કરીને જેણે સ્ત્રીત્વની બધી ફરજો સંપૂર્ણ પાળવી છે...’

મેડમ ક્યુરીએ આભાર માન્યો. પછી ઓળખાણો કરવામાં આવી. મેરી એક યુરસીમાં બેસીને સામે આવનાર સામે સ્મિત કરતી. ઈરીન અને ઇવ તેને બહાર હસ્તધૂનન કરતાં. અગ્રેજ, ફ્રેંચ થા પોલિશ શિષ્ટાચાર અનુસાર આભારના શબ્દો બોલતા.

સરઘસ પાછું તથાત્ર થયું અને સૌ પગથિયા ઊતરવા લાગ્યા હજારો કેમેરા ઉઠડ્યા અને બંધ થયા.

✱

અર્પણવિધિ વખતે હાજરી આપનાર સ્ત્રીએ અને પત્રકારોએ માન્યું કે “રેડિયમના શોધકને અમેરિકન મિત્રોએ કીમતી પાળનો આપ્યો.” પણ અર્પણ ક્રિયા થયા પહેલાં મિસિસ મેલોનીએ દાનનો હસ્તાવેજ મેરીને આગલી સાંજના વખતે આપ્યો હતો તે મેરી બરાબર વાંચી ગઈ અને ખૂબ શાંતિપૂર્વક કહ્યું :

“આમાં સુધારો કરવાની જરૂર છે. અમેરિકાએ મને

આપેલું રેડિયમ વિજ્ઞાનની મિલકત છે. હું જુવું છું ત્યાંસુધી હું વૈજ્ઞાનિક કાર્ય માટે તે વાપરીશ, એમાં દોષ શંકા નથી, પણ પછી એ રેડિયમ મારી દીકરીઓની મિલકત થાય-તો દસ્તાવેજ એમને એમ રાખીએ તો. આ અશક્ય છે. હું મારી પ્રયોગશાળાને એની લેટ કરું છું. વક્રીકરે બોલાવશો?"

“ચોક્કસ. તમારી ઇચ્છા હોય તો આવતે અઠવાડિયે આ બધી વિધિ કરાવીશું,” મિસિસ મેલોનીએ જવાબ આપ્યો. તે તો આ સાંભળીને ડઘાઈ ગઈ હતી.

“નહિ. આવતી કાલે પણ નહિ, આજ રાતે જ થવું જોઈએ. કેને ખબર છે કે થોડા કલાક પછી હું મરી જઉં.”

આટલી રાતે વક્રીલ માંડમાંડ મળ્યા. કામળોમાં મેરીના સૂચબ્યા મુજબ ઉમેરો કર્યો અને મેરીએ તુરત તેના ઉપર પોતાની સહી કરી.

પ્રીલાટેશ્રીયા યુનિવર્સિટી તરફથી માન, દાક્તરની પદવી, ઉદ્યોગપતિઓ તરફથી લેટર: મેમોરિયલિયમ ૫૦ મીલી-ગ્રામની લેટ; જોન સ્કોટ ચંદ્રક એનાયત થયાં. મેરીએ શરૂઆતના દિવસોમાં સંશોધનમાં વાપરેલ “પીએચો ઇલેક્ટ્રીક ક્વાર્ટ્ઝ” ત્યાંની ફિલોસોફીકલ સોસાયટીને લેટ કર્યો. પીટસ-બર્ગની રેડિયમ ફેક્ટરીની મુલાકાત લીધી.

મેરીની નળજાઈ વધી ગઈ હતી. દાક્તરોએ મુસાફરી ન કરવાની સલાહ આપી. એથી દેટલાક સત્કારસમારણો રદ કરવામાં આવ્યા.

અમેરિકન પત્રકારોએ વૃદ્ધ નળગી સીને ચકવી નાખવા

માટે પ્રજાને ઠપકો આપ્યો. 'મહેમાનગતિનો અતિરેક' એક પત્રે મોટાં મથાળાં છાપ્યાં. મેરીને જેમ બને તેમ એણે શ્રમ પડે એવા ઉપાયો લેવાવા લાગ્યા. ટોળાંઓથી બચવા માટે ગાડીના પાછલા બારણેથી મેરી ઊતરી જતી.

આખો અમેરિકા દેખાડવાની મેલોનીની ઠગણ ફળી-જૂત થાય એમ નહોતું. અગત્યના કાર્યક્રમો ઉઠેલાયા. મેરીનું લેહ્ણીતું દબાણ એકદમ એણું થઈ ગયું હતું. દાકતરો ગભરાયા હતા. મેરીએ થોડો આરામ લીધો.

જૂન ૨૮મીએ 'એક્સામ્પીક' જહાજ મેરીને લઈ ફ્રાંસ જવા બિપડયું. તાર અને ફૂલોના હગલા કેળીનમાં થયા હતા.

અમેરિકામાં સીમંડળોની અજબ વ્યવસ્થા-શક્તિએ મેરી પર સુંદર છાપ પાડી હતી.

૧૯૨૧માં પણ ફ્રાંસમાં રેડિયમની સારવાર માટે એક મંજૂ ઇસ્પતાલ નહોતી, એ વિચારે મેરીને નિરાશા ઉત્પન્ન થતી.

મેરીને લેટ મળેલ રેડિયમ મેરીની સાથે જ તે જ જહાજમાં આવી ગયું હતું. આ રેડિયમ મેરીની કારકિર્દી પર અનેક વિચાર સ્ફુરેલે છે. આના માટે આખા ખંડ પર જોગી ફેરવવી પડી હતી, અને વાસ્તે મેરીને ત્યાં બેઠે જવું પડ્યું હતું અને આલાર માનવો પડ્યો હતો.... એક પેટન્ટ લઈને આ જમી ઉપાધિ નિવારી ન શકાત ?

અમેરિકાથી પાછા ફર્યા પછી મેડમ ક્યુરીએ, પોતાના આત્મચરિત્રને લગતી, નાનકડી નોંધમાં આ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે, અને જવાબ આપ્યા છે.

“ઘણા મિત્રો સકારણ વિદ્યાસથી ઠહે છે કે જો પીરે અને મેં પેટન્ટથી અમારા હક્કો રક્ષિત કર્યા હોત તો, એક સારું રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટ સ્થાપવા જેટલાં આર્થિક સાધનો અમને મળી જતન. આમાં અડચણ રૂપ વિદ્યો ન આવત. પણ મને ખાતરી છે કે પેટન્ટ ન લેવામાં અમે સાચા હતાં.”

“પોતાના કાર્યમાંથી શક્ય તેટલો લાભ ઉઠાવી લે અને ખીજાનું બધું બૂઝ્યા વિના પોતાના સ્વાર્થોનું રક્ષણ કરી લે એવા વ્યવહારુ માણસોની માનવતાને જરૂર છે, પરંતુ સાથે સાથે સ્વપ્નોમાં રાચનારાઓની પણ માનવતાને જરૂર છે. આવાઓ માટે સાહસની નિઃસ્વાથી ખીજવણી આકર્ષક થાય છે અને પોતાના અંગત લાલનો વિચાર કરવાનું પણ તેમને માટે અશક્ય બને છે. આવાઓને માટે હોલત નથી, કારણ કે તેઓ તે ઇચ્છતા નથી. છતાં પણ, જીવનની ઉપાધિઓથી મુક્ત, સંશોધનનું કાર્ય ઉપાડી લેવા તેઓને સુવ્યવસ્થિત સમાજ જરૂરી સાધનો પૂરા પાડવાના.”

માટે પ્રજાને કપકો આપ્યો. ' મહેમાનગતિનો અતિરેક ' એક પત્રે મોટાં મથાળાં છાપ્યાં. મેરીને જેમ જને તેમ એાછો શ્રમ પડે એવા ઉપાયો લેવાવા લાગ્યા. ટોળાંઓથી બચવા માટે ગાડીના પાછલા બારણેથી મેરી જિતરી જતી.

આખો અમેરિકા દેખાડવાની મેલોનીની ઇચ્છા ફળી-જૂત થાય એમ નહોતું. અગત્યના કાર્યક્રમો ઉઠેલાયા. મેરીનું લેહ્ણીતું કળાસુ એકદમ ઓછું થઈ ગયું હતું. કાકતરો ગભરાયા હતા. મેરીએ થોડો આરામ લીધો.

જૂન ૨૮મીએ 'ઓલીમ્પીક' જહાજ મેરીને લઈ ફ્રાંસ જવા જીપડ્યું. તાર અને ફૂલોના દગલા કેળીનમાં થયા હતા.

અમેરિકામાં સ્ત્રીમંડળોની અજબ વ્યવસ્થા-શક્તિએ મેરી પર સુંદર છાપ પાડી હતી.

૧૯૨૧માં પણ ફ્રાન્સમાં રેડિયમની સારવાર માટે એક અણુ ઇસ્પિતાલ નહોતી, એ વિચારે મેરીને નિરાશા હતી.

મેરીને લેટ મળેલ રેડિયમ મેરીની સાથે જ તે જ જહાજમાં આવી ગયું હતું. આ રેડિયમ મેરીની કારકિર્દી પર અનેક વિચાર સ્ફુરે છે. આના માટે આખા ખંડ પર જાગી ફેરવવી પડી હતી. આને વાસ્તે મેરીને ત્યાં બેઠે જવું પડ્યું હતું અને આભાર માનવો પડ્યો હતો....એક પેટન્ટ લઈને આ જખી ઉપાધિ નિવારી ન શકાત ?

અમેરિકાથી પાછા ફર્યા પછી મેડમ ક્યુરીએ પોતાના આત્મચરિત્રને લગતી નાનકડી ત્રોધમાં આ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે, અને જવાબ આપ્યા છે.

“ધણા મિત્રો સકારણુ વિશ્વાસથી કહે છે કે જો પીરે અને મેં પેટન્ટથી અમારા હક્કો રક્ષિત થયા હોત તો, એક સારું રેડિયમ ઈન્સ્ટીટ્યુટ સ્થાપવા જેટલાં આર્થિક સાધનો અમને મળી જાત. આમાં અડચણુ રૂપ વિદ્યો ન આવત. પણ મને ખાતરી છે કે પેટન્ટ ન લેવામાં અમે સાચા હતાં.

“ પોતાના કાર્યમાંથી શક્ય તેટલો લાભ ઉઠાવી લે અને ખીજતું બધું બૂઝ્યા વિના પોતાના સ્વાર્થોત્તું રક્ષણ કરી લે એવા વ્યવહારુ માણસોની માનવતાને જરૂર છે, પરંતુ સાથે સાથે સ્વર્ણનોમાં રાચનારાઓની પણ માનવતાને જરૂર છે. આવાઓ માટે સાહસની નિઃસ્વાથી ખીલવણી આકર્ષક થાય છે અને પોતાના અંગત લાભનો વિચાર કરવાનું પણ તેમને માટે અશક્ય બને છે. આવાઓને માટે હોલત નથી, કારણ કે તેઓ તે ઇચ્છતા નથી છતાં પણ, જીવનની ઉપાધિઓથી મુક્ત, સંશોધનનું કાર્ય ઉપાડી લેવા તેઓને સુવ્યવસ્થિત સમાજ જરૂરી સાધનો પૂરા પાડવાનો. ”

કીર્તિ

૨૫

પુ'આવન વર્ષની મેડમ કચુરીનું સ્થાન એક પ્રોફેસર અને સંશોધનકાર કરતાં તદ્દન વિશિષ્ટ હતું. તેના નામની કીર્તિ એવી હતી કે તેની હાજરી માત્રથી સાર્વજનિક કામમાં ખાતરીપૂર્વક ફેરવેલા થાય

વિજ્ઞાનપરિષદો, બાપ્સો, યુનિવર્સિટીના પદવીદાન સમારંભો, પ્રયોગશાળાઓની મુલાકાતો આ બધું મેરીને ખૂબ પ્રવાસ કરાવતું. તેની નળણી તબિયત છતાં તેને આ કાર્ય-ક્રમોને બેભાન ઉઠાવવો પડતો. આ કામ થૂડું થાય એટલે મેડમ કચુરી કુદરતનું અવલોકન કરવામાં આનંદ લેતી

ઇટલી, હોલાંડ, ઈંગ્લેન્ડ તેને ખૂબ આવડતાં ૧૯૩૨ માં તેણે સ્પેનની યાદગાર મુસાફરી કરી પ્રમુખ મસરીકે તેને ઝેકોસ્લોવાકિયામાં પોતાના ગામડાના ઘરે આમંત્રી. બેલ્ગિયમમાં તેને યાદી સત્કાર મળતો. ફ્રાન્સમાં એકે ખૂબો એવો નહોતો કે જ્યાં તેનું નામ બહુતું ન હોય દર પૂર્વમાં ચીનના

એક પ્રાંતિક શહેરમાં છુદ્ધ અને શહેનથાહોની હરોળમાં મેડમ કયુરીનો ફોટો ટાંગવામાં આવ્યો હતો. ‘માનવજાતના ઉપકારકો’ની હરોળમાં કયુરીનું સ્થાન હતું.

૧૯૨૨માં રાષ્ટ્રસંઘની સમિતિએ સર્વાનુમતે મેડમ કયુરી-રફલોડોવ્યસ્કાને જોડિયું સહકારની આંતરરાષ્ટ્રીય સમિતિના સભ્ય તરીકે ચૂંટી મેરીએ તેનો સ્વીકાર કર્યો. તેના જીવનમાં આ એક અગત્યની તારીખ છે. અત્યાર સુધી અનેક સંસ્થાઓએ તેના નામનો ટેકો માગ્યો હતો, પણ મેરીએ સૌ ફાઈને ના પાડી હતી. મેરીને આવું માન ગમતું નહિ. કારણ કે, કામ ન કરી શકે અને છતાં નામ માત્ર હોય તેનો અર્થ શો ? રાજકીય જાગૃતિમાં હમેશાં તે તટસ્થ રહેતી, પરંતુ રાષ્ટ્રસંઘની આ સમિતિમાં આઈનસ્ટાઈન, મરે, મે ઇત્યાદિ સુવિખ્યાત વ્યક્તિઓ હતી. મેરી તેની ઉપ-પ્રમુખ ચુંટાઈ. હુનિયાના વૈજ્ઞાનિક સંશોધનમાં એક જાતની અસાધ્યતા ચાલતી હતી, તે દૂર કરવા મેરીએ પ્રયત્ન કરવા માંડ્યા અને કેટલીય જાગૃતિમાં-વિજ્ઞાનની પરિભાષા, પ્રકાશનો અને અહેવાલોને લગતાં પ્રશ્નોમાં એકતા સાધી. ટેબલ ઓફ કોન્સ્ટન્ટસ શરૂ કરાવ્યા.

નફાની દ્રષ્ટિ દૂર રાખનાર વૈજ્ઞાનિક મેડમ કયુરી પોતાના સહકારીઓના કાર્યના સંરક્ષણના હક્કો માટે હિમાયત કરવા લાગી. વૈજ્ઞાનિકોને ‘કોપીરાઈટ’ મળે એ માટે તેણે કામ આદર્યું. ઉદ્યોગોમાંથી થતો નફો પ્રયોગશાળાઓનાં સાધનો અને વૈજ્ઞાનિક કાર્ય કરનારાઓની સગવડ માટે વાપરવો, એવી સૂચનાઓ કરવા લાગી. અજબ પરિવર્તન ! આ કાર્ય મેરીએ

પૂજા ખંતથી ઉપાડી લીધું; એટલે સુધી કે, બીજાં કાર્યો તેણે બાળુએ મૂકી દીધાં. ૧૯૦૩માં માત્ર એક વાર આ કામ છોડી મેરી રૂપેનમાં બાપલુ આપવા ગઈ હતી.

મેડમ ક્યુરીએ પોતાની જન્મભૂમિ પોલાંડમાં રેડિયમ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઊભું કરવાની હીલચાલ કરી. કેન્સરની સારવાર માટે એક સારું કેન્દ્ર અને વૈજ્ઞાનિક સંશોધન માટે એક મથક સ્થાપવાની તેને ઇચ્છા હતી. પણ ગરીબ બિચારું પોલાંડ ! પૈસાની સગવડ ક્યાંથી કરવી ? અને મેરીને આ કામ હાથ ધરવાનો વખત નહોતો.

બીજાએ આ કામ ઉપાડી લીધું. મેરીના નામની ટપાલની ટિકિટો કાઢી અને દેશ આખામાં ફેંડ ઉઘરાવવાનું શરૂ કરી દીધું. ગભ્ય તેમ જ પ્રજાજનોએ તેમાં ઉદાર હાથે મદદ કરી. ઈન્સ્ટીટ્યુટનો પાયો નાખવા મેરી વાર્મો ગઈ. ‘પોલિશ પ્રજાસત્તાકની અગ્રગણ્ય સ્ત્રી’ તરીકે પ્રજાએ તેનું સન્માન કર્યું. યુનિવર્સિટી, વિદ્યાસભા અને મ્યુનિસિપાલિટીઓએ પોતાના તરફથી માનચાંદ આપ્યા. માર્ચલ પીદુવસ્કી મેરીના અંગત મિત્ર થઈ ગયા કેમકે પણ વિધિમાં અમલદારી દેખાવો નહોતા. મેરીના પોલિશ બાપામાં થયેલ બાપલુ પર પોલાંડના પ્રમુખ સુઘ્ન થયા. આટલા વર્ષના દેશવટા પછી પોલિશ ભાષા પર આટલો કાબૂ! પછી તે વર્ષો વહી ગયાં. ઇટાભાથી દિવાલો થઈ. પણ રેડિયમ માટે પૈસા ક્યાંથી કાઢવા ?

મેરીએ પાછું અમેરિકા તરફ જોયું. મિસિસ મેલોનાને સંભારી. ફરી પાછું મેલોનીએ મોટું ફેંડ એકત્રિત કરી

આખું. અમેરિકાએ મેડમ ક્યુરીને એક બીજો ગ્રામ રેડિયમનો લેટ ધર્યો. ૧૯૧૬માં પ્રમુખ હૂવરના મહેમાન તરીકે તેમના ઘરે કેટલાય દિવસ મેરો રહી આવી.

૧૯૩૨માં વોરસોનું રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ચાલુ થયું; દર્દીઓને રેડિયમની સારવાર આપવાનું શરૂ થયું. મેરીની પોલાંડની આ છેલ્લી મુલાકાત હતી.

ફ્રાંસમાં....રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટનું વૈજ્ઞાનિક તેમ જ વૈદકીય કામ આગળ વધે એ માટે ક્યુરી ફાઉન્ડેશન નામની સ્વતંત્ર સંસ્થા ઠાવવામાં આવી. તેમાં બક્ષીસો, મદદ વગેરે સ્વીકારવામાં આવતી.

૧૯૨૨ની સાલ ફ્રાંસની વૈદકીય એકેડેમીના પાંત્રીસ સભ્યોએ એક અરજ કરી: ‘અમે માનીએ છીએ કે મેડમ ક્યુરીને માનદ સભ્ય તરીકે લેવાથી એકેડેમીને માન મળશે.’

આ ક્રાંતિકારી અરજ !! ક્યુરીને હડપ્ત કરનાર વિજ્ઞાન એકેડેમીના સભ્યોને કેવો બોધપાઠ !! સર્વ ઉમેદવારોએ ઉમેદવારી પાછી જેંથી લીધી.

એકેડેમીનાં પ્રથમ સભ્યને પ્રમુખે આવકાર આપ્યો.

૧૯૨૩માં ક્યુરી ફાઉન્ડેશને રેડિયમની શોધની પચીસમી સંવત્સરી ઉજવવાનું ઠરાવ્યું. ફ્રાંસની સરકારે મદદ કરી અને સર્વાનુમતે, પાર્લામેન્ટમાં કાયદો પસાર કર્યો; વારસાના હક્ક મુદ્દાં ૪૦ હજાર ફ્રાંકનું મેરીને વર્ષાસન બાંધી આપ્યું.

મેડમ ક્યુરી યુસાફરીમાંથી પાછી આવે ત્યારે ઈરીન કે ઇવ તેને લેવા સ્ટેશને જાય. મેડમના હાથમાં તેની પ્રિય

ચામડાની મોટી હેન્ડબેગ હોય-કાગળો, ચરમાનાં ધરાં વગે-
રેથી ઠાંસીને ભરેલી. જગલમાં ચીમખાઈ ગયેલાં ફૂલનો ગુચ્છો
હોય; મેરી કોઈ દિવસ ફૂલ ફેંકી ન દે. મેરીનો આ ભાર
ઠીકરીઓ લઈ લે.

સારું ઘર જાંધવા જેટલા પસા મેરી પાસે ધણા વધે.
સુધી નહોતાં અને હવે એ ઇચ્છા પણ તેને રહી નહોતી.
જીવનની સાદાઈ પહેલાં જેવી જ રાખી હતી. માત્ર એક જ
વસ્તુ મેરીએ વધારી હતી. એક મોટો પિયાનો તેણે ઇવને
માટે ખરીદ્યો હતો. ઇરીનમાં માતાના સાદાઈના ગુણો
જિત્યાં હતા. આખા ઘરમાં માત્ર એક ઓરડો-મેરીનો
અભ્યાસખંડ કાંઈક દેખાવડો હતો. પીરે ક્યુરીનું તૈલચિત્ર,
કાચના કળાટમાં વિજ્ઞાનનાં યુક્તકો અને જૂના ફરનીચરના
નમૂના 'મોટાઈનો દેખાવ' પેદા કરતા.

ફ્રેંચ સરકારનું પેન્શન, અમેરિકાની ઉદાર સમાવતે
આપેલું સાહિયાણું મેડમ ક્યુરીને આર્થિક ઉપાધિઓમાંથી
મુક્ત રાખતાં. મેરી નોકરો પાસેથી અંગત કામ ઓછું
લેતી. સાદામાં સા રતુઓ ખરીદતી. પણ સુંદર છોકર,
સારા દેખાવહાર પચ્ચરો અને આમ્ય પ્રદેશમાં ઘર પાછળ
પૈસા ખર્ચવામાં આનંદ લેતી. એક ઘર ફુએસ્ટમાં અને
બીજું-દક્ષિણમાં એમ ઘર તેણે લીધાં હતાં. આ ઘરોની
અગાસીમાં સૂઈ રહેવામાં તેને આનંદ આવતો અને દરિયામાં
સ્નાન કરવામાં તે ખૂબ આનંદ લેતી. તેનું મન પેરીસ
છોડી નજીકમાં ક્યાંક રહેવાનું ચર્ચ આવતું અને પેરીસના
એક પરામાં તેણે જગીન લીધી; ઘર જાંધવાનો પણ
વિચાર કર્યો.

એક દિવસ ધરીને બહાર ક્યું કે હું ક્રેડીક જોડીઓ સાથે લગ્નથી ગંધાઈ છું. આ યુવક રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં કામ કરતો હતો. તેનું કામ સારું હતું. આ યુવાન દંપતી થોડો વખત મેરી સાથે રહ્યું; પછી સ્વતંત્ર ઘર માંડ્યું.

જમાઈની સાથે જોળખાણના પ્રસંગો વધવા લાગ્યા. મેરીને આ યુવકના શુભો અને વર્તનની કદર થવા લાગી. તેમ તેને લાગ્યું કે બધું સારા માટે છે.

મેરી અને ધરીન ખાણના ટેબલ પર સંશોધનના કામ પર વિવેચન કરવા લાગતા; નાની ઈવનો અચ્ચો વધતો. કાંઈ સમજે નહીં પણ માઅને બહેન ‘બીબી સ્કવેર’ એમ બીજગણિતની ભાષા વાપરે એટલે ઈવને થાય કે આ ‘બીબી’ શું હશે? આ બીબી સ્કવેર કેમ થતા હશે?

*

“મા, પ્રયોગશાળે નથી જવું?” ઈવે પૂછ્યું.

“હા, ઘડીક રહીને જઈ છું. પણ પહેલાં મારો વિચાર વેદકીય એકેડમીની સભામાં જવાનો છે પણ સભા ત્રણ વાગ્યે છે એટલે ફૂલબાજર અને લક્ષ્મીબર્ગ બાગમાં જરા રોકાઈ શકીશ.” મેરીએ જવાબ આપ્યો. ત્યાં તો મોટરનું બુંગળું ત્રણ વાર વાગ્યું.

અહીં વાગ્યે મોટર લક્ષ્મીબર્ગ પહોંચી. વૈજ્ઞાનિક ક્યુરી સભા મળવાની જગ્યા તરફ ઉત્તાવળી આવી. રસ્તામાં સેંકડો બાળકો રમતાં હતાં. તેમાં એક બાળક તેના તરફ નજર પડતાં તેની પાસે દોડી આવ્યું. તે હતી ધરીનની બેબી હેલન જોડીઓ. મેરીએ બાળકને ગેલ કરાવવા માંડી. ત્રણમાં દશ મિનિટ. મેરીને હેલનને છોડી જવું પડ્યું.

વિદ્યાર્થીઓની સાથે

૨૬

‘ મેડમ ક્યુરી છે ? ’

‘ હું મેડમની રાહ જોઈને બિલી છું, તેઓ આવ્યાં છે ? ’

‘ મેડમ ક્યુરીને જોયાં ? ’

રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટના યુવન વિદ્યાર્થીઓ લેબોરેટરીના
ઝખામાં એક બીજાને ઉપર મુજબ પૂછતા લોગા થયા હતા.
મેરીની રાહ જોતા આ ડઝનેક કામ કરનારાઓ આ પ્રમાણે
રોજ સવારે રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટના પ્રવેશદ્વાર પાસે લોગા
થતા. કોઈને મજાદ પૂછવાની હોય; કોઈને કાંઈ સૂચના
જોઈતી હોય. મેરીએ મળકમાં આનું નામ ‘ મોવિયેટ ’
પાડ્યું હતું !

‘ મોવિયેટ ’ ને જાણો વખત રાહ ન જોવી પાતી
નવના ટોચે મેરીની જૂની ગાડી દરવાજે દેખાતી. ગાડી-
માંથી બીરે કે તરત જ્યાં તેને રોકે લેતાં અને કામ ત્યાં જ

શરૂ થતું. મેરી પગચિયામાં જ બેસી જાય; સવાલ જવાબ
 થાય; મસલતો થાય; સૂચનાઓ અપાય. થોડા વખતમાં
 એક પ્રશ્ન એક સૌ વિખરાવા માંડે. છેવટે, મેરી પોતાની
 પ્રયોગશાળામાં જાય: જાઓ ચકાવે અને પોતાના કામમાં
 ગુંથાય. પણ તેની એકાંતની ક્ષણે ટૂંકી રહેતી. બારણા પર
 ટકોરા પડે, વિદ્યાર્થી હાથમાં કાગળિયા લઈને દાખલ થાય.
 પાછળ ખીજે રાહ ભેતો જીલો હોય. એકઠેમીની અઠવાડિક
 સભાઓમાં રજૂ કરવાના પરિણામોની ચર્ચા કરવા, સુધરાવવા
 અને જરૂર પડે તો સૂચના મેળવવા સંશોધનકર્તાઓ મેરી
 પાસે આવતા. મેરી તેમાં જરૂર પડ્યે વાક્યોનાં વાક્યો
 દેશી નાખતી: જો બરાબર હોય તો “ધલ્લું સાડું” “બરા-
 બર છે” એમ કહી સંતોષના ઉગાર કાઢતી.

રેડિયમના ગુણવાળા પદાર્થોનો જરૂરો એકઠો કરવા
 મેરી ખૂબ પ્રયત્ન કરતી; મોટા પાયા પર સંશોધન માટે આ
 જરૂરી હતું. પોતાની પ્રયોગશાળાને વર્ષોવર્ષ તે સમૃદ્ધ કર્યું
 જતી. ૧૯૩૦ માં ૫૦ હજાર ફ્રાંકની શિખાવૃત્તિઓ તેણે
 મેળવી. ૧૯૧૬-૧૯૩૪માં ગાળામાં ૪૮૩ વૈજ્ઞાનિક સંશોધ-
 નના લેખો રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટના માળી પ્રગટ થયા. તેમાં ૩૪
 મહા નિબંધો (Thesis) હતા, જેમાં ૩૧ મેરીના પોતાના હતા.

મેડમ ક્યુરી પોતાના સહકારીઓ પ્રત્યે ખૂબ પ્રેમ
 રાખતી. કોઈપણ વિદ્યાર્થીને કાર્ડ થાય તો તે સલાહ લેવા
 તેની પાસે દોડતો ઇન્સ્ટીટ્યુટના માળી. મજૂર. કારકુન વંધા
 મેરી તરફ મમતા રાખતા અને મેરી તેમને સ્વજન-
 તરીકે લેખતી.

કોઈ નિબંધ પાસ થાય, ઈનામ મળે કે સરટીફિકેટ મળે તો તેના માનમાં ‘લેબોરેટરીનો આ’ ગોઠવવામાં આવતો. ઉનાળામાં આ આ જગીયામાં ગોઠવાતી. શિયાળામાં ક્ષાયબ્રેરીનો ઉપયોગ થતો. આનાં કપ-સ્કાળી.. કેવાં હતાં? લેબોરેટરીના ‘બીકર’ કપનું કામ આપતા. ચમચાનું કામ ‘સ્ટરીંગ રોડ’ થી થતું. વિદ્યાર્થીનીઓ પીરસવાનું કામ-કરે. અને સૌ આવા ઉત્સાહિત વાતાવરણમાં ખૂબ વાતો કરે. પણ એકદમ ચૂપકિદી. મેરી બાપજી આપવા બીધી થાય અને ચોરા શબ્દોમાં પાસ થનારના કામનું દિગ્દર્શન કરાવે, તેની મહત્તા સમજાવે. તેમાં આવેલી સુરકેલીઓ પર પ્રકાશ ફેંકે, અને છેવટે કહે કે “તમે જ્યારે તમારા પ્રિય દેશમાં જાવ ત્યારે રેડિયમ ઈન્સ્ટીટ્યુટને યાદ કરતા રહેશો એમ હું આશા રાખું છું.”

આવા એક બે ‘આ’ની ખાસ તોષિ લઈ એ છુરીનની થિસ્ટીસ પાસ થઈ તે વખતની અને જોલીઓ પાસ થયો તે પ્રસંગનો. ૧૯૩૪ માં આ હોપ્ટીએ બનાવટી રેડિયો એક-ટીવીટી ચોધી.કાઢી. કુદરતમાં આજ પર્યાંત નહીં જથ્થાએલ નવાં તત્ત્વો પેદા કર્યાં, કે જેમાં રેડિયમના જેવા શુભ હોય. રસાયન, પ્રાણીશાસ્ત્ર અને વૈદ્ય પર આ સર્જનનાં પરિણામોની મહત્તાપૂર્ણ અસર થાય એ કહેવાની જરૂર નથી. હુંકામાં, રેડિયમની સારવાર માટે રેડિયમના શુભ્રા ઔષ્ધોગિક રીતે બનાવી શકાય.

અથાક પ્રવૃત્તિઓ! કુરસદતા વખતમાં મેરી વિજ્ઞાનની ચોપડીઓ લખતી આ બધા વર્ષો પરિશ્રમનાં વર્ષો હતાં.

પરિણામે મેરીની આંખે અંધાપો આવે એવી ધાસ્તી પેદા થઈ. બેવડા મોતીઓ આવતો હતો. ચરમાનો નંબર વધે જતો હતો, પણ આ વાત તે બહાર પાડવા માગતી નહોતી. છતાં વાત ગુંમ ન રહી શકી. સૌ કોઈને મેરીના અંધાપાની ગંધ આવી ગઈ હતી.

આખરે ઓપરેશન કરાવ્યું. અણુધાર્યા ગોટાળા ઝિલા થયા. લોહી નીકળે એટલે રૂઝ આવતાં લાંબો વખત લાગે. બીજાં બે ઓપરેશન ૧૯૨૪માં કરાવ્યાં. ૧૯૩૦માં એક વધારે કરાવ્યું. પણ પાટામાંથી મુક્ત થતાં તેણે આંખોનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો, અને ચરમા વિના કામ કરવાની ટેવ પાડવા માંડી. ધીરે ધીરે દુર્ભાગ્ય પર વિજય મેળવ્યો. જાડા ચરમા વાપરવા માંડ્યા અને આંખ કાંઈક સુધરી.

અમરતાની ગોદમાં

૨૭

મેડમ કચુરી વારંવાર પોતાના મૃત્યુની વાત કરતી.
શાંતિપૂર્વક એ બનાવની બચાકાડું બાળુ તથાસતી.

‘હું હવે લાંબો વખત જીવવાની નથી.’

‘પણ હું નહીં હોઉં ત્યારે રેડિયમ ઈન્સ્ટીટ્યુટનું
શું થશે ?’

પણ આમાં ગંભીરતા દેખાતી. મોતની બીક સામે
રક્ષણ કરવા મેરીએ અનેક યોજનાઓ અને કાર્યો ઉપાડ્યાં.
વધતા જતા ચાકને ન ગણકાર્યો. ખરાબ આંખો, એક ખંભે
વા અને કાનમાં થતા ગણુગણાટ-દર્દોની પણ અવગણના આદરી.

આ બધાનું પરિણામ ? મોટા પાયા પર ખનીજને લગતું
કામ ઉપાડવા આરંભ્યું. એક કારખાનું મેરીએ બાંધ્યું
હતું. લાંબા વખતથી આવા કારખાનાની જરૂર હતી. ઉત્પાદન-

પૂર્વક પ્રાથમિક કાર્ય ઉપાડી લીધું હતું. એક પુસ્તક લખવાનું કાર્ય પણ ચાલતું હતું. એકટીનિયમ 'વર્ગનાં તરવે' પર સંશોધન જોરપૂર્વક આગળ વધતું હતું. મેરી વહેલી જોડતી, ઉતાવળે પ્રયોગશાળે જતી અને રાત્રે પણ ત્યાં કામ કરતી. પોતાના વિદ્યાર્થીઓને આપેલી સૂચનાઓ પણ તેણે એક કોરે મૂકી: રેડિયો-એક્ટીવ ટ્યુબોને હાથથી સ્પર્શ ન કરવો. કોહીની તપાસનો નિયમ પણ તેણે તોડ્યો. પાંત્રીસ વર્ષ સુધી મેડમ ક્યુરીએ રેડિયમ ગ્રાથે કામ કર્યું હતું, અને તેના અમેનેશનનો શ્વાસ લીધા કર્યો હતો. ૧૯૩૩ ના ડિસેમ્બરમાં એક ટૂંકી માંદગી આવી. ઇ-ફિરબોથી તપાસતાં ગોલ્ડબેડ-રમાં પથ્થર માલૂમ પડ્યો. ઓપરેશનની મેરીને બીક લાગી; ખોરાકમાં ધ્યાન રાખવા લાગી.

પોતાની સગવડોને કોરે મૂકનાર મેરીએ પેરીસની નજીક પરામાં એક ઘર ખાંધવાનું આદ્યું: મોટા ખર્ચે પણ કામ ઉપાડ્યું. ૧૯૩૪ના ઓક્ટોબરમાં ત્યાં રહેવા જવાનું કરાવ્યું.

મેરી થાકી જતી પણ નાદુરસ્ત તળિયત છે એમ માનતી નહીં. વર્સેલસમાં સ્કેઈટીંગ કરવા તે ગઈ; ઇસ્ટરના તહેવારોમાં ઓન્યા સાથે દક્ષિણ ફ્રાંસની મોટરમાં સુસાફરી ગોઠવી પણ આ હુઝબંદ નીવડ્યું. જોનને સુંદર દર્યો દેખાડવા ઇચ્છતી હતી, પણ પોતાના કવલેરના આમ્ય ઘરે પહોંચતાં તે નંખાઈ ગઈ અને ચરતી જીપડી. ઘર ઠંડું હતું. ગરમી કરવા છતાં તે જલદી તપ્પું નહીં. ઠંડીથી ધૂજતી મેરી નિરાશ થઈ ગઈ. એક માંદા નાના બાળક માફક તે ઓન્યાના હાથમાં રોઈ પડી. ઓન્યાએ તેને શાંત પાડી.

ચોલાક દિવસ પછી તેને જરા ઠીક થયું. પેરીસ પાછા ચતાં તેને સારું લાગ્યું. દાકતરે કહ્યું કે તેને ઈન્ફ્લ્યુ છે અને તે વધારે પડતું કામ કરે છે. ઝીણા તાવ બહુતો તેની મેરીએ દરકાર ન કરી. ઓન્યા ચોલાક કરી. બંને બેનોની આ છેલ્લી સુલાકાત હતી.

માંદગી અને તાંદુરસ્તી વચ્ચે મેરી ઝોલાં ખાતી જરા સારું લાગે તો પ્રયોગશાળામાં કામે જતી. નજ લાગે તો ઘરે રહેતી અને પુસ્તક પ્રકાશન માટેનું કરતી. નવા ઘર માટે અડવારિયામાં ફેટલાક કલાક આપતી. પણ ગુસ્સા દુરમન આગળ વધતો હતો. તાવ વ આવવા લાગ્યો. ઠંડી સખત લાગવા માંડી. ઇવે દાકતર સલાહ લેવા માને સમજાવી. ફ્રાંસના દાકતરોએ મેરીને આ લેવાની આમ્રહપૂર્વક બલામાનુ કરી, પણ તેણે કાંઈ ધ્યાન આપ્યું. આયું તો પહેલેથી જ દાકતરો દહેતા આવ્યા છે.

એક દિવસ પ્રયોગશાળામાં સાડા ત્રણ વાગ્યા કામ કર્યું. પછી ધીમેથી ગલ્ડગટ્ટી: “અને તાવ આવ્યો નું ઘરે જાઉં છું.” જતાં જતાં બગીચામાં અટ્ટિ માં માળીને ગુલાબના છોટનું ધ્યાન રાખવા સૂચવ્યું.

ઘર આવી પચાનીમાં પડી આ પપારીમાયી કરી કે દિવસ તે ઝીબી ન થઈ શકી. અનિશ્ચિત દરોગી એક પાં એક હવા ચવા લાગી.

ખીજે દિવસે સવારે સૂર્યોદય થતાં સૂર્યનાં કિરણે
મેરીના એરડામાં આવ્યાં ત્યારે તેનું હૃદય ધબકતું ન હતું
દાકતરે રિપોર્ટ લખ્યો :

‘૧૯૩૪ના જુલાઈની ૪થી તારીખે મેડમ ખીરે ક્યુરી
જ્ઞાનલેક્ષેમોઝમાં મૃત્યુ પામી.’ ખબર આખી દુનિયામાં પ્રસરી
ગયા. રેડિયમ ઈન્સ્ટીટ્યુટના યુવાન વૈજ્ઞાનિકોએ પોતાના
નિષ્ક્રિય સરંજામ પામે આંસુ સાધ્યાં : મેરીના એક પ્રિય
વિદ્યાર્થીનીએ જીવનનો કુરનિયર લખ્યું : “અમારું સર્વસ્વ ગયું.”

જે દિવસ પછી મેરીને દફનાવવામાં આવી. કોઈ પણ
દેખાવ કબ્રમાં આવ્યો ન હતો. ખીરે ક્યુરીની કોફીનની ઉપર
મૂકવામાં આવી. ઓન્યા અને જોસફે પોતાંડથી લાવેલી થોડી
ભાટી ઉઘાડી કબરમાં નાખી મૃત્યુલેખના ઉપરના પથ્થરમાં
નવી લીંટી ઉમેરવામાં આવી : ‘મેરી ક્યુરી—સ્કોલોટાવ્સ્કા
૧૮૬૭-૧૯૩૪’

આ મહાન વૈજ્ઞાનિકના મૃત્યુદેહ માટે વેંદકીય વિજ્ઞાને
પોતાનો નિર્જીય હજી આપવાનો છે. “અસાધારણ દર્દનાં ચિન્હો,
લાંબા વખતના એનીમિયા-ખાંડુરોગના કોઈપણ ફરી કરતાં
જુદા આપતાં લોહીની તપાસનાં પરિણામે એને આલારી છે ?
શું રેડિયમ ગુન્ડેગાર છે ? તેણે અને તેના પતિએ જે રેડિયમના
જેવાં તત્ત્વો શોધી કાઢ્યા એનો ભાગ તો આખરે મેરી નથી
ને ?” પ્રોફેસર રેગોડના એ પ્રશ્નના જવાબ કોઈ આપશે ?

મેરીના મૃત્યુ પછી એક વર્ષ તેણે આદરેલ ‘રેડિયો
એક્ટીવીટી’નું પુસ્તક પ્રગટ થયું. બૌદ્ધિક વિજ્ઞાનના પ્રેમી-
જાને મેરીના આ છેલ્લો સંદેશો હતો.